Від Адмінїстрації. З сею книжкою розси
всїм передплатникам чеки і просимо надс
передплату, хто ще не прислав, бо інакше
жимо висилку.

1911.

РІЧНИК XIV. ТОМ LIII.

КНИЖКА III. ЗА МАРТ.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

КИЇВ.

Друкарня [illegible]

ЗМІСТ:

МИХ. ГРУШЕВСЬКИЙ: Два ювилеї 449

ОРЕСТ ЛЕВИЦЬКИЙ: Ганна Монтовт (історичне оповіданє з життя волинського панства XVI столїтя (докінченє) 454

Ю. БУДЯК: Записки учителя (далї буде) 489

Л. СТАРИЦЬКА-ЧЕРНЯХІВСЬКА: Гетьман Дорошенко, пєса на 5 дїй (кінець буде) 504

АНТОН НОВІНА: Білоруський національний рух 533

О. ОЛЄСЬ: Поезії 545

М. ЄВШАН: Суспільний і артистичний елємент в творчости 547

ОЛЕКСА РЕМЕЗ: Ковбок (казка) 556

ВАСИЛЬ КРИЧЕВСЬКИЙ: Другий конкурс на памятник Шевченка 574

М. ВОРОНИЙ: Єретик (Уривок з поеми) 577

М. ГЕХТЕР: Економічне життє України в 1910 р. 578

М. Р.: На Ворсклї (поезії) 598

А. СІНКЛЄР: Герой капіталу, переклала Н. Романович (докінченє) 599

М. ПОРШ: На поворотї 614

Ч. РОБЕРТС: Бійка за здобич, переклала Н. Романович 631

Л. ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ: З австрійської України 635

Бібліографія 645

Книжки надіслані до редакції .. 654

Зміст LIII тому ЛНВ.

Зміст 4-ої кн. ЛНВістника.

Оголошеня.

Generated on 2015-08-04 18:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Жертвуйте на памятник Шевченка у Київі!

Жертви слати на книжечку
Краєвого Союза Кредитового у Львові, ч. 5555.

За кілька день вийде:

ІЛЮСТРОВАНА
ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Проф. МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

популярно написана, велика книжка, богато ілюстрована: коло 500 сторін, 370 ілюстрацій: портретів, знимків, старинних малюнків, карт і планів.

Ціна без оправи буде коло 5 корон, оправи від 1 кор. 50 сот.

Замовлення приймає Книгарня Наукового Товариства імени Шевченка. Хто хоче дістати зараз по виході, нехай замовляє вже тепер.

Останні видання
Українсько-руської Видавничої Спілки (1908—1910):

Іван Франко:	Украдене щастє, пєса на 5 дїй	—	„ 56	„
„	Лис Микита, оправл.	1	„ 30	„
„	Анна Русинка, королева Франції, брош. 40 с. опр.	—	„ 80	„
„	Фльорентійські ночи, брош. 1 К опр.	1	„ 40	„
„	Нарис українсько-руської літератури, брош. 3 К 60 с., опр.	4	„ —	„
„	Молода Україна, брош. 1 К 60 с., опр.	2	„ —	„
„	Учитель, комедія в 3 дїях	—	„ 60	„
„	Зівяле листє, вид. 2	1	„ 40	„
„	Батьківщина. Оповідання (друкують ся)			
„	Давнє й нове, друге, побільшене виданнє збірки „Мій Ізмарагд“ (друкуєть ся)			
Рудольф Єрінґ:	Боротьба за право	1	„ —	„
А. Оляр:	Від монархії до республїки (сторінка з історії французької революції)	—	„ 40	„
Спірідон Черкасенко:	Хвилини, збірка поезій	—	„ 56	„
Марко Вовчок:	Посмертні оповідання (що не вийшли в попередні збірки): Дяк, Пройдисвіт, Лист з Парижа, Як Хапко солоду відрік ся, Гайдамаки)	2	„ —	„
М. Лозинський:	Польська народова демократія	1	„ 40	„
С. Ковалїв:	Похресник і інші оповідання, брош. 2 К 20 с., опр.	2	„ 60	„
„	Чародїйна скрипка, брош. 1 К 20 с., опр.	1	„ 60	„
„	Писанка, брош. 1 К 80 с., опр.	2	„ —	„
„	В остатнїй лавцї, брош. 2 К., опр.	2	„ 40	„
„	Щаслива бабуня (друкуєть ся)			
Й. Бойєр:	Сила віри, роман.	1	„ 40	„
О. Кобилянська:	„В неділю рано зїлє копала“, повість	2	„ 24	„
Кнут Гамсун:	Пан, повість,	1	„ 40	„
Л. Журбенко:	Філїстер, повість з житя української інтелїґенції в Галичині, брош. 3 К 30 с., опр.	3	„ 90	„
Р. Кіплїнґ.	Оповідання	1	„ 70	„
К. Біхер.	Повстаннє народнього господарства	1	„ 70	„
О. Тесленко:	Страчене житє, оповіданнє селянина	—	„ 56	„
М. Левицький:	Дурисвіти,	—	„ 53	„
Гр. Коваленко:	Гуморески (друкують ся)			
М. Коцюбинський:	Дебют. Оповідання (друкують ся)			

КНИГАРНЯ Наук. Тов. ім. Шевченка
у Львові, Ринок ч. 10,

має на складї всї українські виданя, висилає всякі книжки на всяких мовах скоро і точно.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

МИХ. ГРУШЕВСЬКИЙ.

Два ювилеї.

Річниця смерти нашого найбільшого поета тїсно і нерозривно звязала ся з річницею визволення селянства на Украïнї й по цїлій Росії.

Манїфест про визволенне хоч був підписаний 19 лютого с. ст., тиждень перед смертю Шевченка, але опублїкованнє його відложено на першу недїлю посту, і Шевченко, напружено чекаючи сього многоважного акту і сильно дражнячи ся від того проволїкання, вмер серед сього сподівання. В однім часї пішли по Украïнї поголоски про радісну свободу народню і сумну утрату в особі великого страдника за український нарід і його поневоленнє. Память визволення сплела ся з образом чоловіка, котрий як нїхто відчув жах і огиду кріпацької неволї і віддав сили свого великого духа на непримирену боротьбу против неї і пропаґанду визволення. І тепер в пятьдесятлїтню річницю сих подій в тїснім звязку випливають перед нами сї два моменти нашого народнього житя — свято народньої свободи і свято благовістника нової волї і нового житя.

І визволенне селянського народу і великий подвиг Шевченка були вістниками радісної будучности. Для української нації, представленої мілїонами селянства з незначними купками півсвідомої інтелїґенції, визволенне селянства відкривало перспективи побідного походу в народні маси освіти, культури, загально-людських і національних інтересів, до котрих звала всїх, великих і малих, сильних і сірих Шевченкова Муза; з інтелїґентських кружків вони стелили стежки-надії в глубину народа, що мав дати підставу для нового житя н а ц і ї.

Подібне значінне мало визволенне і для цїлої Росії. Для неї як і для Украïни однаково було воно першим нарожним камінем, на котрі мали назидати ся і вже почали класти ся иньші підвалини оновленого суспільного і полїтичного житя. Се будівництво одначе не трівало довго і не добудована храмина нового житя зі-

Generated on 2015-08-04 17:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

стала ся сумною руїною, котру треба було боронити від дальшого руйнования, відложивши на бік мрії про „увѣнчаніе зданія“, яким мав послужити конституційний устрій.

Тільки сорок пять лїт пізнїйше по тім першім визволенню нова полїтична катастрофа, зовсїм анальоґічна з попередньою, захитила підставами реакції, що запопадливо сплїтали на місце старих кріпацьких кайданів нові ретязї. Стала на чергу справа економічного визволення робучих мас, що мало докінчити їх особисте визволенне, довершене 1861 р.; вперше серіозно поставлено домаганнє ґарантій полїтичної свободи, полїтичного і національного самоозначення. Але іпозантний суспільний рух скоро потух, стрінувши ся з новою реакцією, і тактика „успокоенія“ відсунула росийське громадянство з нових позицій назад в передрозсвітні нетри „усмотрѣнія“, такого свобідного і безоглядного, яким не було воно навіть в ті найгірші темні часи.

Визволенне 1861 року стало знову тільки вікном в далечінь будучности, манїфест 19 лютого — заповітом будучих благодатей, не зреалїзованих по нинїшнїй день. Зовсїм зрозуміло з становища найбільш послїдовних реакціонерів, що й нинїшне святкованнє пятдесятилїтя 1861 року вони вважали непожаданим дісонансом в реакційнім курсї нинїшнього правлїння, що викликав тільки „плѣнной мысли раздраженье“. Вони накликали правительство, щоб заборонило святкованнє річницї зовсїм; се було одначе занадто різке жаданнє. Правительству трудно було відрікти ся від свого власного акта. Одначе на практицї святкованнє обставлено такими заборонами і обмеженнями, що контраст визвільних тенденцій „дней Александровых прекраснаго начала“ з теперішнім курсом росийського життя сам собою виступив через се ще з більшою ніж потрібно очевидністю.

Ще більші репресії викликало наше українське Шевченкове свято. Воно дало привід до справжнього походу на Українство в Росії — не тільки з боку ріжних добровольцїв, але і всякого начальства.

Почало ся від заборони в Росії львівських видань „Кобзаря“, а по сконстатованню, що зміст його однаковий з „Кобзарем“ росийських видань, конфісковано сї і віддано під суд їх видавців. Святкованнє пятдесятилїтя обставлено всякими трудностями; в Київі, з огляду на умови, якими його обставлено українська громада зовсїм зрікла ся святкування; в Одесї просто заборонено. Подібні відомости ідуть з иньших міст. Поконфісковані передруки стільки разів дозволених Шевченкових поезій. Конфісковано на-

Generated on 2015-08-04 17:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

віть музику, мельодію — тому хіба, що мала вона бути ювилейна. Розпочато похід против памятника Шевченка. І разом з тим ішла безконечна, безглузда, дика нагінка чорної преси на „мазепинство", „український сепаратизм", включно до викритя плянів утворення незалежної української республіки під протекторатом Австрії й Німеччини.

Сі дурниці, розуміють ся, зістають ся при їх авторах. Але, громадянство наше понесло зовсім реальну втрату — позбавлене вільного росповсюдження найдорогшої своєї книги. Чи зискала від того державна ідея, що повний „Кобзар", роспущений на російській Україні за сі чотири роки в числі шестидесяти тисяч, з загально приступної книги стає заборонним овочем, — що сею забороною підчеркнено певні вірші, місця, вирази і надано їм в очах читачів особливу вагу і значінне, — про се теж мабуть не буде двох думок.

На тім пункті сама російська адміністрація має дуже богатий досвід. Чим був Мазепа в очах українського народу до анахтеми, киненої на нього російським правительством? „Ляхом", ворогом народу, мерзенним прислужником панським і московським. І тільки по анахтемах, клятвах, всіх проявах терору на всяке мазепинство Мазепа виростає в очах пізнійших поколінь українського шляхетства XVIII в. на „ідеал патріота" українського, світлиці й церкви завішують ся його портретами: а нові, сучасні репресії на мазепинство встигли зробити Мазепу для закордонних Українців найбільш дорогою і популярною, найбільшим пієтизмом окруженою особою історичної України. Такі наслідки матимуть всі заборони і репресії, на які російське начальство здобудеть ся на український національний рух.

Буде нове обкроєннє „Кобзаря" цензурою? А з яким же „Кобзарем" виростали покоління Українців за тих сорок пять літ, що попередили вихід першого повного „Кобзаря"? Шевченкова поезія на стільки суцільна, настільки орґанічна, настільки перейнята одним духом, що більше або меньше гострі вирази, більше або меньше різкі образи не зміняють нічого в її загальнім характері. Сугубо вичищений кожанчиківський Кобзар 1860-х років давав читачеви ті ж самі крамольні настрої, вирощував те „мазепинство", котре тепер заходили ся викорінювати офіціальні і неофіціальні сторожі Росії. Та й і без „Кобзаря", що цілі десятиліття був знятий з книжного ринку, зростали сі самі крамольні настрої. Щоб убити те, що так жахає російських охранителів, треба б знищити українське слово, українську пісню, український

Generated on 2015-08-04 17:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

мотив, навіть український акцент. Адже вигострене заборонами і терором національне почутє знаходить собі поживу в найбільш тонких і неможливих до вхоплення рисах. І всяка репресія, яка падатиме на обгострену двохвіковими заборонами національну вражливість, тільки гостритиме її далі.

Спільність репресій обєднають також з новою силою сї два памятні моменти — визволенне і національний розвій. Перегортаючи річники „Основи“ 1861 року, відчуваєш з кождої сторінки, як тїсно звязувало ся в почутях і настроях тодїшніх Українців сї дві великі справи— визволенне селянства, що відкривала мілїонам мужицької народности двери до самоозначення і національного розвою, і перший великий здобуток національної культури — поезія Шевченка, що почала вирисовувати ся в своїй цїлости тільки з його смертю, з публїкованнем великої маси його невиданих творів, і відкривала нові перспективи національного житя. Літературна спадщина Шевченка, друкована на сторінках „Основи“ 1861 року, на тлї відомостей про селянську реформу та її переведенне в житє, що йшли червоною ниткою через весь річник, звучали як два голоси одної й тієї ж пісні нової будущини України. І нові репресії, що в однім часї спадають на національне житє України й на поступове житє Росії, з новою силою скріпляють созвучність сих двох провідних ідей: нашого національного розвою і роскріпощення російського житя.

Без роскріпощення селянства, довершеного в 1861 році, були б неможливі результати національного розвою, осягнені за сї пятдесять лїт. Вони справедливо можуть здавати ся убогими, обидно мізерними, коли прирівнювати їх до потенціальних сил України і до тих завдань повноти національного житя, які мусить собі ставити кожний свідомий Українець. З жалем і болю мусить він подумати, *що* могло б бути осягнене за сї пятдесять лїт, як би національному житю не клало ся перепон і як би разом з роскріпощеннем селянства були заложені міцні підстави полїтичної свободи і широкого самопорядкування, коли не національно-територіальної автономії, — як би виріс за сей час український нарід культурно, економічно, національно. Але і те що осягнено за сї пятдесят лїт підневольного житя становить величезний крок наперед, якого в нїяким разі не годить ся нам легковажити.

В момент смерти Шевченка розуминнє значіння великого українського поета і взагалї вагу української національної творчости було приступне тільки гурткам інтелїґентів. Народня маса з відомостей про Шевченка могла тільки творити фолькльорні леґенди про його.

Generated on 2015-08-04 17:38 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

надлюдські сили й прикмети, — цїкавий факт, який показував, що в свідомости народа не було нїяких ідей новочасного національного героя, проводиря народнього, вістника нового національного житя.

Тепер культ Шевченка і в його особі —культ національного слова незмірно поширив ся, обхопив величезні маси пів-інтелїґенції, іде сильно і незмірно в глибину народнїх мас. Коли тодї були сотнї (згадати мізерну цифру передплатників „Основи“, яка не доходила до сотнї!) — то тепер можна говорити про сотнї тисяч і мілїони. Цифри роспродажі Шевченкового Кобзаря в останнїм десятилїтю не лишають в тім нїякого сумнїву. І сей результат був осягнений при обставинах дїйсно неможливих, при заборонах і репресіях, які не мають собі нїчого рівного.

Можливости для справжньої аґітації, для проповіди національної, для свобідного поширення слова друкованого і живого — властиво не було цїлий сей час до нинїшнього дня, бо тих кілька місяцїв, „коли начальство відійшло“, вся увага звернена була зовсїм не на питання національні. Українство здобувало собі суспільність і нарід своєю стихійною силою без усяких плянових заходів в тім напрямі з боку інтелїґенції, котрих не було та — з жалем треба сказати — нема й досї. І сею стихійною силою ширило ся дуже помітно, ширить ся й тепер, невважаючи на мінїмальну, майже нїяку енерґію, приложену до сього нашим громадянством, що могло б і в нинїшнїх обставинах працювати над загальним освідомленнєм свого народу далеко успішнїйше і видатнїйше, приготовляючи могутний розвій українського житя для тої хвилї, коли впадуть засоби теперішнього успокоєння і буде роскріпощене нинїшнє житє.

„Світ у тьмі світить ся і тьма його не обняла“.

Generated on 2015-08-04 17:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ОРЕСТ ЛЕВИЦЬКИЙ.

Ганна Монтовт.*)

IX.

Минуло ще два роки.

Княгиня Ганна тільки ще відсвяткувала свою двадцяту весну, а вже мусила удруге одягти жалібне вбраннє і оплакати свого мужа, князя Василя Солтановича Сокольського. Добрий, чулий, хоч, може, й занадто мякий, він заслугував на її сльози, бо був їй за рідного батька і жалів її, як малу дитину, і коли Ганна, може, й незовсім була задоволена своїм життєм у Соколї, особливо в останні часи, то вже нїяк не через чоловіка, а хиба через його матїр та сестер. Свекруха Ганнина, княгиня Олена Сокольська, була людина старосвітська. Вона ревно стерегла стародавні заповіти свого роду, була дуже побожна, шанувала як святощі свої українські звичаї, не вміла й слова мовити по польськи, – і зовсім природно, що така людина не могла бути широ прихильною до невістки уже через те, що ся була „Ляхівка“; так же само відносились до Ганни і її зовищ, вихованні в почуттях матери. Ще спочатку вони сяк-так пробачали їй чужовірство і „лядські звичаї“, памятаючи про великий маєток, який вона внесла в їх родину; але коли з сього маєтку вийшло пусте марево, що тільки даремно наробило стільки клопоту, турбот і прикростей всїй родинї, їм нї на що вже було таїти в собі природну антипатію до невістки, як до людини чужої віри, чужого коліна, чужого виховання. Крім того, вона, на їх думку, не варт була їх поваги й прихильности ще й через те, що не виконала провіденціального призначення жінки — не дала плоду чоловікови, а се, по їх розумінню, було ясною ознакою Божої немилости до такого малженства.

Знаючи про такі відносини до його дружини, князь Василь перед смертю заповів молодшому братови Маркови опікуватись його удовою, щоб нїхто не чинив їй якої кривди, не перешкоджати їй, поки не вийде заміж, користуватись третьою частиною його маєтків, на який записане їй віно, а коли схоче йти заміж, виплатити їй тисячу кіп грошей віна і вернути весь посаг [1]).

*) Докінченнє, див. II кн. ЛНВ.

[1]) Акт. кн. К. Центр. Архива, № 2043, л. 91.

Generated on 2015-08-04 17:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

За кого ж в третій раз піде заміж двадцяти-літня удовиця після двох князів? Певна річ, що така красуня не зостанеть ся без женихів, та тільки тепер вони будуть, як кажуть Ляхи, podlejszego gatunku в порівнянні з попередніми; бо хоч краса її не змарніла, так достатки були далеко не ті, що після першого мужа. Правда, батько записав їй чималий маєток, як вона тільки на світ народилась; так він же їй достанеть ся аж тоді, коли помре батько; а коли те буде? Та ще чи й достанеть ся хоч коли небудь? Річ у тім, що старий Монтовт недавно оженив ся і взяв за себе молоду жінку, і не аби кого, а княжну Варвару Олександровну Порицьку, хоч і підупалого, а все ж стародавнього князівського роду, одноколінного з князями Збаражськими, Вишневецькими й Воронецькими. Ну що, як молода княжна окрутить старого так, що він запише їй все, що має! Вже ж не з кохання вона йшла за нього! З чим тоді зостанеть ся молода удова двох князів, що вродилась „у всіх подобенствах“ свого батька? Тепер у неї тільки й було статків, що де-яка рухомість, подарована князем Богушом, та віно, записане обома чоловіками. Певна річ, що й з таким посагом можна б зробити добру партію, та тільки хорошого жениха і за тих часів треба було пошукати, а шукати було нікому. Перших обох мужів розшукав їй батько, але тепер йому було не до того: старий Монтовт таким без міри щасливим почував себе в обіймах молодої жінки, що йому й памороки забило, і він навряд чи й памятав, що в його є дочка. Коли вона вдруге завдовіла, він навіть не взяв її до свого дому, як се зробив після смерти першого її мужа, а залишив у Соколі, в домі свекрухи, де їй не дуже були раді. Правда, її дівер, князь Марко Сокольський, дуже чемно й прихильно поводив ся з нею; він мабуть, не відмовив ся б пошукати їй доброго жениха, коли б вона його попросила; так Ганна певна була в тім, що він вибере для неї свого одновірця Русина, а вона тепер добре дізнала, як-то неприємно жити в „схизматицькій“ родині, додержувати де-які „хлопські“ звичаї і слухати повсякчасні докори з огляду її „ляхівства“. Ні, краще вже вона сама вибере собі мужа по своєму „умислу“, і доконче Ляха, або Литвина, тільки не Русина!

Такий жених скоро й сам знайшов ся.

То був пан Казимир Ледницький, шляхтич з Сірадського воєводства, типовий представник того гурту польських приходнів, з яким ми вже раніш познайомили читача. Вперше ми знаходимо пана Ледницького на Волини в 1565 році в стані „служебника“ пана Хвальчевського, родича Луцького біскупа, потім він стає

Generated on 2015-08-04 17:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

„урядником“ (прикажчиком) в однім маєтку того ж таки пана і зараз же заводить ся з сусїдніми власниками, псує їм межі, бє й грабує їх підданих, за що один з таких сусїдів, пан Петро Борзобагатий, похваляєть ся вбити його „як пса“, а другий, князь Дмитро Козіка, обзиває його „нечистого ложа сином“, не признає його за шляхтича і теж погрожує йому „шибеницею“. В 1567 р. Ледницький злигав ся з таким же авантурником, з п. Станіславом Ґраєвським, і той переуступив йому заставне право на хутір Любин, маєтність пана Хведора Білинського, якого вони сукупно одурили. Тільки що Ледницький поселив ся в сїм хуторі, як сусїдня панї Раїна Тупичевська стала його позивати за те, що він зґвалтував її челядницю, дївку Вівдю, а потім викрав її і зробив своєю наліжницею. Брав ся не раз Ледницький і за орандування панських маєтностей, але й тут не обходилось без скарг; так, підданні с. Бруховичів скаржились на його, що він, полишаючи оранду в їх селї, на прощаннє пограбував їх доостанку. Окрім служби у панів і орандування їх маєтків, Ледницький инколи займав ся й адвокацтвом і навіть на якийсь час був королївським „мірчим (землеміром) на Волини, з чого можна догадуватись, що може колись Ледницький вчив ся й по школах [1]). Про де-яку освіченність його може свідчити ще й те, що він належав до протестантської віри, яка знаходила тоді в Польщі неофітів переважно серед людей більш-меньш освічених.

Старий Монтовт з того часу, як оженив ся, чогось став зовсїм байдужий до дочки, й його мало обходила справа сватання за неї Ледницького, хоч він їй у сьому й не перечив; за те родина князїв Сокольських вживала усяких способів, щоб одмовити її від сього шлюбу. Вони добре знали легкодумну натуру своєї невістки, і жалко їм було попустити, щоб вона так необачно занапастила свій молодий вік. Але вона й слухати нїкого не хотїла і поривалась зараз же залишити їх дім і справити весїлля у якогось „приятеля“ свого жениха. Тут стара княгиня Олена, обурена такою нечемною невдячностю, згорда дала зросумітити завзятій „Ляхівцї“, що честь старожитного дому князїв Сокольських потрібує того, щоб вони свою невістку вирядили з належною шанобою й справили їй пристойне весїллє. Ганна заплакала, чи то з сорому, чи з якогось порушення, і скорилась волї свекрухи.

Весїллє призначено було в неділю, 20 лютого, 1569 року. Він-

[1]) Акт. к. К. Центр. Арх. № 2039, л. 152, 203, 328; № 2042, л. 14б; № 666, л. 261.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:40 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

чались молоді в домі, бо в Соколї, та й скрізь поблизу, не було костьола. Зїхалось багато гостей, тільки старий Монтовт не прибув через хворобу, а прислав замість себе свого „служебника“. І ось в ту хвилину, коли молода мала підійти до налою, її спинив князь Марко Сокольський, закликав з другої кімнати урядового возного і голосно звернув ся до неї з такою річчю:

— Оспоже княгине невістко! Прошу твою милость, ознайми перед возним й перед всїми приятелями моїми й твоїми: чи твоя милость ідеш заміж за пана Ледницького за намовою моєю, або теж і за примушеннєм яким?

Між присутними, серед яких більшість були родичі та приятелї князїв Сокольських, почулось потаканнє словам князя Марка: вони знали, як скоїлось се сватаннє, і усї признавали таке урочисте запитаннє за річ потрібну.

Молода так вся й запалилась при словах Марка і, згорда піднявши голову, відказала розятренно:

— Коли я тепер іду в малженство за пана Ледницького, то не за жадним примушенням, а нї за намовою вашої милости, княже діверю, одно по добрій волї евоїй і за позволеннєм отця мого Ведже (о д н а к), хотя бись мене ваша милость хотїв в тім гамувати, теди мене ваша милость, княже діверю, вгамувати не можеш, бо менї отець мій на те позволив. А коли ж о бочку меду або о хлїб тобі ідеть, що тут його зїдят на той час приятелї пана мого, котрий менї маєт бути малжонком, — його могу индей где в приятеля мого достати [1]).

Князь Марко цїлком був задоволений з одповіди невістки і тільки запрохав возного й свідків добре запамятати те, що зараз чули. Так, тепер він міг би загадати, щоб принесли води, і як той Пилат перед усїма умити руки. Відтепер хай буде, що буде! Принаймнї нїхто не зможе дорікати князям Сокольським, буцїм вони байдужливо попустили своїй молодій невістцї занапастити вік за пройдисвітом, або навіть, ще гірше, сами призвели її до сього.

В ту ж хвилину бувша княгиня втретє, чи, може, вчетверте, поновила шлюбні обітницї, і відтепер стала зватись просто „панею Казимеровою Ледницькою“.

X.

По весїлї молоді поїхали в Коблин, до тестя. Старий Монтовт прийняв їх приязно; за те його жінка привитала досить сухо пасербицю, свою ровесницю, а що до її чоловіка, то горда

[1]) Архивъ Югозап. Р. ч. VIII,т. 3, № LXIX.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

княжна ледве зносила його присутність за одним столом. З поводу либонь якоїсь хвороби старого малжонка вона так пильно за ним доглядала, що дочка й зять могли з ним бачитись тільки в її присутности.

Погостювавши кілька день, Ледницький якось завів річ з тестем про те, що йому з жінкою нї з чого жити, і став просити, щоб тесть уступив своїй дочці принаймнї ті маєтности, на яких записане віно її матери. Монтовт сухо відказав, що після його смерти дочка наслїдує майже усе його майно, а до свого живота він хоче зоставатись цїлковитим державцем своєї батьківщини; а коли зять став скаржитись, що їм нїде навіть притулитись, бо нї в його, нї в Ганни немає власної оселї, тесть згодив ся подарувати дочці дім в Луцьку, але з такою умовою, що Ледницький буде вести по судах його справи, за що одбиратиме й особливу нагороду.

І ось наші молодожони оселились у Луцьку в своїй домівцї. Звісно, задля Ганни тут життє було вже не те, що колись у Любчу або в Соколї, за те вона почувала себе самостійною господаркою, та й приятелї мужа, що до їх учащали, були такі шляхетні та упадливі до неї, і взагалї нове житте здавалось Ганнї вільнїшим і веселїшим, нїж у Соколї, під суворим дозором свекрухи й зовиць. Ледницький поки що поводив ся з нею чемно, принаймнї як був тверезий; під пяну руку инколи й їй перепадало, але вона терпливо те зносила. Не подобалось їй тільки те, що він дуже вже завзято заводив ся з міщанами: живучи під міським правом, він не хотїв і знати маґістрацьких урядників, сварив ся з ними, чинив їм усякі прикрости. Раз якось цїлий маґістрат Луцький — війт, бурмістри і радцї — жалїлись старостї, що Ледницький важить ся на їх особи і чинить похвалки віку їм збавити.

Трапилось якось Ледницькому по справах тестя побувати у Вільнї. Там він розшукав дядьків своєї жінки, панів Мацковичів, і добув у них автентичний запис Яна Монтовта дочці своїй Ганнї на маєтности, виданий ще в 1547 р., скоро вона на світ народилась. Скориставшись приїздом тестя до Луцька, він упросив його ствердити сей запис і вдруге вписати його до актових книг. Старий приїхав сам без жінки, занадто вже ласкаво був принятий дочкою й зятем і мусив здатись на їх прохання. Ледницького се дуже заспокоїло, але не надовго.

В осени 1570 р. пройшла чутка, що старий Монтовт тяжко занедужав, трохи не смертельно, і що він записав жінцї усе своє,

Generated on 2015-08-04 17:39 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

добро. Стрівожений Ледницький зараз же послав Ганну на розвідки, що робить ся у Коблинї. Та скоро повернулась і повідомила, що до Коблина наїхало багато родичів мачухи: князї Порицькі, Вишневецькі, Воронецькі, Збаражські й инші, що батько дїйсно недужий, але вона його не бачила, бо її туди не пустили, буцїм щоб не трівожити хворого, і що вона питала мачуху про записи, але та їй одповіла, ніби вона про те нїчого не відає. Іде сам Ледницький на розвідки до замку — аж там князь Олександр Вишневецький записує до актових книг цїлу купу документів: а) даровизний запис Яна Монтовта малжонцї своїй княжнї Варварі Порицькій на маєтности: Млинів, Хорупан, Кобаківщину, Пекалїв, Озліїв, Ужинець і Беневщину у вічну власність, устороняючи дочку свою Ганну від права спадщини на ті маєтности і накладаючи на неї „заруку“ в 6000 кіп грошей, коли б вона посміла входити в якесь змаганнє про силу сього запису; б) даровизний запис їй же на право „доживоття“, себ-то володїня до її живота иншими його маєтностями: Коблином з замком і с. Підгайцями й Оршичином, на яких Монтовт раніш записав їй віно з привінком в сумі 4000 кіп грошей; в) даровизний запис їй же на все рухоме добро, і 3) даровизний запис Варвари Монтовтової княжни Порицької, в якім вона пише, „що маючи увагу на особливую ласку і милость (л ю б о в) з боку мужа до неї, „жони і служебницї своєї“, і хотячи йому по змозї за те „отдячити“, вона теж дарує йому своє віно і всї ті маєтности „речі рухомі“, які він тільки-що записав їй у „вічность“, але як дарує? „Єсли-би Пан Бог на мене первей смерть допустити рачив, иж бих я первей, ніжлї он, з сього світа зошла“, у такім тільки разї „милий малжонок“ мав би право унаслїдувати й ті маєтности, і усе віно і внесеннє (п о с а г) її [1]). Маймо на увазї, що се пише молода, здорова жінка про старого дїда, що лежить на смертельній постелї! Се рідкий приклад документального лицемірства XVI віку.

Як побачив Ледницький осї записи, так йому аж в очах стемнїло. Він просить у старости, щоб дав йому возного, бере з собою жінку, свідків, і чим дуж поспішає до Коблина. Йому здаєть ся, що тут дїєть ся якесь шахрайство з боку княжни Порицької абож її родичів, що старий Монтовт певне нїчого й не відає про сї записи, так от же він вивиде се бридке шахрайство на чисту воду.

Мов шалений, силоміць вривається ся він в світлицю, де лежав хворий, і тремтячим голосом звертаєть ся до старого:

[1]) Акт. кн. К. Центр. Архива, № 2044, л. 505—509.

Generated on 2015-08-04 17:39 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Пане тестю! Ознайми перед возним і перед шляхтою, людьми добрими: чи то за волею й відомостю твоєї милости діється великая кривда дочці твоєї милости а молжонці моїй?

І він коротко росказав, які записи від його особи „облятовані“ вже в Луцькім гродськім уряді, пригадав йому й той запис, який він сам двадцать три роки назад видав своїй дочці і недавно ще ствердив його перед урядом, заклинав його в Боже імя памятати, що ся дочка, його єдиний „потомок“, по всіх божих і людських правах повинна бути єдиною наслідницею його добра, „дідизни й отчизни своєї“.

Недужий, увесь спухлий (він слабував на водянку), лежав з заплющеними очима і, здавалось, мало й чув палку промову зятя і голосіння дочки. Але через хвилину він блимнув очима і ледве чутно промовив:

— Єстли-м которий записи учинив, тиї ся покажут, коли тепер з того світа зійду,—і знов заплющив очи.

Тут вбігла до покою пані Монтовтова з слугами і трохи не силоміць випхнула з хати Ледницького й инших присутних. Так він і поїхав, не второпавши гаразд, як треба розуміти невиразну одповідь тестя; але на всякий випадок прохав возного, щоб той записав до актових книг ретельну „реляцію“ про все, що чув і бачив.

XI.

Через тиждень після того помер старий Монтовт, а ще через два тижні відбув ся його похорон. Тоді у великих панів довго, инколи по місяцю й більш, не ховали мерців, бо про смерть конче оповіщали усіх родичів і мусили ждати, поки вони зїдуть ся з близьких і далеких країв; а щоб мрець зовсім не зотлів, його в трунї заливали ростопленим воском.

До Коблина зїхалась сила вельможного панства, родичів і приятелів небіжчика, а ще більше його жінки. Приїхали князї Вишневецькі: Андрій, каштелян волинський, і Костянтин Івановичі, рідні брати славетного Дмитра-Байди, що не задовго перед сим загинув у Царьгородї, і двоюродний брат їх, князь Олександр Олександрович Вишневецький; приїхав князь Миколай Андрієвич Збаражський, староста кременецький, з сином Янушом; прибули князї Воронецькі: Якуб Юрович, пробощ скерневицький, що був потім біскупом київським, і його двоюродний брат князь Матуш Войнович Воронецький; приїхав брат пані Монтовтової, князь Олександр Олександрович Порицький з матірю. Тут же був князь Роман Хведорович Сангушко, славетний гетьман литовський, князї Гольшанські-Дубровицькі, і багато иншого панства.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:40 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Похорон правив біскуп луцький Ян Андрушевич з цілою капітулою. Перед тим, як треба вже було спустити труну до склепу, по тодішньому звичаю був прочитаний у голос „тестамент“ небіжчика:

„Во имя святої і живоначальної Тройці стань ся, амінь. Я, Ян Якубович Монтовт, ознаймую і чиню явно усім посполито, кому того потреба будет відати, що ж з навіженя Божого будучи менї хорим і розуміючи те, иж кождий чоловік єсть смертельний, которий ся на світ народив, той і умрет,—і чуючи те, що з тої хвороби жив не могу бути, а будучи еще в добрій памяти, цілому і зуполному розумі, хочу ознаймити остатнюю волю свою не на словах тілько, що з часом с памяти людської спливает, але на письмі. Напервей душу свою поручаю і даю в руки Богу Сотворителю, в Тройці единому, а тіло маєт малжонка моя милая Барбара Олександровна княжна Порицькая, як найрихлей на Старому-місті, в Коблині, костьол збудувавши, погребсти зо всіми церемоніями ведлуг закону римського“. Опікунами удові назначались князї Костянтин і Олександр Вишневецькі. Далі в „тестаментї“ йшло ствердженне усіх даровизних і доживотних записів, які небіжчик видав жінці перед смертю. Їй же дарувались усі „речі рухомі“ і навіть дім у Луцьку, той самий, що недавно був подарований дочці й зятеви і в якому вони жили тепер. Не забув Монтовт і про своїх родичів: „братаничам його“, себто братовим синам, Андрієви та Янови Монтовтам давалось право сплатити удові віно в сумі 4000 кіп грошей і відобрати собі маєтности, на яких се віно їй записано; якомусь Андрієви Ґесинському, „сестренцеви“ (сестриному синови), Монтовт дарував маєтність Золочів. Про всіх памятав старий, помираючи; не забув і про рідну дочку: їй призначив вбоге сельце Липую, та й то з умовою: „если би дїти міла“ — на вічность, а нї — тільки до живота [1]).

Після того, як прочитали „тестамент“, не забули й про другий обряд, який звичайно справлявся тоді на похоронах. Возний узяв з рук удови іменну печать небіжчика, показав її присутним, щоб вони посвідчили, що то власне його герб на нїй, потім „збив“ її молотком (вона була з мяхкого золота), так що нарису не стало й слїду, і тоді повернув її удові. Се робило ся для того, щоб нїхто не міг користуватись печаттю помершого для фальшування яких листів під його йменням. Потім уже труну (яка робилась тоді з видовбаної дубової колоди, розрізаної вподовж) закрили на-

[1]) Акт. кн. К. Ц. Арх. № 2044. л. 544.

Generated on 2015-08-04 17:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

віки, залили смолою, обтягли залізними обручами і тоді вже спустили в камяний склеп, над якими мав бути збудований костьол.

Ганна Ледницька теж була на похороні і трохи не одна вона щиро оплакала батька. Коли читали „тестамент“ і як спомянули її ймення, вона з несамовитим голосінням припала до труни та так і заклякла, ревно плачучи. Їй не те завдало пекучого жалю, що батько так не по правді обійшов ся з нею, — вона навіть добре й не дочула, що там власне читали про неї з „тестаменту“, — а вона була занадто вже порушена і сумним обходом, і згадками про минуле, і коли несподівано почула своє ймення, їй здалось, немов сам батько з труни промовив до неї, і всю її враз пройняв нестерпучий жаль і за батька, і за себе, і за те, що було колись, та й не буде. Серед присутних трохи не всі мимохіть уболівали над нею: занадто вже вражало всіх, як страшенно окривджено бідну сироту. Звідусіль виявляли до неї ознаки щирого співчуття. Навіть мачуха була так ласкава до Ганни, як ніколи: у неї в серці й справді заворушились неначе гризоти сумління і мимовільний жаль до бідної, ограбленої дочки багатого батька. А та, в одповідь на перше ласкаве слово з уст мачухи, з плачем так і припала до її грудей, забувши про все минуле. Княжна Порицька і дехто з її рідні були приємно сим порушені. В родинній розмові, за поминальним обідом, Ганні дали зрозуміти, що її не залишать без кревного піклування про її добробут, що добросерда княжна, памятаючи „добродійство й ласку“ небіжчика мужа, не попустить, щоб його дочка терпіла через недостатки, і згодом, може, не відмовить ся навіть нагородити її дечим з батьківського добра. Правду кажучи, батько таки трохи скупенько наділив її, але хто ж тому винен? Хіба так було б, коли б у Ганни був не такий муж? Се він своїми лихими вчинками, пянством, непокірливостю, грубіянством, настирливістю, а найбільше через отой нахабний, пяницький галас і бурду, які він счинив над ліжком конаючого тестя, — так безмірно образив небіжчика, що той хотів був покарати й дочку, яка була при тім галасі, усторонивши її від усякої спадщини, і тільки ревні прозьби та благання мачухи примусили його хоч трохи змилуватись над своєю дитиною. Уже нічого казати, покарав її Господь лихим чоловіком! Не вона гірку від нього! Занапастила вона свій молодий вік за пяницею!

— Се її Господь карає — примовив двоюродний брат Порицької, князь Якуб Воронецький, прощоб—за те, що вона, будучи доброю католичкою, насмілилась піти за бридкого еретика, лютого ворога святого римського костьола й його голови, Христового намістника.

Generated on 2015-08-04 17:40 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Нечестиві не мають наслїдія купно з вірними ні на небі, ні на землї.

Ганна тільки плакала, слухаючи осї речі. Їй було дивно і якось радісно почувати, що люди, до сього часу чужі для неї, трохи не вороги, враз стали в її очах такими близькими, рідними, що вони такі щирі, прихильні до неї, так побивають ся про її гірку долю. Їй захотїлось відкрити перед ними свою душу. Так, нїде правди дїти: вона не зазнала щастя за своїм чоловіком. Він марно перевів її гроші, і тепер вона мусить терпіти такі злиднї, яких не зазнала нїколи в життї. Чи так вона жила за попереднїми чоловіками? Була й роскіш, була й пошана. А сей злидень поводить ся з нею не мов з якою хлопкою, або з своєю челядницею. Завжди докоряє їй, що вона старчиха, що батько її одурив його, ревнує її до кожного, слїдкує за нею, неначе вона яка лиходїйка, прискіпуєть ся до всього, лаєть ся бридкими словами, а инколи — нїчого критись — як залє очи, то й побє. Ох тепер вона й сама бачить, що затопила свою голову за лихим чоловіком; та хіба ж він був таким, коли сватав ся за неї?

Ся гірка сповідь, що так несподївано вилилась з наболїлої душі Ганни, страшенно обурила вельможних слухачів. Як то! Невже ж сей нїкчемний злидень, людина темного походження, що не зможе навіть довести свого шляхетства...

— Persona ingrata et vagabunda, — додав князь пробощ. ...осмілюєть ся знімати руку на неї, дочку пана Монтовта, бувшу княгиню Любецьку й Сокольську? Чом же вона раніш не пожалїлась їм про се? О, вона повинна памятати, що у неї є могутні родичі: князї Порицькі, князї Воронецькі, Вишневецькі, Збаражські, які не можуть попустити, щоб вона терпливо зносила таку образу і зневагу. Можна ж нарештї й розвести її з негідним чоловіком.

— Особливо, — додав князь пробощ, — коли довести перед духовним урядом, що він приневолює її до своєї еретичної віри і в її присутности насмілюєть ся ганити святий католицький костьол і його гідних усякої поваги пастирів, Божих служебників.

Хай же Ганна знає, що в Коблинському замку, в домі її мачухи княжни Порицької, завжди знайдеть ся для неї теплий притулок і захист від окрутника мужа; а коли вона хоче бути вдячною, то нехай уважно наглядає за його вчинками і про все зараз повідомляє мачуху, бо то такий лихий чоловік, що напевне й тепер загадує щось недобре против її добродїйки.

Обласкана, заспокоєна і навіть де-чим обдарована, поїхала Ганна з батьківського дому з рішучою відвагою — не коритись більше осоружному чоловікови, який один причинен тому, що вона нещасна.

Generated on 2015-08-04 17:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

XII.

Казимир Ледницький не їздив на похорон тестя: він і без того знав зміст його тестаменту, бо хваткі опікуни поспішились вписати його до актових книг трохи не в самий день смерти старого Монтовта. Він сидів тепер над Статутом і радив ся з луцькими правниками. Незабаром він подав до суду „протестацію", в якій доводив, що тестів тестамент і його даровизні записи не мають ніякої правної сили через такі юридичні причини: а) значну частину своїх маєтностей Монтовт давно вже записав дочці своїй Ганні, якій і без того, по Статуту, „вся дїдизна і отчизна правом прирожоним зпасти міла по його животї"; б) всім відомо, що Монтовт, поки був „добре здоров і зуполний на умислї й розумі", не видавав княжні Порицькій ніяких записів, окрім віновного; а в ті днї, якими датовані його останні записи, він лежав близький смерти, „весь спухлий, і ні розуму, ні смислу зуполного уже не мав", що може посвідчити возний, з яким він одвідував тестя за тиждень до його смерти, в) на „тестаментї" Монтовта немає його власноручного підпису, а в числї буцім-то „притомних" (себто, що були при тім") свідків підписані й такі особи, чиїх печатей немає на самому актї, а се є знак, того, що сї особи не були присутними при тому, коли тестамент писав ся нїби то з голосу Монтовта [1]) — Правду сказати, сих доводів було б цїлком досить, щоб правуватись з яким-небудь простим шляхтичем, а не з такими ясновельможними супротивниками, з яким, заводив ся тепер Ледницький. Ось і зараз чув він у гродській канцелярії, либонь князь Порицькій, брат пані Монтовтової збірає ся їхати до Варшави просити короля, щоб той ствердив тестамент Монтовта. Коли се здїйснить ся, тодї Ледницькому нїчого й сподївати сь добрих скутків з його „протестації".

В тяжкі хвилини життя, коли сум огортав йому душу, Ледницький мав звичай брати собі на поміч добрий поставець оковитої, але на сей раз і оковита мало помагала: замість сподіваної бодрости, якась невиразна згризота, розятрення й запеклість все більш і гостріш проймали всю його істоту. І так нїкчемний хуторець Липая — ось кінечний скуток трудів, терпіння і надій усього життя його! Навіть о сей дім, у якому він живе і який ще вчора був його власністю, і той не належить йому більше! Нїчого сказати, коштовний спадок після багатого тестя! Та коли б він міг уперед знати, що так буде, він двадцять разів поспів би

[1]) Акт. кн. К. Ц. Арх. № 2044, л. 514. і 533.

Generated on 2015-08-04 17:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

оженитись з якоюсь удовою Русинкою без титулу, але з достатком, та й жив би собі паном, як живуть де-які „родаки“ його, а не став би запобігати ласки гоноровитого Литвина та вислужуватись перед ним і залицятись до його вельможної дочки. І що він особливе знайшов у неї? Красу, чи що? Так і та челядниця Вівдя, яку він викрав колись у пані Тупичевської, теж була не абияка красуня. Про розум, освіту і казати нїчого: заядла папістка й більш нїчого! До праці недотепна, звички і примхи цїлком князівські. Нї, коли ти вбога, так ти й примхи великопанські забувай, а працюй як проста міщанка. Відтепер не стане він потурати нїяким примхам бувшої княгинї і докаже їй, що вона така сама злиденна шляхтянка, як і він.

В сьому розятреннім настрої застала мужа Ганна, повернувшись з Коблина. Він немов зрадїв, що тепер є на кому зірвати злість, що його душила, і з першого ж слова повів з жінкою розмову в гострім, ущипливім тонї про її батька, мачуху, про спадщину і про свої облудні надії. Иншим часом Ганна, може, й змовчала б, приймаючи до уваги несамовитий стан і настрій чоловіка; але тепер вона пригадала недавню розмову з родичами в Коблинї, і враз переконалась, що вони казали їй святу правду, що вона дійсно нещаслива жертва тирана й пяницї, і що вона ненавидить свого мучителя. З шаленою відвагою, тремтячи з обурення, вона все отсе виказала йому в вічі. Той в першу хвилину скамянїв з несподїванки: нїколи ще жінка так з ним не говорила!

— А, так се тебе напутили твої ясновельможні родичі? скрикнув розлютований Ледницький.

І світлиця враз оголосилась несамовитим криком і лементом. Збіглись слуги і навіть сусїди і насилу вирвали зомлїлу Ганну з рук осатанїлого мужа.

Отака буча почала счинятись між ними усе частїш. Ледницький став запивати гірш, як перед тим. Він суворо заказав жінцї їздити до мачухи, а переселившись до Липої, він прямо не спускав її з очей, бо відсїль до Коблина було всього кілька верст. Коли ж Ледницький запримітив, що слуги пані Монтовтової почали чогось никати поблизу Липої, він зразу догадав ся, до чого се йдеть ся, і одвіз жінку до Киселина [1]), де він держав оренду у пана Олїзара Кирдія-Мильского. Тут, в сьому глухому лїсовому кутку, він лишив її на господарстві, а сам повернув ся до Липої, де у його заготовлено було чимало хлїба, щоб хурами везти до

[1]) Тепер містечко Киселин, Володим. повіту.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Полїсся. Але через кілька тижнів, в сїчні 1571 року, він відобрав неприємну звістку, що слуги пані Монтовтової несподівано впали до Киселина і викрали господиню. Ледницький зараз же поїхав до Луцька і подав в суд „плачливую протестацію“, в якій між иншим писав, що позаяк він недавно позвав до суду пані Монтовтову і її опікунів за тестеву спадщину, то тепер він дуже обавляєть ся, коли б вони „о смерть не приправили“ його жінку, „аби вона, коли будеть менї привернена, того зо мною, яко з мужем своїм, на них не попирала (себто справи про спадщину), бо того знаки суть, що служебників моїх двох, з двора моєго кгвалтовне взявши, не відомо, чи їх забити, або втопити, або де индей подїти веліли“.

Бідний „малжонок“ ще не тратив надїї, що його „малжонка“ буде йому „привернена“. Гай-гай, тільки він її й бачив!

XIII.

Пані Монтовтова і її опікуни, викрадаючи Ганну, звичайно, і в голови собі того не покладали, щоб її „о смерть приправувати“, як наївно обавляв ся Ледницький. Вони любенько привезли її до Луцька і поставили перед гродським урядом. Тут Ганна перш усього учинила формальну заяву, що „за великими втисками“ од пана Ледницького, „малжонка її бувшого“, які від нього „вставичне і на кождий день і кождого часу міла“, вона мусила залишити його і „в одній шубцї, нїчого не беручи маєтности“, зїхавши з Киселина, шукати притулку у своєї мачухи. „Він мене примушував“, — жалїлась вона далї, мабуть, з направи князя пробоща Воронецького, — „і частокроть бив, абим я тую ж віру єретицькую, котру він маєт, держала, уводячи мене од костьолу повшехного, на закон і віру мою християнську приналежачого. І того я добре свідома, що пан Ледницький, по смерти вже небіжчика отця мого, листів (записів) змишленних немало справив, а меновите: якоби небіжчик мав якісь листи, або записи, матцї моїй а малжонцї своїй першій Оленї Мацковичовні і дядькам моїм, также і менї самій, дочцї своїй, на йменя (маєтности) свої отчизнї дати, о чім я нїколи не відала а нї того менї отець мій повідав. І коли я пана Ледницького од того есми одводила, аби він таких змишленних листів не справував, тогди він мене за те бив, мордував, а инших вчинків його, для встиду перед вашою милостю (урядом), і вимовити на сей час не могу, але часу свого йому самому очевисто (в вічі) повідати хочу“ [1]).

[1]) Акт. кн. К. Ц. Арх. № 2045, л. 13.

Generated on 2015-08-04 17:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Ось вона — помста легкодумної жінки! Щоб тільки дозолити чоловікови, Ганна одважуєть ся признати „змишленим“ документ, який забезпечував її ж маєткове право і в антентичности якого не було жадного поводу до сумніву, бо він двічі був ствердженый перед урядом і вписаний до актових книг самим її батьком. Але й на тому ще не кінець жіночій помсті.

Того ж дня Ганна видала мачусї і сама „очевисто“ ствердила перед урядод кілька „листів“, в яких формально на віки зріклась на її користь від свого спадкового права на батьківщину і наложила „заруку“ в 1000 кіп грошей на себе і на „бувшого свого малжонка“, і на кожного, хто б тільки зважив ся позивати пані Монтовтову, буцім вона неправно володіє добром, записаним їй мужом [1]). Усї отсї листи вона підписала (по польськи) так: „Ганна Монтовтовна, б у в ш а я Казимеровая Ледницька“.

— Неначе якась удова Ледницька!“ ущипливо підкреслив Ледницький в своїй „протєстації“ з поводу сих „листів“.

А Ганнї, заслїпленій помстою, все ще здавалось, нїби вона мало ще дозолила „бувшому малжонку“. Вона пригадала, що її маєність Липая лишилась в його руках. Як би його витурити звідтіль? Стала вона про се радитись з мачухою, а її опікун Олександр Вишневецький і порадив Ганну:

— Се справа дуже легка: запиши менї Липую нїби в заставу, а я вже доберу спосіб, як витурити звідтіль пана Ледницького.

Ганна радо згодилась на се і зараз же поїхала до Луцька, щоб ствердити на уряді запис про те, либонь вона, „маючи пильную потребу в пенязях, взяла і позичила у його милости князя Олександра Вишневецького тисячу кіп грошей литовських“ і в сїй сумі „заставила“ йому на три роки Липую [2]).

Відобравши урядову копію з сього документу і взявши з собою возного, князь Вишневецький зараз же повернув ся до Коблина, щоб приготуватись як слїд завтра ж вступити у володіннє новою заставою.

XIV.

Нїчого сього не знав і невідав Казимир Ледницький. Він цїлий день був заклопотаний тим, як би на завтра вирядити кілька десятків хур з хлїбом у Дубровицю, на Полїссє, і лїг затурбований думкою, що з вечора почалась відволога, то коли б вона назавтра не попсувала дороги.

---

[1]) Там же, л. 8.

[2]) Там же л. 9.

Generated on 2015-08-04 17:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Ранком, трохи не вдосвіта, розбудили його потрівожені слуги:

— Вставай пане! Ідеть на нас якесь військо!

Вибіг Ледницький на двір і бачить: з противного берега річки Стира, просто до його двору, прямує озброєний люд в кілька сот чоловік кінних і піших. Там були слуги князїв Олександра і Костянтина Вишневецьких, і слуги Барбари Монтовтової і її брата князя Порицького, і слуги князя пробоша Якуба Воронецького і його брата князя Матуша, і „сестренець“ небіжчика Монтовта пан Богдан Гєсинський, і превелика юрба селян, озброєних кіллям. На чолї сього „війська“ їхав сам князь Олександр Вишневецький і рядом з ним возний. Ледве встигли слуги Ледницького затарасувати ворота, як сюди підїхав возний і, махаючи якимсь „листом“, став викрикувати, що ось-то він прибув, „увязувати“ (вводити в володїннє) його милость князя Вишневецького у заставну його маєтність Липую, і загадував, щоб його було впущено до двору.

— Возні не їздять на „увязання“ з розбишацьким „гуфом“ (з агоном), а тільки з „шляхтою, людьми добрими“, [1]), — одказав йому Ледницький. — То, певно, ти не возний, а якийсь розбишака. Їдь собі пріч!

Тільки що возний вернув ся до свого патрона, як звідтіль почали з гаківниць і з рушниць стріляти. Ледницький не знав, що й чинити: з ним у дворі було всього кілька слуг та з півсотнї хурщиків, озброєних голоблями. Аж тут враз йому доносять, що і з иншого боку, від шляху, кілька сот збройного люду дорогу заступили.

— Бий-забий такого а овакого сина! почулась враз за воротьми гучна команда князя Вишневецького.

Вистріли зачастили. Кулї попадають у вікна панського будинку, і шклянні оболони з дзеньканнєм розсипають ся в дрібязок. Бачить Ледницький, що про опір нїчого й думати; коли б хоч „горло своє уратувати“. За одну хвилину він переодягаєть ся у „хлопську“ одіж і, криючись по-за стогами, тїкає до лїсу. А там уже повно було його підданців, які, почувши стрілянне на панським дворі, чим дуж кинулись у ростіч, ховаючись у лїсовій гущавинї [2]).

[1]) По Статуту, коли возний їхав до кого з позвами, чи по якій иншій справі, то повинен був мати при собі свідками двох шляхтичів, які іменувались „шлятою, людьми добрими“.

[2]) Акт. кн. К. Ц. Арх. — 2045, л. 15.

Generated on 2015-08-04 17:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Через кілька хвилин облога була скінчена. Тріумфуючий побідник вступив у володіннє завойованною маєтностю і страшенно лютував, що ворог випорснув з його рук. Звісно, Вишневецькому потрібне було не „горло“ Ледницького: він хотів тільки вимогти хоч би й силою од його формений „квит“ в тім, що той наче б то поступив йому Липую „добровільно“ і не матиме до його нїяких претензій. Тодї справа обійшлась би чисто, шляхетно, без отого „правування“, все-таки неприємного й клопітного хоч би й для вельможного князя.

А таке „правування“ зараз же й почалось, бо Ледницький, вибравшись з пущі, прямо таки подав ся до Луцька, і занїс „плачливу“ скаргу самому панови старостї. Через шість тижнїв прийшов термин до судової розправи по сїй скаржї. Ледницький завчасу прибув до Луцька і почувши, що тут уже й князї Вишневецькі, бояв ся й носа показати з господи. Ті якось провідали про його і прислали запитати, чи не згодить ся він помиритись, не доводячи справу до „розсудку правного“. Ледницький переказав, що згоден на єднаннє, коли тільки буде „привернена“ йому жінка і маєтність Липая з його добром, але йти до князїв на розмову по сїй справі обавляєть ся, бо знає, що з ними прибуло до міста багато „збройних“ слуг, а запрошує їх милость „для чинення угоди і єднання“ до замку королївського. Через яку годину прийшов до Ледницького пан суддя гродський Тит Хомяк і почав його вмовляти, щоб він нїчого лихого не обавляв ся і йшов би зараз з ним і з своїми приятелями до господи князїв Вишневецьких.

— Княжата їх милость менї тое прирекли і шлюбовали шляхетним словом своїм, иж ти, пане Ледницький, з приятелями твоїми спокійне і безпечне прийти і одійти од них маєш, і руку на те менї дали“, вмовляв Хомяк.

— А ти, пане суддя, чи даєш менї при возному і при людях добрих руку на те, иж мене нїчого злого не споткаєт там, у княжат їх милостей? запитав обережний Ледницький.

Пан Хомяк радо згодив ся на те, і коли прибув запрошений возний з свідками, в присутности їх подав руку Ледницькому, запевняючи, що він ручить ся своїм „горлом“ за його безпечність.

Коли Ледницький, в супроводї Хомяка і трьох чоловік своїх приятелїв, прийшов до князївської господи, до його зараз же вийшов князь Костянтин Вишневецький і катеґорично загадав, щоб він перш усього взяв назад свій позов, яким позвав до суду кня-

Generated on 2015-08-04 17:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

зя Олександра, а за те, що насмілив ся позвати, сїв би „добровольно“ до замкової вязниці на чотирі тижні і, відсидївши своє, прилюдно на урядї „перепросив би його милость“ за образу, заподїяну йому тим „неслушним“ позвом, а тодї вже просив би і о „єднаннє“, і „коли їх милости всхочуть, то і єднаннє з ним учинят“. Судячи по тону, яким князь усе отсе загадував, Ледницькому легко було зрозуміти, що йому нїчого вповати на князївське „шляхетне слово й приреченнє“, а треба думати про те, як би одійти звідсїль живим та здоровим. Нїчого не кажучи против того, що загадав князь, він просив, щоб дали йому якийсь час на зміркуваннє і дозволили „пойти до господи своєї порадити ся з приятелями“. Князї згодились на се. Але тільки що Ледницький вийшов з двору, вони оглядїлись, що необачно випустили лисицю з рук, і зараз же послали кілька слуг, щоб завернути його. Тї догнали Ледницького аж коло воріт його господи і, „не мовлячи доброго слова“, почали його бити й тягти назад. Ледницькому якось удалось вирватись і вскочити в замок. Слуги Вишневецьких кинулись за ним і туди, і коли б воротний не поспішив ся „прудко взвести взвод“ (звідний міст), вони вдерлись би і в замок, не вважаючи на те, що закон тяжко карав кожного, хто під час судових „рочків“ (сесій) важив ся входити у замок в зброї. Тут їм на поміч наспіла друга юрба князївських слуг, і всї вони притьмом почали допинатись, щоб їх впущено було до замку; а коли воротний їх не послухав, тодї вони „з тилу хвірткою увошедши і дїрами влїзши до замку“, почали скрізь шукати втїкача, і довідавшись, що він сховав ся в домі архимандрита Жидичинського монастиря, одбили й „порубали двері, шукаючи по коморах“ свою жертву [1])

Другого дня возний оглядав Ледницького і знайшов у нього на голові три рани „рубаниї“, на губі рану „кривавую“, на руцї рану „колотую“ і на боцї — „битую, синюю“. Він хорий лежав в ліжку, і „бальвір“ (фершал) стирав його якимись „олїйками“.

Ледницький роспочав нову справу в судї против Вишневецьких, але не довівши її, як і попередню, до якогось скутку, поїхав до Польщі і там помер незабаром, про що Ганна не скоро й довідалась.

XV.

З того часу, як Ганну було „викрадено“ з Киселина і вона оселилась у Коблинї, їй здавалось, немов вона вдруге на світ народилась. Мачуха була така ласкава до неї, часто надїляла її да-

[1]) Там же, л. 85.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

рунками ; досить приязно поводились з нею і опікуни княжни Порицької. Коли Ганна послухалась їх ради і формально зреклась свого спадкового права на батьківщину, її запевнили, що се нїщо инше, як пуста формальність, дуже неприємна для Ледницького, але для неї зовсїм не шкодлива, бо княжна Порицька, памятаючи про „добродїйство“ небіжчика мужа, її батька, і в нагороду за її зичливість, однаково хоче „з доброї волї і ласки своєї“ подїлитимь з нею його добрами,

Ганна діймала віри сим обітницям і не допитувалась, коли ж вони здїйснять ся; та її мало се й обходило, бо не знала вона нужди нї в чім. Маєтність Липую їй вернули з усим, що там було зібрано її чоловіком. Забажала вона, щоб її розвели з Ледницьким, — і вельможні родичі зараз же почали клопотатись про се в духовнім судї, і хоч скоро забули й думати про сю справу, але Ганна й сама не дуже про те побивалась, упевнившись, що Ледницькому однаково не вирвати вже її з сього міцного захисту. А скоро Ледницький зник, Ганна зараз же й зовсїм викинула його з памяти. Безжурне, роскішне життє в старому батьківському замку так яскраво нагадувало їй давнє минуле, коли вона була малою дївчиною і переживала тут своє дитяче щастє. Иноді Ганнї здавалось, немов вона нїколи й некидала сього теплого рідного гнїзда, і все, що перебула вона за останнї десять років, неначе їй марилось, або ж то був сон, який не залишив у памяти нїчого, окрім якоїсь нїсенїтницї. Не згадуючи минулого, не гадаючи й про будучину, жила вона тільки теперішнїм часом. Ганнї йшов усього двадцять пятий рік, і вона з пожадливістю людини, яка не зазнала щастя, хапалась покористуватись усим, що їй посилала невірна доля.

А в Коблинському замку жилось тодї дуже весело. Панї Монтовтова, молода удова, не дуже журилась за старим малжонком і зараз же завела тут таке роскішне та веселе життє, якого не було за старого Монтовта. Гостї нїколи не переводились. Численна рідня господарки трохи не безвиїздно проживала у Коблинї, а коли минув „пристойне звиклий“ жалібний термін, почали навідуватись сюди й женихи. А проте й без гостей у замку не знали нуду. По звичаю багатих панів того віку, княжна Порицька держала у себе числений гурт так званих „служебників“, або, як звали їх у Польщі, „дворян“. Се не були слуги в нашім розуминнї. Переважно то були молоді незаможні шляхтичі, які складали з себе гоноровий почет (la suite d'honeur) при особі пана : ходили з ним на війну або на полюваннє, супроводили його при виїздах,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

обороняли його від сусїдського нападу, або ж самі з ним укупі нападали на його ворога, а дома справляли усякі його порученя, господарські й инші, і розважали в нуді. По тодішньому розумінню, се була не стільки служба, скільки школа, в якій молодь практичцо привчалась до лицарської науки, до господарської справи, до шляхетного повоженя, світових манїр, і в загалї, як тодї мовляли, „набиралась польору і добрих звичаїв“. Певна річ, що на дїлї тут все залежало від того, який був пан; у иншого служебники навчались тільки піячити та грати в карти чи в „кости“, або призвичаювались до ледарства. Старі Русини, виховані в предківських заповітах, ворожо стосувались до сього перейнятого з Польщі звичая тримати чималу юрбу слуг-ледарів, особливо нетерпіли вони слуг-Ляхів, на яких була тодї на Українї мода. В одній соймовій промові 1589 року (яка так подобалась багатьом, що ходила по руках і списувалась, як літературний твір) вказувалось на сей звичай, як на поважну громадську шкоду за для Білоруси і України: „І то, милостиві панове, не малая шкода, що слуги ховаєм Ляхи. Давай йому сукню фалендишовую (з галанського сукна), корми ж його тлусто, а служби з його не питай, бо тільки, убравшись, на високих каблуках до дївок дибле та з великого кубка трубит. Ти, пане, за стіл, а слуга й собі за стіл; ти за борщик, а слуга за пукатую (ласу) штуку мяса; ти за пляшку, а він за другую, а коли слабко держиш, то він і ту з рук вирвет. Тільки й пильнує: скоро пан з дому, то він мовчки приласкаєть ся до жінки... А коло дївок як жеребець иржеть. Найми ж до нього двох Литвинів на сторожу, бо й сам дїдько не упильнує!“

Такі служебники хоч і не завжди були здатні до поважних справ, але там, де від них вимагалась тільки потїха, забавки і всякі „крутофилї“, там уже ніхто їх не переміг би й не сказав, що вони даремно переводять паньский хлїб. Багато між ними було таких, що добре грали на кобзї або на „квинтарнї“, усї хватко танцювали, инші уміли смішно казати усякі теревенї, плести небилицї, залицятись до панїй і панночок і т. и.

Серед такого веселого товариства, в безпутній гульнї з усякими втїхами і забавками, Ганна скоро зовсїм заморочила собі голову. Чи здатна ж була вона, з природи лехкодумна й необачна, статечно побороти всї спокуси, які її оточали, й не перейти краю? „Дворські звичаї“ не відзначались моральністю, а ота невиразність Ганниного стану — чи вона заміжня, чи розвідка, — ще більш осмілювала молодих гультяїв поводитись з нею не дуже-то чемно.

Generated on 2015-08-04 17:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Хто знає, до чого б нарештї довело Ганну таке життє, коли б її мачуха незабаром не пішла заміж, що зразу і круто змінило й Ганнине становище.

XVI.

Другий муж княжни Порицької, володимирський підкоморий Олександр Семашко, належав до типу тих Русинів-Українців, про яких потім склали на Україні прислівя, що у них „руська кість обросла лядським мясом". Такі перевертні стали у нас заводитись ще до приходу на Україну єзуїтів і задовго до закладу єзуїтських шкіл.

Семашко походив з небагатого і незначного роду волинських панків, пращуром яких був землянин Семашко (Семен) Єпимахович, що жив у XV ст. За литовського князя Казимира вислужив він маєтности Рикани і Добрятин, в теперішнїм дубенському повітї. Один з його синів Михайло Семашкович був уже хорунжим волинським (1524 р.), а дїти сього Михайла піднялись ще вище: молодший, Петро, дослужив ся до уряду старости кременецького (в 1552 — 1559 р.р.), а старший, Богдан, батько Олександра, увесь вік вірою і правдою служив королеві Бонї, жінцї короля Сигизмунда I, — змолоду був у неї „дворянином", потім писарем і нарештї старостою в її удїльних маєтностях на Волини, м. Ковлї та инших. Через те й син його Олександр зміг виховуватись на дворі королеви, і здаєть ся, учив ся навіть у краківській академії. Блискуча освіта та батькова вислуга й без того добре допомогли б молодому Семашкови дослужитись до високих урядів, а він до того й сам запобігав перед усїма, старав ся догодити королеви, удаючи з себе ревного прихильника його полїтики. З такого умислу він, між иншим, покинув свою предківську віру і перейшов на католицьку — саме тодї, коли й природні католики Ляхи великими юрбами кидали костьол і переходили в протестанство. Король Сигизмунд Август і сам був не щирим католиком, але задумавши злучити Литву і Русь з Польщею, він мусив підохочувати своєю ласкою таких Русинів, що не тільки не спротивлялись його полїтичним замірам, а ще й сами з доброї волї перетворялись в Ляхів. Горливість Семашка не зосталась без відповідної нагороди: того самого року, як відбулась Люблинська унїя, король дав йому уряд володимирського підкоморія. Звідсіль йшла пряма дорога до староства, каштелянства і до сенаторського крісла; се все й не минуло потім Семашка.

Зробившись вельможним паном, Семашко енергічно заходив ся побільшувати свої достатки, бо вони мало відповідали його ви-

Generated on 2015-08-04 17:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

значному становищу. Трапилось так, що його мати княжна Путята пішла вдруге за волинського ж князя Андрія Петровича Масальського і, овдовівши, стала володарькою його величезних маєтків. Семашко розважив, що старій матери не личить володіти таким багацтвом, — і спокійнісінько подав до уряду і вписав до актових книг кілька даровизних листів, буцім-то виданих йому матірю на добру частину маєтків, заповіданих їй небіжчиком князем Масальським [1]). Стара позвала його до суду за фальшивство, але Семашко зумів так мудро повернути справу, що мати мусила згодитись на єднаннє і ледве одібрала половину того, що відняв вельможний син. Був і другий подібний до сього випадок. Сестра Семашка по матери, дочка князя Андрія Масальського княжна Марухна, за згодою матери і опікунів, була засватана за пана Єловича-Малинського і несла за собою в посаг числені батьківські маєтности. Семашко, самозванно оголосивши себе опікуном молодої, рішучо спротивив ся сьому сватанню, а настоював, щоб вона йшла за иншого пана, з яким він умовив ся, що коли Семашко висватає за нього княжну, той йому за те запише певну частину її маєтків. Ся справа доходила навіть „до розсудку правного“, і суд признав, що княжна Масальська вільна вийти, за кого хоче, аби тільки не проти волї матери й опікунів, а пан Семашко не має жадного права встрявати в сю справу. Молодих зараз же звінчали, справили весілле, і пан Єлович став мужом княжни Марухни. Що ж чинить пан Семашко? Довідавшись через „шпигів“, що Єлович кудись виїхав з дому, Семашко робить озброєний напад на його замок, поривае його молоду жінку, свою сестру, сажає її у тяжке „вязення“, мучить голодом і холодом і нахабно загрожує, що не випустить її доти, поки вона і її муж не запишуть йому третьої частини її батьківщини, бо він не признає слушним її шлюб з Єловичем і властен віддати її за кого схоче; в крайности звелить силою звінчати з своїм слугою, „который ся не третеї только части, але і всеї отчини отречет“. І що ж? Скільки не бігав Єлович по судах та по урядах, нічого не вдіяв; а змучена довгим вязеннєм княжна Марухна, як не упіралась, а мусила таки видати даровизний лист, якого Семашко вимагав, і мужа ублагала те ж учинити: „бо Семашко“, — жалілась вона потім, — „приходячи до мене до вязення, тим мене страшив: „я тебе за машталїра (конюха) свого віддам!“ А Семашко, випустивши сестру з вязення, мов на глум, звелів їй зараз же в його присутности удруге вінчатись з Єловичем,

[1]) Арт. кн. К. Ц. № 2043, л. 207.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

бо того першого вінчання, учиненого проти його волї, він не признавав за слушне [1]).

Отакими способами Семашко за недовгий час зібрав собі чималий маєток. Тепер він прибільшив його трохи не вдвоє, оженившись з багатою удовою. Чоловік крутого, властолюбного норову, він зараз же взяв у свої міцні руки й жінку, і її маєток, зменьшив штат служебників і служебниць і завів в жінчиних маєтностях строгий порядок. Ганнї Монтовт він не церемонячись натякнув, що їй пристойніш було б жити в своїм маєтку і пильнувати коло господарства, а не байдикувати на чужому хлїбі. Коли ж Ганна несміливо нагадала про те, що панї мачуха обіцяла удїлити їй якусь частину з батьківської спадщини, Семашко запалив ся таким гнївом, що хотїв зараз же протурити її з замку, і тільки улягаючи пильному жінчиному проханню, згодив ся на те, щоб вона дала Ганнї відступного триста кіп грошей і дещо з рухомости, але при сьому суворо наказав їй, щоб вона навіки памятала, що немає у неї більш нїякого права на батьківську спадщину, бо вона сама з доброї волї зріклась з нього, а тепер мачуха ще й відкупилась від неї.

Оселившись у Липій, Ганна задумала завести й тут, у себе, таке ж веселе житте, яке так їй подобалось у Коблинському замку. А потрібне задля сього товариство зараз же знайшлось: деякі з давнїх її приятелїв і приятельок, що раніш служили у Коблинї. тепер перейшли до неї на службу, або ж просто на мешканнє. Зявились і родичі — двоюродні Ганнини брати Ян і Андрій Монтовти, правдиві зайдиголови, що вславились на цїлу Волинь через своє гультяйство і самоволю. Уже на що їх вітчим, відомий московський приходень князь Андрій Курбський, був чоловік сміливої, не боязької вдачі, але й він инколи пасував перед ними і, бувало, по тижневі й більш опасував ся виткнути й носа з Ковельського замку, як тільки доходили до його звістки, що пасинки похваляють ся „голову йому одрубавши, до князя великого московського у тайстрі (т о р б і) в подарунок одослати". Прогайнувавши на половину свою батьківщину, Монтовти промишляли усякими ґешефтами, не бридячись і фальшуваннєм документів. Прочувши, що їх сестричка відобрала від мачухи чималі гроші і провадить веселе житте, вони почали усе частїш одвідувати її і приводили з собою якихсь непевних людей, видаючи їх то за інтересних женихів, то за таких „досконалих" правників, що вони легко зуміють випра-

[1]) Архивъ Юго-з. Россіи, ч. VIII, т. 3, №№ XL і LXVII

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

вити Ганнї усю її батьківщину. Незабаром Ганна зовсім підпала під вплив братів і готова була покірливо слухатись їх ради.

Стали й до Коблина доходити чутки, що в Липій творить ся щось неподібне. По цілому повіті заговорили, що там ідуть безупинні оргії, що різні пройдисвіти безсовістно оббірають і обїдають необачну удову і що їй незабаром загрожує цілковите знищеннє. Ходила лиха слава і про особисте поводженнє самої Ганни. Де-хто жалкував легкодумну, необачну молоду удову, позбавлену добрих порадників та опікунів, через що й зводять її з пуття лихі люде. Семашко не поділяв отсих жалощів:

— Нехай злий много не живет на світї! — звичайно твердив він, коли при йому велись такі розмови. Взагалї його мало обходила доля жінчиної пасербиці.

Але одного разу він відібрав про Ганну таку новину, яка раптом привела його до великого розятрення. Семашкови донесли, що Ганна їздила до Луцька і там на урядї формально „скасувала і уморила“ свої попередні записи, в яких вона зріклась своєї батьківщини на користь мачусї, пояснюючи, що ті записи видала вона „не добровольне, але будучи примушена“ до того мачухою і її тодїшнїми опікунами, і що вона тільки себе узнає за правну наслїдницю батьківського добра і хоче належним порядком доходити свого „прирожоного“ права.

Семашко наважив ся люто покарати зрадливе створіннє, і довідавшись, що Ганна ще й досї бавить ся в Луцьку у якихсь приятелїв, звелїв розставити по дорозї шпигів, які повинні були звістити, коли вона їхатиме в Липую. Другого чи третього дня, коли Ганна з кількома слугами верталась з міста, враз з лїсу вирвалась чимала юрба озброєних вершників і кричучи: „галла! галла!“ кинулась до неї. Слуги вмить розбіглись, а її, напівмерлу з переляку, один розбишака положив до себе впоперек сїдла, і вся ватага швидко побігла в бік з дороги і зникла в лїсї. Ганна ледви тямила себе. Їй мрiялась уже Кафа, невільничий базар, кайдани, червона таволга і усякі страховища положення татарської бранки. Опамятавшись, вона розібрала, що лежить у якійсь коморцї, в якій було холодно і напівтемно, бо на поставцї ледве блимав каганець. У Ганни горіла голова; її мучила страшенна жага, і їй хотїлось знати, де вона і що з нею дієть ся, але нїхто до неї не приходив. Нарештї їй почулось, мабуть хтось йде, і справдї в комірку увійшла якась жінка, і вона дивуючись пізнала, що то була знайома їй Доротка, служебниця мачухи. Тут тільки Ганна дізналась, що знаходить ся у Коблинському замку, хоч Доротка й сама

Generated on 2015-08-04 17:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

не відала, нащо її сюди завезли. Незабаром і се вияснилось: ранком її одвідав сам пан Семашко. Палаючи з гніву, він накинув ся на Ганну з ганебною лайкою, „соромотив її ущипливими словами“, прикро дорікав за невдячність і зраду, і нарештї звелїв, щоб вона зараз же їхала з ним до уряду і там без жадного змагання виконала все, що він їй прикаже. Ганна, памятаючи намову братів, відмовила йому в сїм. Той так і спалахнув вогнем.

— Так не вийдеш же ти отсюль, — скрикнув Семашко, — аж ся умислу моєму досить стане, иж мусиш менї листи такії на себе подавати, яких од тебе потрібую! — і вийшов грюкнувши дверима.

Два днї нїчого не давали Ганнї, крім води й хлїба; вона все не здавалась. На третїй день знову прийшов Семашко і став Ганну завіряти, що він її упертість у всякім разї переможе, а нї — то й без неї обійдеть ся: звелить Доротцї назватись її йменням, і справі кінець; а їй відомо, що в Кремінцї старостою князь Збаражський, родич його жінки, який запевне не дуже буде доскіпатись, яка перед ним стоятиме на урядї Ганна Монтовт—справжня, чи облудна. Зате з нею він тодї розквитаєть ся так, як тільки уміє квитатись з своїми ворогами пан Семашко.

Ганна подумала — і сказала, що поїде з ним до Кремінця.

Там вона, перш усього, з голосу Семашкового, „скасувала і уморила“ остатню свою заяву, зроблену перед Луцьким урядом, пояснивши, буцїм вона „тоє учинила з намови а праве з примушення злих людей“, братів Монтовтів; потім Ганна ще раз ствердили попереднє своє зреченнє права спадщини на користь мачухи, „бо (поясняла вона) їх милости (себ-то мачуха і її муж) з ласки і доброти своєї рачили дати“ їй за те більш восьми тисяч кіп грошей, яку суму вона, „вдячне принявши, на потребу свою обернула“; далї Ганна видала Семашкови запродажний запис на свій останнїй притулок — маєтність Липую, за 4000 кіп грошей, які вона буцїм-то вже усї й відобрала; нарештї вписала до актових книг „протестацію“ проти розголошених якимись „злими людьми прожних, змишлених і неправдивих поголосок, якоби його милость пан Семашко і малжонка його милости міли її, Ганну, у якомусь вязеню держати і до записов якихсь поневольно примушати“, тодї як насправжки вона не зазнала од їх жадної шкоди і „не тілько од їх милостей нїколи жадного примушення або зневолення нї в чом не міла“, а навпаки — „завжди великої ласки, добротливости, ратунку і вспоможення по всї прошлиї і теперешнїї часи од їх милостей уживала і тепер уживаєт“.

Так співала пташка у киціних лапках.

Generated on 2015-08-04 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

XVII.

Позбавлена власного притулку, Ганна знову оселилась в Коблинському замку, але вже не як гостя і близька родичка господині, а як безхатня приживалка, яку терплять навіть не з милости, а з обави, коли б вона, як вигнати її з двору, не накоїла господарям якого клопоту. Тут уже ніхто й не згадував про колишнє веселе та роскішне життє, а хоч Семашко й справляв инколи задля своїх приятелів „учти“ і „бе́сіди“, то Ганна вже не брала в їх участи. Жила вона вкупі з служебницями, з ними й товаришувала і зарівно ж з ними не сміла сісти в присутности „вельможного панства“, бо пан Семашко завів у себе суворий етікет і з душі ненавидів стародавні патріархальні звичаї своїх батьків. Де в чому навіть становище Ганни в домі було далеко гіршим положення слуг, бо над нею завжди трівав невсипущий догляд, так що навіть вийти за ворота вона не сміла без дозволу.

Так минуло з півроку. Ганна потроху стала вже звикати до своєї неволі, бо не сподівалась нізвідки визволу.

Аж ось раз по якійсь справі приїхав до Семашка возний „з шляхтою, людьми добрими“, як того вимагало право. Одним з такої „шляхти“ був Свеховський, служебник Яна Монтовта, умисне підосланий до Ганни таким хитрим способом. Йому пощастило якось побачитись з Ганною на самоті, і він їй росказав, що пани Монтовти спершу думали, либонь її узяли в полон Татари, як про се ходила чутка, і тільки недавно провідали, де вона і що з нею дієть ся; вони вже й спосіб прибрали, як визволити її з неволі, і хочуть тільки дізнатись, чи вона згоджуєть ся на се. Нічого про те й казати, що Ганна відповіла на се сльозами вдячности й пильним проханнем, щоб любі брати не забували про неї і чинили усе, що признають за потрібне для її визволу: нехай жалюють ся королеви, або ж хай поможуть їй утекти звідсіль — вона згідна на все. Через який час Свеховському пощастило і вдруге прокрастись до замку і побачитись з Ганною, але за третім разом його піймали, привели перед самого Семашка, і він, злякавшись „мук“, якими страхав його Семашко, признав ся, задля чого він бував у замку. При ньому знайшли „цедулу фальшивую“ — текст формального запису, зложений Монтовтами і присланий Ганні задля підпису. В тій „цедулі“ було написано, немов Ганна ще тоді, як була за князем Богушом Любецьким, „за радою і намовою небіжчика отця свого“ зреклась права спадщини на м. Млинів і инші батьківські маєтности „і то все на пана Яна і пана Андрія Монтовтов влила і їм те дарувала і на вічность записала“. Брати запевняли Ганну,

Generated on 2015-08-04 17:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

що коли вона підпише отсю „цедулу“, то вже запевне мусить сподіватись, що вони конче допоможуть їй вирватись з тяжкої неволі.

Семашко так несамовито розлютував ся, що власними руками трохи не скалічив Ганну і звелів посадити її „до вежі“ (замкової башти). Два дні не виходив він з покоїв та все думав, що йому чинити з сією гадиною? Залишити її в попереднім положенню не можна: звір зостанеть ся звірем і все буде дивитись у ліс; та й Монтовти не перестануть спокушувати її на лихе. Хіба зовсім її з світу згладити? Що ж, він і на се зважив ся б. Так тоді оті Монтовти счинять страшенний ґвалт, стануть жалітись самому королеви, випросять, щоб він виправив від свого боку надзвичайних комисарів на розслід справи. А король Степан неохочий до того, щоб потурати шляхетській сваволі і за подібний учинок не подарує й першому маґнатови, а не тільки панови підкоморію. Хіба от що: віддати її заміж, тільки б за чоловіка надійного і йому цілком вірного. Се буде найкраще. Муж — то найпильніший сторож своєї жінки, її природний опікун, без волі якого і згоди вона, по Статуту, не має права видавати жадних записів, значить, і „фальшивих цедул“ тоді вже не буде. Треба тільки знайти таку надійну людину.

На третій день Ганну випустили з вежі і звеліли убратись в найкращу одежу. Вона не розуміла, що хотять з нею чинити.

— Підеш до шлюбу! — висловляли їй служебниці її мачухи.

Ганна думала, що вони шуткують.

Але ж ось увели її в панську світлицю. Там уже зійшлась уся двірня і стояв ксьондз у ризах. У Ганни похолодо в грудях. Аж тут підійшов до неї Семашко, узяв за руку і підвів до налоя. В ту ж хвилину хтось виступив з натовпу і став поруч з нею.

„Невже справді жених?“ промелькнуло у Ганни. Вона підвела очи... і світлиця враз оголосилась несамовитим криком: поруч з нею стоян „машталір“ пана Семашка, старий, миршавий і придуркуватий „пан“ Зґличинський. Він звав себе шляхтичем відкілясь з Малої Польщі, здавна запобіг великої ласки у пана і сам з душею віддав ся панови, як вірний раб; але слуги ненавиділи його за дурну, недоладню пиху, дражнили його „панським шпигом“ і немилосердно глузували з його. І отсей огидний блазень стояв тепер на рушнику поруч з молодою красунею, що колись була двічі княгинею!..

Ганна кричала, що не хоче сього шлюбу, падала на землю, рвалась геть, але її тримали міцні руки. Почалось вінчанне, але Ганна не хотіла одмовляти на запитання ксьондза. Семашко сам

Generated on 2015-08-04 17:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

проказував за неї формулу шлюбної присяги і галив ксьондза, щоб той скоріш правив, бо молода робилась непритомною. Нарешті прочитана була остання молитва, і зомлілу Ганну винесли з світлиці.

Семашко справив весільний бенкет, сам визвав ся бути весільним батьком молодого і коли настав час дарувати молодих, положив на таліpку сто кіп грошей і сказав, що дарує їм фольварк з усим господарським начиннєм.

Скоро відбули весіллє, пан Зґличинський зараз же об'їздив усі сусідні гродські уряди, Луцький, Кременецький і Володимирський, і записав до актових книг, що він, як муж і правний опікун своєї жінки, цілком зміцняє і ствержає усі попередні записи, які вона з доброї волі і з власного умислу видала раніш панови Семашкови і малжонці його милости.

XVIII.

З того часу минуло пять років.

Був червець 1580 року. В Луцьку відбувались „рочки земські", себ то сессія земського суду, по якій причині у місті був великий наїзд панства і шляхти.

За тих часів суд відбував ся привселюдно, і кімнати судових засідань завжди бували повні народу: инші ждали своєї черги, а більшість сходилась сюди, щоб послухати кращих адвокатів, а то й просто для того, щоб почути, хто з ким і за віщо позиваєть ся. Се не була пуста цікавість. В той вік за саму насушну потребу і разом за ознаку просвіти почиталось перш усього вивченнє краєвих законів, знання Статуту, і той, хто був „не свідомий права посполитого і обичаїв правних", вважав ся за неука. Сього вимагали й обставини тодішнього громадського життя. Кожний шляхтич міг бути вибраний на уряд судді до земського, гродського, каптурового і навіть трибунальського суду; ще частіш траплялось, що його запрошувано було у „приятельські", або полюбовні судді; дома, у себе, він по праву дідича або державця повинен був творити суд над своїми підданими; нарешті, при загальній охоті тодішньої шляхти до правування і при занадто вже частім легковажженню чужого права і інтересів, самий справедливий і тихомирний чоловік не міг уникнути від того, щоб коли-не-коли не виступати у судї чи „поводовою", чи „одпорною стороною". Задля сього усього треба було хоч трохи знати право і форми та порядки правні. Корисною практичною школою задля того й були прилюдні судові засідання. Роль публіки в сих засіданнях не була пасивною в такій мірі, як за наших часів. Часто траплялось, що коли між

Generated on 2015-08-04 17:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

публікою були присутні особливо поважні і „свідомі права посполитого“ особи, то судді запрошували їх прийняти участь в „розсудку правному“, і вони мали дорадний голос при постанові декрету; крім того, кожний з присутних на суді, коли що знав дотичне справи, міг про се заявити суддям, хоч і не числив ся між свідками.

Звичайно судові засідання відбувались в осібнім будинку, що містив ся в замку; але тепер, через літню спеку і занадто великий натовп, судді засіли надворі, під притвором катедральної церкви св. Івана Богослова, що стояла в замку, поруч судового будинку. На помості церковного ґанку, в холодку піддаша, був поставлений стіл, на якому лежав Статут, а за столом сиділи суддя, підсудок, писар і поважні сторонні особи; публіка товпилась навколо ґанку. На початку кожної справи возний викликав поводову й опорну сторони, і ті разом з своїми „прокураторами“ (повіреними) сходили на ґанок і ставали праворуч і ліворуч столу.

Було вже опівдня. Затінок під церквою помітно укоротив ся. Сонце стояло трохи не серед неба і пекло немилосердно. Розбіралась якась маловажна справа, і з публіки деякі поросходились, а инші розбрелись круг церкви, криючись в холодку.

В той час в замковій брамі показав ся пан подкоморій Семашко в супроводі кількох слуг; між ними була якась жінка, вся в чорнім убранні, з довгим покриттєм на голові, зпід якого невидно було гаразд обличчя. Ні з ким не вітаючись, він ступив на ґанок і став про щось шептатись з суддею. В ту ж хвилину серед публікою заметушились „прокуратори“, які вже провідали, що зараз почнеть ся цікава справа. Зачувши те, панські слуги прожогом побігли на місто сповістити своїх панів.

Із сусіднього з церквою старостинського дому вийшло кілька, судячи по сїх ознаках, високоповажних осіб, оточених блискучим ґроном слуг. Попереду виступав повагом, спираючись на ціпок, невисокого зросту літній пан з розумним, гарним на вроду обличчєм і з круглою сїдуватою бородою. Тільки що надійшов він до церкви, як суддя й підсудок зараз же встали зза столу, зійшли йому назустріч, звели його на ґанок і посадили на почеснім місці за столом; з такою ж пошаною були запрошені до судейського столу й його товариші. Сей пан був славно-звістний князь Костянтин Костянтинович Острожський, воєвода київський і маршалок Волинської землі, а його товариші — князь Андрій Іванович Вишневецький, волинський воєвода, і Олександр Жоравницький, луцький староста. Тим часом до замку все більш прибувало шляхетства, і

Generated on 2015-08-04 17:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

не далі як за чверть години великий натовп густою стіною обліг церковний ґанок, забувши про обід і не звертаючи уваги на південну спеку.

Семашко подав знак, і на ґанок зійшов низенький остаркуватий чоловік в убранні польського „дворянина“: се був знайомий уже нам машталїр пана Семашка, шляхтич Зґличинський. Уклонившись суддям, він боязким голосом, заїкуючись, повідав, що прийшов скаржитись на жінку, але не вміючи добре говорити „руською мовою“, він не здолає висловити свою скаргу, а просить прийняти від нього „цедулу, польським письмом писаную“, і вписати її до судових книг. Суддя передав сю „цедулу“ писареви і звелів прочитати її у голос. Серед присутних враз запанувала мертва тиша, яку порушало тільки неугавне цвіріньканнє голодних горобят в гніздах під церковним дахом.

Ось що стояло в „цедулі“ пана Зґличинського:

„Милостиві панове! Відомо вже, мабуть, цілій Волини, а не тільки вашим милостям, що моя жінка Ганна Монтовтівна трохи не ціле життє своє поводить ся вшетечно й роспутно, не так як слід поводитись чесній женщині. Ще недавнього часу ось до чого довела вона мене через свою вшетечність і роспусту: одібравши, гроші, які був винен нам його милость пан підкоморій володимирський і жона його милости, вона поїхала з тими грішми до Сокоця на ярмарок і там злигалась з якимсь жовнїром Миколаєм Ковнацьким, якому й віддала всї гроші, коней і все, що було при ній, і сама, забувши страх Божий і сором, зосталась з Ковнацьким. Про се я мав з Ковнацьким справу перед королем його милостю. Потім, коли Ковнацький вернув менї її, жінку мою, то я, з намови їх милостей пана подкоморія і його жони, пробачив їй те, щоб тільки вона, родовита шляхтянка, не славила мене більш. Але вона, роспусниця й вшетечниця (прошу ваших милостей, вибачте менї на сім слові!) теперішнього 1580 року, після Великодня, на провіднім тижнї, з понеділка на вівторок, коли я не був домазнову втекла з „виростком“ (молодиком) Андрійком Меньком слугою пана підкоморія, забравши останнї мої пожитки. Повернувшись додому, я кинув ся наздогін і догнав її у селї Сенинї. — Прошу вас, моїх милостивих панів, допитайтесь у неї, через віщо вона втїкала і зраджувала мене; прошу також осудити по закону отсю вшетечну й роспусну женщину, яка була моєю жоною, поки не зрадила мене і не учинила чужоложства. Нехай вона прийме кару по заслузї!“

Як тільки писар вичитав скаргу, з натовпу вийшла жінка в

Generated on 2015-08-04 17:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

чорному убранню, та сама, що прибула до замку разом з паном Семашком. Усї присутнї давно знали, що то була „опорна сторона“, Ганна Монтовт. Трудно було признати в нїй молоду (бо їй було всього тридцять два роки) жінку — так вона постаріла і осунулась. Нетвердою ходою, спотикаючись на східцях, зійшла вона на ґанок і теж подала суддям „цедулу“, писану по польські.

— То єсть власне рукописанне моє, — промовила вона ледве чутним, здавленим голосом. — Що в тій цедулї написано єсть, до того ся всего знаю (признаюсь) і прошу ваших милостей, аби тая цедула була вичитана і до книг уписана.

Помітивши, що Ганна хитаєть ся і ледве держить ся на ногах, суддя звелїв подати їй стілець. Писар знов почав у голос читати:

„Милостиві панове! В чім муж мій пан Зґличинський оскаржує мене перед вашими милостями, у всїм тім я признаю себе винною. Винюсь йому у всїм: в тім, що спочатку втекла з жовнїром Ковнацьким і стратила пожитки, і в тім, що недавнього часу тїкала з Андрійком Меньком. Усе отсе я чинила з намови і підговору злих людей, пана Яна і Андрія Монтовтів, братів моїх, які призвели мене до того частими листами і намовами. Уже минуло тому немало часу, як Ян Монтовт присилав до мене слугу свого Свеховського з листом і повідомляв, що він поручив йому на словах переказати менї, що треба. Свеховський від свого пана підмовляв мене, щоб я намовила свого мужа їхати до Яна Монтовта, обіцяючи, що той ласкаво нас прийме. Він підмовляв теж, щоб я зреклась записів на Коблин, Млинів й Липую, які я видала панови підкоморію і жонї його милости. Казав менї теж Свеховський, що пани Монтовти написали на своє ймення якісь записи і хочуть, щоб я признала, буцїм видала їх раніш, ніж які инші, і буцїм-то мій отець з їх отцем мав якусь угоду. Пан Зґличинський зараз же пішов і віддав панови підкоморію листи, які привіз Свеховський, і не згодив ся на запрошенне моїх братів, коли я підмовляла його на се, а відмовив: „я не хочу зрадити пана підкоморія, бо ти відобрала від нього грошї“. Після того Андрій Монтовт безперестанно підсилав до мене, умовляючи мене покинути мужа і приїхати до його з ким-небудь. Задля того я й пристала до Ковнацького; але Ковнацький держав мене за пильною сторожею, як тільки почув, що пан Зґличинський скаржив ся на нього. Потім уже, як пан Зґличинський відобрав мене від Ковнацького, Ян і Андрій Монтовти, сприятелювавшись з Андрійком Меньком, з яким я й давнїше мала звязок, противний Богові і обіт-

Generated on 2015-08-04 17:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ниці малженській, намовили мене через того ж Андрійка Менька, щоб я панови підкоморію і його жоні дала отруту. І той Менько сам приніс менї чорну ящірку, яку ми в мішечку й приправили і за поміччю Янка, що був на той час старшим у пекарнї, подали панам на вечерю в рибі, в лящі, у понедїлок на великоднім тижнї. І того ляща їли усї, хто сидїв тодї за столом, а я своїми руками подала панови Зґличинсьмому, і він їв; а Андрійко, крім того, дав отруту панови підкоморію в питві, а Доротка подала панї підкомориній в глеку з медом. Того ж дня пан Ян та Андрій Монтовти сподївались через того ж Янка добути записи, що видав моїй мачусї небіжчик отець мій, і ті, що я видала на батьківскі маєтности, і теж листи, які дав менї небіжчик отець на тіж маєтности. Монтовти намовили мене через того ж Менька дати згоду на те, щоб були викрадені усї оті записи, і щоб ті листи, які я видала панови підкоморію і його жонї, я мерщій скасувала — попереду перед Пінським урядом, а потім і перед иншими, а признала б слушними тільки ті, які вони змислили на свою користь. За се вони обіцяли подарувати менї маєтність у Литві. А коли вже Менько вивіз мене до Сеніна, там я ждала від братів своїх, панів Монтовтів, коней і слуг, які повинні були допровадити мене до Поляної, а звідти до Дубровиці; а сам Менько зостав ся, щоб викрасти записи, змовившись з Ядвигою та Дороткою, які мусили тієї ж ночи подати скриньку з листами у вікно, через ґанок. Але не відаю, як Бог виявив лихий замір, мабуть за добродїйство їх милостей, що вони дарували менї немало пожитків. Усї оті пожитки я змарнувала, слухаючи лихих нарад Яна та Андрія Монтовтів. Тепер я прошу вас, милостивих панів, для Пана Бога, рачте ваша милость бути моїми причинцями перед паном Зґличинським, щоб не дістатись менї до рук ката. Нехай він пустить мене до кляштора, де я буду спокутувати гріхи свої і молитись за пана Зґличинського, щоб нагородив його Пан Бог за те, що не дав мене до катівських рук. А тим лихим людім, братам моїм Монтовтам, нехай Пан Бог заплатить за те, що вони довели мене до такого злочинства“ [1])

В звичайнім порядку тодїшнього судового процесу, далї мусили бути „контроверсії“ між сторонами або їх „прокураторами“; але які „контроверсії“ були можливі в теперішній справі, де, „позвана сторона“ не тільки щиро винилась у всьому, а ще з доброї волї признавалась і в инших злочиньствах, про які не було й мови з боку „сторони поводової“. Зоставалось тільки підвести відповідні артикули Статута і постановити декрет; але суддя чогось

[1]) „Жизнь князя А. М. Курбскаго въ Литвѣ и на Волыни“, т. I, № LI.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

гаяв ся. Він запитав Зґличинського, чи не згодив ся б він пробачити жінці її вину.

— Проше, жеби ведлуг заслуги свей каранне взела, — одмовив той.

Всї звернули очи в бік „позваної". Блїда, змучена, вона сидїла з понуреним лицем і, здавалось, не помічала нїчого, що було круг неї. Коли суддя запитав її, чи не має вона яких доводів, щоб себе виправдити, Ганна не зараз одповіла; видно було, що пересохлі губи й язик утрудняли їй річ.

— Рачте ся, ваша милость, — ледве прошепотїла вона, — примовити до пана Зґличинського, аби-м от него з малженства била вольна; нехай би-м пошла до кляштора, покутувала за гріхи свої і за него Пана Бога просила, же не дал мене в катовскиє руки за мої виступки.

Тепер тільки Ганна немов очуняла і почала зтиха плакати.

Все змовкло. Суддї загадались. Кожному мимоволї прийшло на память минуле життє позваної, таке недовге, а таке змінливе, коловротне, і таке багате на нещастє. Було справдї щось траґічне в незвичайній долї сїєї молодиці, колись-то вельможної княгинї, а тепер нужденої осоромленої жінки панського машталїра, який огидливо зрікаєть ся признавати її надалї за свою малжонку. І що ж довело її до такого прикрого становища? Чи одна ж її легкодумна нерозважність та необачність, а чи не далеко більш — несита зажерливість та жорстокість людей, що все ласились на її добро? На її життьовій дорозї, спочатку такій широкій та гладенькій, скоро почали виникати та все більш зростати такі завади та перешкоди, що подолати їх змогла б хіба людина з великим розумом і надзвичайною енерґією, а вже нїяк не вона — вутлий човник, без стерна і без вітрила спущений в бурхливе море. Чи вже ж винити її за те, що лиха доля не наділила її вдачами, які були так потрібні в її життї?

— „Иже єсть без гріха в вас, первіє верзи камінь на ню", — почулось враз серед загальної тиші. Се проказав, гадаючи у голос, князь Острожський, низько схиливши сиву голову.

Всї мов би прокинулись.

— Правду мовит його милость князь воєвода київський! — почулось з рядів публїки.

Палке, красномовне слово талановитого прокуратора навряд чи змогло б враз викликати серед присутних такий одностайний, прихильний до позваної настрій, як се учинили ті кілька слів, що так до речі проказав побожний князь. Вони яскраво нагадали кожно-

Generated on 2015-08-04 17:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

му зрушаючу євангельську сцену, яка тепер немов удруге відбувалась перед очима присутних. Під палкими ще більш пекучими промінням південного сонця, в притворі храму, зібрав ся великий натовп, а серед нього бліда й трепетна стояла блудниця і з смертельним страхом ждала на себе вироку. І немов щоб довершити подібність, в ту ж хвилину пан Семашко, пошептавшись з суддею і видимо чимсь незадоволенний, зняв ся з свого місця й покинув зібраннє; за ним услід вийшли й його слуги. „Фарісеї же ізидоша един по єдиному"... мимоволї пригадалось кожному. А зхилена постать старого князя зоставалась усе в тім же положенні, і кожний неначе сподівавсь, що ось він почує й остаточне слово: „Іди і ктому не согрішай!"

Се слово зараз же й почулось, хоч і в иншій формі. Суддя оголосив декрет:

„Ми, суд, видячи тоє, иж тая справа не нашому судови належить, але духовному, одсилаємо єсми те до суду належного, духовного" [1]).

Се значило, що суд не знайшов у справі злочиньства, за яке годилось би карати, а спостеріг тільки, що сторони поставили себе в такі неможливі взаємини, при яких їх шлюбний звязок не міг довше тривати; а позаяк розязаннє шлюбу переходило за край компетенції світського суду, то він і постановив одіслати справу до суду духовного.

Можна гадати, що милосердні судді, видимо жаліючи Ганну і усїма способами ухиляючись від її карання, скористувались тим, що в тодішнім праві (другім Статутї) не було й згадки про лихий учинок чужоложства і про те, чим його карати. Тільки в 3-м Статутї (1588 року) було приточено до XIV-го розділу новий артикул: „Запобігаючи, між иншими, і тій злости, аби ся в панствах наших християнських не множила, то єсть чужоложство, яким неномалу Пан Бог буває ображений, уставуєм"... каранне горлом за сей учинок. Тим-то й можлива була така річ, що хоч Ганна й сама призналась перед урядом, що чужоложила з Ковнацьким і з Андрійком Меньком, а проте суд не покарав її. А про Ганнин замір отруїти мужа й пана Семашка суд не мав права навіть і формально входити „в розсудок правний", бо про се він чув тільки від самої Ганни, а по Статуту треба було, щоб покривджена сторона скаржилась на неї за сей учинок; тим часом пан Зґличинський позивав її тільки за зраду й чужоложство. Через те і в декретї судовім не було й мови про завданнє отрути.

[1]) Там же.

Generated on 2015-08-04 17:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

XIX.

Якби пан Зґличинський і його малжонка належали до православної парахвії, то духовний суд певно не вагаючись розвязав би їх шлюб, як він робив се звичайно, коли обидві сторони сього жадали. Зовсім инакше поводилась в таких справах католицька ієрархія, яка завжди прикро докоряла православним владикам, що вони легковажать тайну малженства і нерозсудливо дають розводи, що навіть прості попи у них важать ся через аби-яку легку причину розвязувати шлюбні звязки. Католицькі богослови твердо стояли на каноничній засаді, що малженство повинно бути довічним нерозривним звязком, і тоді, як православні Українці та Білорусини усяких станів в XVI ст. досить вільно розводились, коли їм того хотілось, поміж католиків такі випадки траплялись дуже рідко. Через те й справа Зґличинських хоч і була одіслана до Луцької капітули, але застряла там надовго і не мала жадного наслідку.

А тим часом пан Зґличинський, не знаючи, як йому позбутись осоружної жінки, просто повернув її за невольницю і заходив ся вибивати з неї баглаї тим самим методом, яким звик у себе в стайні боркати норовистих коней; а щоб вона не тікала з дому, запирав її в тїсну комірку; коли ж і се не помогло, він просто попереребивав їй ноги. Так він знущав ся над нею кільканадцять років, поки нарешті Ганна таки втекла від нього за помічю якогось родича Яна Галчинського.

На прикінці 1594 року прибула вона до Луцька і, минаючи капітулу, впала в ноги самому біскупови, заклинаючи його Христом Богом визволити її з тяжкої неволї, розвести з мужем, який став задля неї гіршим від ката, і прийняти її до кляштору. З ревним плачем жалїлась вона про те, в якім „тяжкім вязені“ тримав її пан Зґличинський, „почавши од року тисяча пятсот восьмидесятого аж до року тисяча пятсот девятдесят четвертого“, як він люто катував її, позбавив здоровя, „охромив на члонку“, пограбував усї її пожитки. Зворушенний біскуп чуло слухав жалібне оповіданнє нещасної убогої жінки, колись княгині, і не міг собі уявити, що перед ним та сама молода та вродлива Ганна, яку він бачив на погребі її батька, старого Монтовта. Правда, їй і тепер не було ще й півсотні років, але на вигляд вона здавалась столїтньою бабою, та ще й калїкою, бо ходила на милниці. Він ласкаво заспокоїв її, зараз же звелїв написати позов до пана Зґличинського і сказав, що сам розсудить їх справу.

Generated on 2015-08-04 17:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

В січні 1595 року стали вони обоє перед судом біскупа. Зґличинський не таїв ся з тим, про що обмовляла його Ганна: „вязеня“, „неслушне карання і охромлення єї на члонку“ — все те він признав і одного тільки пильно „домовляв ся“ — розводу; про те ж благала біскупа й Ганна. Але біскуп розводу їм не дав, а вирік такий декрет: „повинен пан Зґличинський перепросити малжонку свою, а перепросивши, обручити трьома шляхтичами, що вже від того часу має він в малженстві з малжонкою своєю добре мешкати“.

Через кілька день після того Зґличинський перед гродським Луцьким урядом признав і видав Ганні особливий „лист“, у якім писав: „Чинячи досить декретови його милости ксьондза біскупа Луцького, оную малжонку перепросивши, трьох шляхтичів (отакихто) способивши, в поруці за себе дав, которі за мене рукойму врядовую учинили, і я тим листом, записом моїм, облїґую, що з поменеою малжонкою моєю в малженстві маю мешкати і у всьому водле декрету ксьондза біскупа заховати маю“. А Ганна, теж, певно, з намови біскупської, видала мужу „добровольну квитанцію,“ в якій писала, що, „взявши певную угоду з малжонком“, вона його „квитує“ з усїх своїх „протестацій“, і дарує йому все лихе, що він учинив їй [1]).

Незнати, які були дїйснї наслїдки сього малженського єднання з чужого наказу. Навряд, щоб пан Зґличинський і після біскупської покути змінив свою вовчу натуру, та навряд, щоб і Ганна щиро пробачила йому свою тяжку наругу та калїцтво. Але що з ними далї дїялось, нам невідомо, бо з сього часу назавжди зникають про них навіть спогади в актових книгах, звідкіля ми цїлком узяли не тільки фактичний матеріял що до фабули нашого оповідання, але й найдрібнїші риси тодїшнього побуту, старанно дбаючи про те, щоб незбочити з твердого ґрунту документальних фактів на привабний, але непевний манівець вигадок.

---

[1]) „Архивъ Югозап. Россіи“, ч. VIII, т. 3, № CXVII.

Generated on 2015-08-04 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Ю. БУДЯК.

Записки учителя.*)

V.

В селї, де я був раніше, заснувала ся „сельсько-хозяйська спілка". мене вибрано було в члени Ради, і до всїх турбот прибавилась ще одна — ходити разів три в місяць на засїдання Ради. Правда, те село було од моєї теперішньої школи не далї восьми верст, зібрання одбували ся увечері і се менї не дуже заважало, але до сього приєднали ся ще невеличкі і нелеґальнї зїзди учитечїв, на котрих треба було обовязково бути. Правду кажучи, се були не зїзди, а швидче вечірки, на котрих зберали ся найблизші сусїди-учителї, душ по пять — десять, але вони були предтечами ширших зїздів, ширшої орґанізації. Зрештою вони уперто віщували хоч і далеку, як тодї здавало ся, але безперечну зміну погоди і надавали нам багато духу. Всї якось потроху піднїмали вуха, пильно дослухали ся до того гомону, що наростав кругом, і ставали бадьорішими, сміливійшими; навіть „поховані" і „одспівані" ожили й підбадьорились.

Начальство теж нїби полїберальнїйшало і на де-які „незаконні" вчинки дивило ся кріз пальцї; принаймнї хоч де-хто з начальства. Щось близько коло того часу до мене заїхав інспектор. Я складав каталоґ книжок шкільної бібліотеки, і книжки лежали скрізь по хатї і на столї. Розглядаючи ті книжки інспектор звернув увагу на купку українських і здивовано запитав:

— Это тоже изъ училищной библіотеки?

— Нѣтъ, — кажу, — это собственныя.

— Ага, вотъ что! Значитъ вы любитель малорусскаго языка!? — не то стверждуючи, не то питаючись протяг він.

— Да, — кажу, — любитель... только не въ томъ смыслѣ, въ какомъ вы понимаете въ данномъ случаѣ это слово...

— А въ какомъ же? — здивував ся він.

— О любителяхъ, какъ таковыхъ, говорятъ тогда лишь, когда они питаютъ симпатіи къ какому нибудь ч у ж о м у языку... разъ же дѣло касается языка своего, родного, то о какихъ же здѣсь любителяхъ можно говорить!.. Только ренегаты да бѣдные въ умственномъ отношеніи люди стыдятся родного языка и даже презираютъ его...

— Да я, знаете, самъ люблю малорусскій языкъ и съ удовольствіемъ

*) Далї, див. кн. II ЛНВ.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

читаю малорусскія книги, но... теперь, знаете, такимъ языкомъ пишутъ, что, можетъ быть, только десятое слово и поймешь!.. Все галицкимъ языкомъ пишутъ... А между тѣмъ — кто его понимаетъ здѣсь? Я самъ, знаете...

— Не знаю, — кажу, — гдѣ это вы видѣли такую массу непонятныхъ словъ. Если хотите, то я дамъ вамъ настоящія галиційскія изданія, и вы даже тамъ не отыщите этой массы непонятного...

— Пожалуйста, пожалуйста!..

Я одчинив свою шафу з книжками, показав йому на низку галицьких видань і кажу:

— Вотъ, выбирайте любую изъ этого ряда книгъ, раскрывайте на любой страницѣ и укажите мнѣ тамъ это множество непонятныхъ словъ.

Він витяг дві книжки, подивив ся на місце видання і, упевнившись, що там стоїть „Львів", почав у голос читати де-які з сторінок. То були „Чудацькі думки" Драгоманова і „Бесіди про козацькі часи на Україні".

— Гм... гм... — весь час дивував ся він і здвигував плечима. —Очевидно мнѣ попадались такія неудачныя изданія... Это интересно... Дайте мнѣ, пожалуйста, эти книги, я ихъ прочту... Интересно... Это интересно...

Не знаю, далебі, чи вони справдї йому були „интересныя" і чи справдї він читав їх, але не повернув тих (та й ще одну російську) книжок і досї... А про те минуло вже тому шість років... Певно дуже таки вони „интересныя"... У всякім разї п. інспектор М. став безумовним „украинофиломъ", і „любительство" українських книжок виросло в його просто в манію. Так, напр., у одній з книжок „Русскаго Богатства" (С. Ефремовъ, Бюрократическая утопія, 1910 кн. III) чорним по білому стоїть: „...Въ Золотоношскомъ уѣздѣ подобной же участи подверглось евангеліе на украинскомъ языкѣ, конфискованное по школамъ инспекторомъ народныхъ училищъ М." (прізвище стоїть там цїлком).

Але се було вже пізнїше, після 1905 року, коли з усяким лїбералїзмом, а тим паче з „сепаратистичним украйнофильством" нїчого було „лимонничать".

Отже тодїшнїй лїбералїзм п. М. нїскільки не стояв йому на перешкодї і не заважив написати за становище народнїх шкіл і учителїв „Отчетъ", котрий викликав протест навіть у земськім зібраннї („учителя живутъ не только безбѣдно, но и завидно" і инші перли). За те ж, положим, я й приймав його добре. Моєю школою починав ся його район, і був пан М. у мене в школї дуже часто — або починаючи обїзд шкіл, або вертаючись з обїзду — часом голодний як вовк, але я нї разу не то що не погодував його, а навіть стакана чаю не дав. Раз так він уже не витерпів і просто спитав:

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— А нельзя ли у васъ чайку напиться?.. Самоварчикъ поставить?

— Який же, — кажу, — там самовар у народнього учителя! Эту роскошь мы себѣ не часто позволяемъ.

— Да какъ же вы, все таки, чай-то пьете?

— А такъ, — кажу, — когда на квартирѣ, а когда и такъ обходится ..

— Гм... А далеко ли ваша квартира?

— Далеко, — кажу, — аж по той бік села!

Так і поїхав мій „украинофилъ“ не солоно хльобавши. А за дверима, в кухні, стояв ще горячий самовар і кватиря моя (де я обідав) була поруч з школою, трохи чи не стіна з стіною.

Не краще, положим, я приймав і инших ревізорів. Згаданий багато раніше член шкільної ради Л—ий - Т—ов якось теж попрохав чаю.

— У меня даже свой чай, сахаръ и хлѣбъ есть, мнѣ только воды горячей.

— Къ сожалѣнію, — кажу, — не могу вамъ доставить этого удовольствія, потому что нѣтъ самовара (я не знав, що він уже і в кухню заглянув і бачив його).

— А тамъ, въ кухнѣ, стоитъ вѣдь самоваръ, — єхидно промовив він.

— Правда, кажу, стоитъ, но это я мылъ голову и просилъ, поэтому, самовара у сосѣдей... Это, конечно, не помѣшало бы его поставить еще разъ, но вся бѣда въ томъ, что и углей нѣтъ... Занималъ всего лишь для одного самовара...

— Ну и живете же вы!

— Какъ видите, — одповідаю.

У теперішній моїй школі п. інспектор на ревізіях теж пускав у дїло своє „єзеро“, але більше вже не казав про потребу „шевелить умишками“ школярів, хоч теперішні мої школярі знали гірше, ніж в попередній школі. Крім усього, великою перешкодою в ученні була загальна вбогість моїх селян: мабуть не було і одного школяра, котрий би завжди мав усе, що потрібно до писання. А часто було й так, що й гроші є, та купити що треба немає де — далеко крамниця. Щоб запобігти сьому лихови я наберав у земському складі на свій рахунок всяких „принадлежностей“ і продавав школярам; розумієть ся, найбільше давав у борг, а се кожний раз вело до того, що я кожного місяця приплачував ся: ще й досі за мною є трохи того земського боргу. Зрештою зрік ся торгувати, бо ясно було, що крамар з мене дуже поганий, хоч я й пробував баришами в $^1/_5$—$^1/_6$ копійки на тетрадці покривати утрати. Отже справі треба було якось допомогти, і я знайшов дуже гарний, таки справдї гарний вихід.

Річ в тім, що в ті часи, — мабуть щоб одразу зробити селян ба-

Generated on 2015-08-04 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

гатими, — вища шкільна адмінїстрація запропонувала всїм учителям привчати дїтвору до „сбереженій“ і в такій метї навертати їх до купування „сберегательныхъ марокъ“... По школах порозсилано було навіть брошюрки, де вказувало ся, як треба проводити сю справу і патетично доводило ся, яка то, мовляв, велика річ — „сбереженія“ і яку велику ролю відограють вони не тільки в раціональнім, практичнім вихованнї дїтей, а й у дальшім їх житті. Навіть приклади з життя „высококультурныхъ государствъ, какъ Англія, Франція“ були уміщені для сильнїйшої арґументації. Попосміяли ся ми з сїєї „радикальной мѣры улучшенія экономическаго положенія крестьянъ“, як називили ми її. Не менше смішне було і значіннє її у вихованнї дїтей. Всякій людинї, навіть дитинї, було ясно, що такими „сбереженіями“ можна тільки шити „Тришкинъ кафтанъ“ („Охримову свиту“) або й того гірше, а що до впливу сих „сбереженій“ на вихованнє, то він може бути тільки неґативний: крім жаги збивати копійку до копійки, одриваючи їх навіть од голодного рота, і таких сумних наслїдків, як скупість — нїчого не вийшло б з сеї „раціональної“ затїї.

Отже попечительне і рачительне начальство порозсилало ту книжечку по всїх школах та ще з такими ізреченнями, як „копѣйка рубль бережетъ“ і т. ин. На жаль де-які колеґи взяли ся за виконаннє сеї справи... Та, слава богу, дальше спроб вона не пішла.

Що до мене, то я рішив ширше використати дозвіл на заведеннє при школї якоїсь каси з метою допомогати убогим школярам, котрих у мене була повна школа. Вияснивши спільно з школярами як зле одбиваєть ся на ученні брак грошей у кожного з їх, я загадав їм принести на завтра скільки хто може грошей: копійку, дві, три, пять і т. д. З отсих грошей ми заведемо касу взаємної запомоги і видаватимем потрібну суму кожному, кому буде потрібно. Крім того внески кожного з учасників можуть бути необмежені, і всякому вільно докладати в касу скільки схоче і коли схоче. Всї внески кожного записують ся у відповідну книжку на його імя, і по лїквідації каси можуть бути повернутими або вкладчикові, або тому, кому вкаже вкладчик. Коли ж якась частина коштів каси буде витрачена на якісь загальні потреби, — звичайно, на підставі постанови $^2/_3$ всїх участників каси, — то тодї гроші повертають ся вкладчиками пропорційно внескам. Загальні збори можуть і зовсїм зняти борг якогось участника; в противнім разї він мусить виплатить.

На другий день каса наша мала щось більше двох карбованців, а через якийсь тиждень — карбованців з шість: кожний школяр не хотїв бути позаду і приносив побільше, та й батьки радо допомогали в сій справі. Були, звичайно, і таки школярі, що через велику убогість не

Generated on 2015-08-04 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

внесли нїчого, але вони однаково мали право на кредіт. Мене вибрано було за скарбничого; правду сказати, вони всї обовязки і „должности“ одногласно складали на мене, але се зовсїм не підходило до моєї думки.

Спочатку всею справою кермував, розуміть ся я — щось зо три днї — а потім усе пішло само собою, і наша справа мала такий вигляд. Всякий школяр, що хотїв узяти „ссуду“, звертав ся в сїй справі до діжурного по класї (такими були по черзї школярі старшої ґрупи), на перемінцї, а сей з двома членами ради брав у касї відповідну суму, записував у „долгову книгу“, потім клав її у мій ящик, а за неї видавав з мого „складу“ тетрадь, оловець, пера, ручку або чорнило. Ключ од шафи був у діжурного. З часом довжник потроху виплачує свій борг і він викреслюєть ся з „долгової книги“, коли ж довжник дуже вбогий і виплатити увесь борг йому трудно, то загальні збори, котрі одбуваютъ ся на великій перемінцї або після уроків, прощають половину, третину, або і весь борг. Тут треба сказати, що в таких випадках доводило ся завжди кермувати зборами, підказувати їм постанови, бо, дякуючи добрій дитячій натурі, вони завжди прощали-б кожному довжникови його борг, і в решті каса спустіла б або її довело ся б раз-у-раз поповняти новими вкладками.

Така каса на мій погляд — надзвичайно корисна річ (я, розуміть ся, маю на увазї ті школи, в которих „письменныя принадлежности“ земством не постачають ся). Часу в учителя вона не одберає майже зовсїм, а позитівні наслїдки її дуже великі: 1) школярі завжди мають все, що треба до писання, і не гальмують справи з наукою в школї; 2) привчають ся до громадських справ і до уміння поводитись на всяких зібраннях; 3) виховують у собі не тільки сердешне, братнє, а й раціональне відношенне до теперішнїх товаришів і будучих громадян. Я вже не кажу про те, що дефіцитів по розпродажу „письменныхъ принадлежностей“ я більше не мав і докладати завжди з своєї кишенї не доводило ся.

Весною 1905 року, коли день-у день з театру війни приходили сумні звістки про становище ранених та хворих солдатів, я запропонував дїтворі жертвувати на „Червоний Хрест“ хто скільки зможе. Деякі хлопцї сказали, що зібрати швидко якусь порядну суму вони не мають змоги, а саме краще — всю нашу касу послати на „Червоний Хрест“; до речи, й потреба тепер (весною) у нїй мала; а в осени знову зберуть по скільки копійок, і каса знову заведеть ся. Всї пристали до сеї пропозиції, та краще й справдї не можна було придумати, і я вислав усю касу (щось більше восми карбованцїв) в „Червоний Хрест“. Таким чином каса фактично закрила ся до осени, до початку нового шкільного року.

Та одкрити її вже більше не довело ся...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

VI.

Я вже казав, що поруч з моїм селом була станція. На станції була теж школа і навіть невеличка церковка, в котрій служив маленький попик. Що́ його погнало на такий малесенький приход—казали ріжно, але безперечно було одно: служителем церкви кермувала не одна духовна користь пастви. І дійсно, за короткий час він виявив не аби яку діяльність в сьому напрямі. Перше всього він одкрив церковну школу, дістав туди учителя-семинариста (духовн. семинарії), наобіцяв школярам трохи чи не ґімназичних прав і зрештою переманив до себе майже всю „желѣзнодорожную“ школу, що була майже поруч. Далі він намірив ся „виставити“ з моєї школи законоучителя і влізти самому; крім того і селян моїх наважив ся переманити до своєї церковки. Се зробити було не трудно і головним чином через те, що мої селяни були взагалі незадоволені своїм батюшкою, а сам він своїм поводжінням ще більше допомагав ворожій аґітації. Людина стара і цілком байдужа не то що до своїх обовязків законоучителя, а навіть до обовязків священника, він часто обурював проти себе селян і часто спричиняв ся до неприємних конфліктів. Селяни кілька разів звертали ся до мене за порадою, як їм бути: чи переводити ся до станціонної церкви, чи лишитись при старій. Я не радив їм затівати сеї справи, доводив їм про небезпеку такого переходу, бо станціонний батюшка наміряв ся в такім випадку будувати нову велику церкву і таким чином наложить їм на шию ярмо великих трат, а там і школку свою розширить і ще по кілька карбованців накине на двір... У всякім разї мене против моєї волї втягнено було в досить таки брудненьку боротьбу попів, або краще сказати—в інтриґу одного. Та цікава отся боротьба не сама по собі, а тим, що йшла поруч з боротьбою мого законоучителя за старшинство в школї. На сім ґрунтї відносини наші часто так обгострювали ся, що зіходили трохи чи не до повного розриву; тільки уміннє моє ладнати з людьми та його нескладна псіхіка допомагали нам бути до останнього мого часу приятелями. Навіть багато пізнїйше, коли доля закинула мене далеко од тих країв, я довго ще, по тричі на рік, здоровив його картками (на Різдво, Великдень і його іменини), не знаючи, що він давно вже на тім світї... Славний все таки був дїд, пухом йому земля!

Не гаразд тільки було те, що він марнував свої уроки: за весь шкільний рік він приїздив до мене в школу найбільше як разів пятнадцять і занїмав ся кожний раз не більше двох годин; а взагалі приїздив і десять раз і навіть шість і занїмав ся кожний раз по годинї або й того менше. А про те він повинний був приїздити тричі на тиждень і заниматись не менше кожний раз, як по годинї. Ще в своїм селї, де він жив, у своїй безпосередно школї, він занїмав ся краще, про мою

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ж не дбав зовсім; а щоб школярі не „порізались“ на іспиті по закону божому він заздалегідь задавав кожному добре вивчити якусь статейку, записував у книжечку що кому задано, а на іспиті те й питав у кожного. Правда, таке відношеннє до школи було менї тільки на руку — більше часу лишало ся для моїх уроків — і сказати проти сього я нїчого б не міг, але погано було те, що жалуваннє він брав цїлком за весь рік.

Та і в инших справах він був однаково байдужий, недбалий, нїби деревяний.

І от сей то батюшка боров ся зо мною за першенство в земській школї! Швидко, правда, я довідав ся, на яке саме першенство претендував він: се було першенство для виду, щоб учитель тільки запитував хоч иноді: „а як, мов, батюшко, ми зробимо оте та оте“, а робив — як знає; щоб, одним словом, з-боку здавало ся, що в школї старшим батюшка. Проти такої „видимости“ старшинства я, ровумієть ся, нїчого не мав і уступав йому, а се цїлком задоволяло його. І ми лишались приятелями.

На жаль, таке відношеннє батюшок до своїх обовязків, тільки з багато завзятїшою боротьбою за справжнє першенство, в земських школах менї довело ся спостерегти в дуже широкім розмірі і вже нї один з тих батюшок не нагадував собою мого славного, простодушного і доброго о. Петра. Я вже нагадував за сю боротьбу раніше, тепер же скажу про неї трошки більше, і перше всього — про відношеннє батюшок до своїх законоучительських обовязків.

Недбальство духовенства в справі начання закону божого має характер якоїсь пошести, котра нїколи не виводить ся по всїх земських школах, і не минає нї одного повіту. Я не знаю і не чув нї про одно земство, принаймнї на Полтавщинї, котре б не скаржило ся на законоучителїв за „нерадивое отношеніе къ своимъ обязанностямъ“. В 1907 роцї навіть ґубернська земська управа в своїм докладї ґубернському земському зібранню просто заявляє, що „въ продолженіи тридцати лѣтъ земства выражаютъ жалобы на плохое преподаваніе закона Божія въ начальныхъ школахъ“. Що ж до повітових земств, то вони трохи чи не кожний рік „изыскиваютъ средства къ побужденію законоучителей“ справнїше навідувати ся в школи і взагалї більше дбати про свої прямі обовязки до них. Одним з найчастїше вживаних „средствъ“ було „обращеніе къ высшей епархіальной власти съ просьбою внушить священникамъ“ і т. д.; але такі „обращенія“ помагали надзвичайно мало. Тодї де-які земства завели одурочну плату: скільки уроків дано — стільки й грошей получай, рахуючи урок по роковій розцїнцї. Попи обурились, запротестували і багато з їх „вслѣдствіе болѣзни“ і инших „серьез-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ныхъ“ причин зовсім одмовили ся законоучителювати. А тут ще инша біда: з одного боку по закону школа без законоучителя не може бути, а з другого — і по тому ж таки самому закону — учителї не семинаристи (духов. симин.) або не єпархіялки не мають права навчати закону божому. Поневолї довело ся земству скласти своє оружже і липити все „по старому, по бывалому“. Бо „по существующимъ законоположеніямъ“ школа народня не може істнувати без законоучителя. Тут земство безсильне. Але являєть ся питанне: невже батюшкам байдуже про те, які гроші вони беруть — зароблені, чи не зароблені, чужі?

На се питанне нехай одповідає само духовенство і особливо те, що так уперто обвинувачує земські школи „въ паденіи религіозности“, я ж скажу тільки: і при всім тім вони все таки борять ся за першенство в земських школах!

Про боротьбу з земськими школами на користь церковних я вже казав, і обгостренне сієї боротьби, а також і її причина досить ясна: се надзвичаний зріст земських шкіл і той смертний присуд, який вони винесли церковним самим фактом свого росту. Що ж до боротьби за першенство, то я не бачу ні однієї більш-менш серіозної причини. „Паденіе религіозности?“ Але од самих же попів залежало і залежить підняти її, і недбале відношенне їх до закону божого цілком знищує сю причину. Страх перемоги земською школою церковної і бажанне стати в голові земської, щоб зробити її церковною? Але знову ж таки їх недбалість, майже повне ігноруваннє свого дїла, одкидає й сю причину. І я питаю: яка ж причина? І одповідаю: не знаю! Та дозволю собі думати, що її гаразд не знають і сами борцї за першенство.[1]) Кажуть, що найжорстокійша і найупертїйша боротьба між двома чоловіками або між двома гуртками салдатів ріжних народів буває тодї, коли обидві сторони не знають або забувають причину свого бою. Се так, очевидно, через те, що тодї люди не мають певної міри, якою б можна було міряти і свою упертість, і свою жорстокість. Я гадаю, що се саме можна приложити і до борців за первенство і що тільки в такім разї стануть зрозумілими їх домагання А що способи сеї боротьби часто переступають всякі можливі межі — про се знають багато учителїв. Тут є чого хочите, до всяких доносів включно; і треба дуже багато „полїтики“, щоб ужити ся з батюшкою хоч який час. Всякі засоби такої боротьби досить відомі всїм, а тому й помину їх, а спиню ся на одному сміхотворному випадкови.

---

[1]) Причина такої боротьби, розуміеть ся, відома: се бажанне забивати голову виключно релїґією, не лишаючи нїякого місця для так званих „свѣтскихъ наукъ“, і таким чином мати на народню масу необмежений вплив... Але причини—мети, котра б ясно виглядала із засобів самої боротьби, з її фактичних тенденцій,— такої причини віде я не бачив, і в такому розумінню я й сказав „не знаю“.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Місце учительки в одній земській школі М-кого повіту заняла д. Я-ко, людина щира, розумна, енергійна і цілком оддана справі народньої освіти. За свої двадцять з чимсь років учителювання вона придбала не аби який досвід, але завзяття свого не стратила і працювала коло можливої освіти своїх школярів—як тільки могла. Для сеї мети вона порозвішувала по стінах картини по природознавству, щоб познайомити з сею наукою і своїх хлопят. Одначе щоб ви думали? Піп в своїм рапорті-доносї „по начальству“ обвинуватив її ні більш ні менш, як... „въ идолопоклонствѣ!!..“ Пішла переписка, „запросы“ і нарешті справжнє „слѣдствіе“. Одно слово — „грянулъ бой!“ А врешті виявило ся, що всьому причиною була... картинка з великою жабою, повішена вкупі з иншими — за браком місця чи для зручности занятій — недалечко од образів...

Я міг би навести цілу низку подібних прикладів, подібних засобів боротьби духовенства з земською школою, але такі історії занадто вже відомі всякому. А крім того се завело б нас дуже далеко...

Отже така „боротьба“ вкупі з тяжкими матеріяльними і моральними обставинами нервує учителя над всяку міру, особливо тоді, коли до всього прилучити ще постійне смиканнє між виучуваннем офіціяльної програми з одного боку і заходами навчити дітей чомусь кращому — з другого. З кожним днем помічаєш, що все більше й більше виходиш із рівноваги, страчуєш уміннє володіти собою, що так потрібно учителеви. Я в сьому дуже добре пересвідчив ся на собі, і хоч висувати за приклад себе, а не когось иншого, дуже незручно і не принято, але в даному разї мушу вжити такого способу ілюстрування, бо на собі найлегше було се дослідити. До речи й похвального у моїх вчинках не було... через те читач, сподіваю ся, залюбки вибачить менї такий спосіб ілюстрацій.

Уже років через чотири мого учителювання я став помічати, що продержати ся в школї я не можу, принаймні довго. Закінчуючи шкільний рік я кожний раз думав: „ну, отсе вже останнїй... Нарештї амінь“... І радо і глибоко вірив у сей „амінь“ і навіть канїкулами був певний, що наступаюча осінь — уже не для мене. „А де-то я буду зимою? Що-то робитиму? Яке дїло, яку посаду пошле менї житте?..“ Та й дїтвора було за зиму так набриде! Не дїтвора властиво, а вся ота шкільна атмосфера,.. Що через неї починаєш часом ненавидїти й дїтей... Такі вони всї противні, набридлі...

А підійде осінь, подихне жалем хворого листя, мов тихий стогін слабих дїтей пронесеть ся над задуманою землею, — і в серцї забренить якась незрозуміла і вїдлива нота. І осінь ще геть-геть наближаєть

Generated on 2015-08-04 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ся, а вже що-дня роять ся давно відомі і рідні думки про школу, про затяжну роботу в ній... Реально встають перед очима такі близькі, такі відомі лиця: Петро, Степан, Яків, Маруся, Семен, Марта і т. д., і т. д. І такими гарними, такими рідними здають ся тоді, що так і потонув би в дзвінкому гомоні дитячих розмов, жартів, сміху... Звичайно, на хвилину... щоб тільки побачитись в останнє...

І їдеш, і побачиш ся... і чого тільки не побачиш! Всі ніби иншими стали: підросли, загоріли, стали такими розумними, втішними. Ніби зовсім иншими, незнайомими стали, а проте ще більше поріднішали, помилішали, ніж були зимою... А новин скільки всяких! Просто змоги немає переслухати! І все цікаві, все важні. А скільки пригод за літо трапило ся кожному!.. А ось новачки, що завжди спочатку як вовчинята позасувають ся десь у кутки і блищать звідтіля зацікавленими очинятами...

А зрештою виходить якось так, що одступати вже трохи запізно, бо шкільний рік давно уже почав ся... І знову тягнеш стару, давно набридлу лямку.

А згодом проходиш до памяти, бентежиш ся, нервуєш ся і лютуєш. Лютість починає проривати ся все частіше й частіше. Сьогодні крикнув на весь клас, а завтра чи післязавтрього стукаєш кулаком по партї, а через кілька днів так затупотиш ногами, що й шибки задзвенять... Почуваєш так ясно, ніби бачиш, як з найменшого дражливого приводу підкочуєть ся під серце лютість, що зруйнував би, здаєть ся, весь світ. Швиденько візьмеш себе в руки, угамуєш ся... або вискочиш на хвилинку з класу, коли вже страчуєш змогу володіти собою.

А часом така лютість охоплює, що задубієш одразу, стоїш який час стовпом, а потім спалахнеш увесь бурхливим огнем злости... І вже не тямиш себе...

І один раз в таку мить я пошпурив азбуку просто в лице школяреви... Він страшенно кепсько читав, і, щоб підогнати його, я кожний день після уроків занімав ся з ним окремо і задавав йому додому невеличкі уроки з читання. Але справа не посувала ся вперед, бо він дома ніколи навіть не розгортав книжки, та і в класі зовсім не стежив за словами, коли читали инші.

А через кілька днів, перегинаючись через дві парти, я тричі, раза-разом, ляснув його по щоці азбукою. І вмить стало видно, як набрякла щока... Що я тоді пережив!.. Але всі ті переживання були, розуміеть ся, дурницею в порівнянні з самим фактом мордобою. Се було щось надзвичайно мерзке, погане над всяку міру. Сором! Ганьба! Призирство! А тут ще прийшов на другий день батько побитого і... Я ждав

Generated on 2015-08-04 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

крику, погроз, лайки, принаймні хоч легенької догани. І, мліючи од сорому, був усе таки надзвичайно радий, що хоч почасти понесу кару, викуплю свою вину. І навіть нарочито зустрів його визиваючим тоном, щоб допомогти йому „розрядить ся“ як найбільшим вибухом лайки чи догани. А замісць того побачив давно знайому, знайому до образи позу нашого селянина, що приходить з якимсь проханнєм до пана... А замісць грому почув:

— Ви, вибачайте, трошки побили мого хлопця... але я нїчого не маю... коли треба провчити, то треба... І спасибі вам, що навчаєте... Тільки хотїв я вас попрохати про одно: не бийте його, будьте такі добрі, по голові!.. Бо воно, знаєте, ще змалу слабує на голову... Золотуха чи що.. Будьте такі добрі!...

На другий день я не занїмав ся в класї.

А місяцїв через кілька, коли я готував уже до выписку свою старшу ґрупу і занїмав ся з нею в день і увечері, ганебні почуття знову прорвали ся наверх: одному школяреви, що викликаний був до дошки і нїяк не міг зрозуміти задачі, я дав штук з чотири таких запотилишників, що аж відляськи пішли по класї...

Се було вже вище мого власного розуміння, се було щось до божевілля жахливе. Се був край, „предѣлъ, его же не прейдеши“. Вічний сором і ганьба...

А тут ще люди, котрих я надзвичайно шанував і котрим глибоко вірив, сказали менї, уже зовсїм з другого приводу:

— Да... Вы грубый, жестокій і вообще... какой-то исковерканный человѣкъ.

Цїлу нїч я думав над сим і переконав ся, що все сказане — чиста правда. Я непотрібна для життя людина...

А перед світом я взяв свою рушницю, міцно стиснув зубами дуло (люфу) і ногою спустив курок...

VII.

Ґазети, журнали, листи... Се такі неприступні блага, що учителеви про їх можна тільки марить. Инодї, правда, можна й одержувати... але все таки и н о д ї. І не тільки через брак грошей. Почта селянська се щось таке дивовижне, що городський читач не може собі й уявити. Бо як що коли й проскакує в ґазету якась звістка про селянську почту, то городянин дивить ся на неї як на „курьез“, можливий всюди. Отже се зовсїм не так, і ті „курьезы“ складають постійне, „обычное явленіе“ для всякого села, а тим більше для якогось глухого.

Выписали ви, скажемо, якусь ґазету чи журнал, послали й саму

Generated on 2015-08-04 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

найточнїшу адресу і ждете. Ждати ви звикли і тому й не дивуєтесь, коли вам приходить ґазета на два тижнї, а журнал на два місяцї пізнїше, нїж то можливо при найнесправнїйшій пересилцї. Ви кажете „слава Богу“ і радо перечитуєте „новини“. Для вас вони справдї новини. Та правду сказати, ви навіть з такими новинами являетесь єдиним джерелом, з котрого залюбки користуєть ся всякий селянин і навіть так звана інтелїґенція, що майже нїколи нїчого не виписує і не читає. Але ви кажете „слава Богу“, розумість ся, в кращих випадках, — тоб-то тоді, коли хоч через два місяцї одержуєте черговий номер журналу. Але так буває не дуже часто. Бо для ґазет і журналів, навіть для листів „тѣсны врата и узокъ путь“, що веде до села.

І перші „врата“ — сама почта, властиво ваше найблизше „почтовое отдѣленіе“. Сподобав ся якомусь почтовому чиновникови ваш журнал — він бере його, розрізує й читає, І добре ще, коли хоч розрізаний поверне; а то частенько так дуже „сподобаєть ся“, що й зовсїм у себе лишає... [1]) Але припустимо, що перші „врата“, хоч і з великою задержкою, пройдено. Отсе все? Далеко нї. А селянський почтар, що ходить з волости за почтою? Вийде собі на поле, а то просто зайде додому, сяде собі гарненько, вибере що йому до вподоби, лишить собі, а решту однесе у волость. А нема нїчого до вподоби, то й так візьме — на цигарки просто. А у волости? Висипле він ту „кореспонденцію“ в канцелярії на стіл або на лаву, і дивіть ся хто хоче!

Не тільки старшина писарі й писарчуки, а й всякі инші, цїлком сторонні, люди утїшають ся тією „почтою“ до схочу. Правда, в де-яких волостях позаводжено особливі скриньки, з котрими почтарі ходять на почту і до котрих ключі є тільки в писаря та почтового чиновника, і таким чином почтаря уже позбавлено права розпоряжати ся чужими ґазетами й листами; але лишаєть ся ще пан писар, котрий в даному разї є повний хазяїн вашої кореспонценції: схоче — оддасть, а нї — так і нї. Якої вдачі.

Коли ж ви живете в такому селї, де навіть волости немає, то вашій кореспонденції доведеть ся пройти „врат“ не троє, а десятеро, а може навіть і двадцять троє, — як трапить ся; бо в таких випадках вона йде по всяких руках для передачі і врешті решт ви, звичайно, мо-

[1]) Навіть тепер уже, отсе минулим лїтом, живучи якийсь час на селї, я виписав туди два журнали: „Л-Н. Вістник.“ і „Українську Хату“. Виписані вони були на одну й туж адресу і їздив заберати їх я безпосередно на одну і ту-ж почту і.. „Вістник“ одержував хоч розпакований, а „Хати“ — нї одного номера за цїлих три місяцї. Так і пропали, звичайно.. Та навіть в Київі я знаю почтальонів, що мають повні комплети журналів, напр., „Сатирикона“, „Стрекозу“ і инш. Се вже крадїжка сістематична: у вас крадуть 1-й номер, у другого — другий і т. д. і боротись з сим у публїки немає нїякісїньких засобів.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

жете й зовсім не оддержати її, хоч запевне знаєте, що вона вже десь у вашім селі. Попробуйте одшукати.

Так ідуть ґазети, журнали, листи...

Що до ґазет, то ще байдуже: пропала — пропала, буде друга; все одно приходе, як кажуть, в свинячий голос. Инша річ з журналом: вам шкода, коли пропаде якийсь номер, а даром вам уже не вишлють, бо, завдяки „швидкій“ почті, ви пропускаєте час для заяви. І доводить ся мирити ся з неповним комплектом або виписувати стрчені номера за гроші. А вони знову підуть мандрувать по двадцятьох руках і знову десь застрянуть назавжди.

Що до листів, то з ними трохи чи не гірше, бо для сельських „ґазет“ вони представлають величезний соблазн: Хто пише учителеви? Що пише? Чи не можна була довідати ся, що саме за птиця учитель?.. Не краще стоїть справа і з тими листами, що ви сами посилаєте: соблазн такий же самий, а може ще й більший; до того ж і марку ще можна одклеїти. І добре, коли хоч без марки вкинуть у почтову скриньку, а то й зовсім знищать...

Таким чином, листи одержувати доводить ся не дуже часто. За те вже коли одержиш, то цїле свято. Наскільки, напр., були дорогими для мене листи видно з того, що я нїколи їх не то що не читав, а навіть не розривав зáраз. Инодї трапляло ся, що носив не читаними і не розірваними по три днї. Носиш, і одно знаттє, що в кишенї в тебе є нечитаний лист, бадьорить тебе над всяку міру! І тільки тодї — і, звичайно, увечері, коли цїлком вільний од стороннїх людей — тільки тодї починаєш читати. І як читаєш! і скільки разів читаєш! І вгадуєш, откриваєш у ньому те, чого автор листа не то що не хотїв написати, а навіть і не думав нїколи! І в самім звичайнім листї находиш стільки сердечности, стільки рідної щирости, що й одповідаєш потім незвичайно довгим і щирим листом, — мов і справдї листуєш до найрідшої, до найдорогшої тобі людини...

А врештї діходиш до того, що на всяку нову людину наки даєш ся буквально таки як голодна людина на не аби яку їжу. З одного слова починаєш викладати всї свої думки пекучі, всї свої почування гіркі. Инодї навіть самому чудно стає слухати, а стороннїм людям, — то й казати нема чого. А боронь Боже почути в одповідь хоч двоє-троє щирих слів! Коли розмова йшла між двома мужчинами, то в результатї закадична дружба; а коли між учителькою й учителем, то результати лїпші — „смертельний“ роман. Часто сї романи кінчають ся також швидко, як і почались, а инодї — таки справдї траґічно. Отже навіть в тих випадках, коли такий роман кінчаєть ся „щасливо“, тоб-то —

Generated on 2015-08-04 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

шлюбом, — навіть тоді шукати в сьому якогось щастя просто смішно, принаймні в 98% таких шлюбів. Та воно й зрозуміло: випадкові стрічи, випадкові знайомства... ілюзії перших стріч швидко зникають, а в результаті лишають ся двоє скованих до купи чужих між собою людей...

Що до мене особисто, то я сто раз давав собі слово не бути щирим з учительками і сто раз, при першій же нагоді, совісно забував про свою обіцянку. А се мало в багатьох випадках неприємні наслїдки. Серед холодної самоти, яка оточує учителїв загалом, а учительок зокрема, твоя глибока, братня щирість покажеть ся значно більшою, ніж щирість звичайна, „обивательська“, а через те і одізвуть ся на неї більше, ніж слїд би... а в результаті — дуже неприємне для обох непорозуміннє... Инодї, правда, таку щирість з мого боку розглядали просто як нарочите „любовное заигрываніе съ заднею мыслью“ і раптом ставали в опозицію, — попросту уникали мене. Так завжди поводились учительки, відомі під назвою „случайныхъ гостей“ в школї.

До речи про „случайныхъ гостей“.

Се властиво учительки-єпархіялки або ґімназистки, що покінчали повний курс, і учителї-семинаристи (духовн. семинарії). Названо їх так ось з якого приводу.

Як не „стараєть ся“ земство, щоб „поднять образовательный уровень учащихъ въ народныхъ школахъ“ і посажати туди людей з середньою освітою, але мало знайдеть ся таких „дураковъ“, котрі б, маючи „аттестатъ зрѣлости“, пішли в народню школу за якихсь 20—25 карб у місяць. Через те основний контінґент учителїв складаєть ся (принаймні складав ся тоді) головним чином з людей з низшою освітою — з тих, що держали іспити на „званіє“ учителя, що покінчали учительські семинарії або чотирі-пять класів ґімназії. Але, як коштовний додаток, котрим земства надзвичайно дорожать і радо дають їм кращі школи є і люди з середньою освітою: єпархіялки, ґімназістки, семинаристи. Що ж їх притягає до школи? Бажаннє допомогти народній темноті? Нїчого подібного. Де-хто з їх дійсне має таку мету, але тільки де-хто решта попадає в школу справдї „случайно“. І зараз я зазначу головнїй ші причини тієї „случайности“. Заранї прохаю вибаченя в сих колєґ, що може буду занадто одвертим.

Семинаристи. Перша катеґорія. В ті часи, принаймні на Полтавщині, по скінченні семинарії не можна було зараз постригати ся на священника, а треба було який час (рік-два) послужити дяком при якійсь церкві або учителем в церковній чи там у земській школї. Розуміеть ся, в дяки не йшли: і становище не важне, і жалуваннє старчече: теж саме і що-до церковної школи. Инша річ школа земська або мінї-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

стерська: жалуваннє більше і становище незалежнїйше, „благороднїйше“. А крім того, доки суд та дїло, і „невѣсту“ поміж учительками можна підшукати або, як влучно висловив ся один семинарист, „винюхати“. До речи, багато батюшківських дочок, скінчивши епархіяльну школу, учителюють по земських школах.

Друга категорія. Се ті, що скінчивши семинарію, і сами ще не знають, куди вони підуть в життї. На попа зараз не хочеть ся, — хотїлось би погуляти ще, — та й дома товкти ся без дїла нїяково, а більше не знають куди. Ну і подають ся до земської школи. Можуть пробути в нїй рік, два, три, навіть чотирі, а можуть і через півроку покинути, навіть через місяць. Як трапить ся. У всякім разї ні перша, ні друга категорія у школї на завжди не зостаєть ся.

Єпархіялки і ґімназистки. Коли зараз по скінченню школи не виходять заміж або не вступають на курси чи кудись в инше місце, то йдуть у земську школу, — переважно в земську, бо в церковну хоч і йдуть, то дуже неохоче. А в земській осїдають ся теж не надовго. Инші, положим, коли не вдасть ся „пристроиться“, засижують ся там і довгенько, решта ж кидає її при першій нагодї.

Таким чином, як семинаристи, так і ті другі—епархіалки і ґімназистки, проживаючи по земських школах на правах тимчасових гостей, і до справи шкільної односять ся недбало, принаймні велика більшість їх, і коли доводить ся займати школу після такої „перельотної“ птиці, то... рідко помянеш її добром.

Тільки дуже малий процент із зазначених людей оддають ся дїлу з такою совісністю, як дай Боже і всякому.

Через те-то справжні народні учителї майже завжди вороже односять ся до сих тимчасових гостей.

Через те-то основною масою народніх учителїв являють ся все таки люди з низшою освітою, так звані „безправні“, які й несуть всї тягарі народньої освіти в Росії взагалї, а на Українї зокрема.

(Далї буде).

Generated on 2015-08-04 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Л. СТАРИЦЬКА - ЧЕРНЯХІВСЬКА.

ГЕТЬМАН ДОРОШЕНКО.

ПЄСА НА V ДЇЙ.

Нікнет трава жалощами, а древо з тугою к землї приклонило ся.

ДЇЄВІ ЛЮДЕ.

Петро Дорошенко. Спочатку полковник черкаський а потім правобережний гетьман.

Іван Сїрко. Кошовий Запорожський.

Іван Самойлович. Спочатку полковник лївобережний, а потім лївобережний гетьман.

Іван Мазепа. Спочатку полковий, а потім ґенеральний писар.

Полковник Яненко.

Прися його дочка, потім жінка Дорошенка.

Галя вихованка Яненка.

Баба. Господиня Яненка.

Полковник Шульга.

Полковниця Шульга.

Старица Митродора мати Дорошенкова.

Роман молодий козак.

Бандурист.

Посланець московський.

Посланець турецький.

Джура.

ЗАСПІВ.

Темно. Посеред сцени на ґрупі зложених прапорів і зброї стоїть висока жіноча постать, завинена в білу одїж, над головою в неї язик палаючого світла.

Жіноча постать.

Крівавиї, сплюндрованиї ниви
Останнїй зойк конаючих борців,
Вогнї пожеж під грізним чорним небом
І крик страшний ширяючих крюків...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Де ділось все? Ви, лицарі Руїни,
Що били ся в предсмертній боротьбі,
Що прагнули „заплакану отчизну“
Оборонить, зміцнити й захистить
Де-ж ваші неоплакані могили,
Де слїд життя, де одблиск грізних січ.
І боротьби кривавої за волю?
Де ділось все? Лиш в млистій далині,
Ще мріє слїд кривавий ваш й зникає
У туманї минулого, а все
Вся боротьба, усї тяжкі зусилля,
Всї заходи за хвилями пішли
І згинули в холоднім морі смерти.
Я бачу вас... під тягаром землї
Згорнули ви на дужих персах руки
І сумними рядами полягли,
Безмовнії на віковічний спокій.
Скінчило ся. Одлинуло життє
І зникло все. Загинули на віки
Без наслїдку всї ваші сльози й кров,
І стогони, загублені в повітрі,
Й безрадісний, як чорна ніч одчай,
І та любов незміряна, пекуча,
Що вас вела скрівавленим шляхом.
Все згинуло. Холодний попіл часу
Присипав все в безодню світову
Полинули і почуття і думи,
Життє пішло другим чужим шляхом
І змовкло все—нї одгуку, нї згуку,
І вслалось все туманом забуття
Холодним, сивим, важким, нерухомим.
Невже-ж то так? Невже-ж своє життє,
Пошарпали ви друзї, надаремне?
Нащо-ж були ті муки, сльози й кров?
Хіба на те, що-б з нив страшних, кривавих
З лицарських трупів зради проросла?
Що-б втїхою зробились гіркі сльози
Сміховиськом розумних ворогів?
Нї, тричі, нї! Нї що не гине в світї!
Пролита кров волає до небес
Так голосно, як сурми янголині

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

У день Страшний Останього суда,
І бє крилом в склепіннє грізне неба
І падає на землю. Той вогонь,
Що з ваших слїз пекучих утворив ся
Пече серця, займає мозок, кров,
А стогони вертають ся з повітря,
Пронизують пісні, слова, думки
Й єднають нас в одно одвічне коло:
Ваш біль, ваш жаль палає в серці в нас,
І падає минулого завіса —
Все ожива, минуле не вмера!
(*Т е м н о*).

ДЇЯ ПЕРША.

Знову робить ся яснїще. Постать жіноча зникла. Помалу сцена прояснюєть ся. Нарештї виступає зовсїм ясно декорація першої дїї: глибока балка в степу, розріз впродовж. Праворуч од глядачів висока брама і острог, що оточають дворище Яненка, з-за острогу видко вершки хат та других будівль. Ліворуч дві тополї, криниця. Скрізь зелено—весна, на задньому планї безкраїй степ.

Я в а І.

Ліворуч од глядачів сидять Яненко, старий бандурист і баба, далї в глибинї на горбочку Прися і Галя. Прися держить на колїнах квітки, в руцї в неї роспочатий вінок, Галя пильно гаптує рушника.

Яненко (*до бандуриста*). Так кажеш ти нема ладу?
Бандурист. Ой, Боже!
Що робить ся в Українї! Біда
Нас опригла: нї спокою, нї хлїба!
Немає як прожити. Хоч тїкай
Світ за очи з свойого краю. Горе
Ще й тяжкеє. Скрізь розбрат, сїчі, гвалт.
Та все війна! нема вже їй і краю!
То гетьман бився, наш гетьман Брюховецький
Із наказним Сомком за булаву,
Поки в Борзнї його з товаришами
Не докінчив мечем, а потім взявсь
З Чигирина Тетерю добувати.
А той й собі, не бувши, бач, плохим
До короля за поміччю удав ся,
А гетьман наш удав ся до Москви.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

З гори Москва, а з-за Дніпра Поляки,
А Татарва й непрохана біжить
Недоїдки з тих бенькетів збірати.
Содома скрізь... На брата брат піднявсь,
За булаву кладуть людей снопами
Вигублюють містечка, городи.
Обложить Лях,—всі присягайте крулю,
Пішли Ляхи, прийшла Москва, карать
За зраду всіх, ну голови стинати!
А там свої,—той каже присягай
Сомкови, той Тетері, той Івашку.
Не присягнеш—не вдержеш голови.
Од тих присяг в людей попухли губи,
А од війни спустошіли поля:
Не сій, не жни, бо нічого і жати,
Все витопчуть, попалять, поберуть.
Таке то, бач, життє на Україні.

Яненко (*Задуманно*). Високодумні владолюбці—ви
У попіл все повернете.

Баба. Карає
Се все Господь за клятих бусурман:
Як почали братати ся з невірним,—
Осе й пішло.

Бандурист. А тут ще новий скрут:
Своїх було господарів досхочу,
А гетьман наш привів ще Москалів.

Яненко. Як? Що таке?

Бандурист. Та гетьман Брюховецький,
Як їздив се вклоняти ся Москві
Сам напросив, щоб звідти нам прислали
У городи й містечка воєвод,
Аби з людей збирали всї податки.

Яненко. О, Господи, та що ж се?
Як насмілився —
Вчинить він те? Невже ж і старшина
Дозволила вчините те?

Бандурист. Е, мабуть
Не радив ся він з нею.

Яненко. Й козаки
Скорили ся?

Generated on 2015-08-04 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Бандурист. Було всього. Що-ж зробиш,
Як сила в них?
Яненко. І воєводи ті...
Бандурист. Припхали ся; вони не забарились.
Засїли скрізь по наших городах,
А з кождим з них прийшло численне військо.
Що робить ся! Ой, жаль бере й казать,
Підпалюють, грабують, обдирають,
Аж стогне люд!
Яненко. Чи то-ж на те Богдан,
Заступник наш, нас вибив із неволї,
Щоб пахолок нїкчемний руйнував
Усю його роботу. Той одмежив
Україну од ласкавих сусїд,
Озера слїз і річки крови вилив
За волю ту нещасний наш нарід,—
А зрадник сей всї вольности руйнує
І самохіть отчизну віддає
У пазурі...
Бандурист. Не кращий і Тетеря
Ляхів веде в Україну.
Яненко. Так, так...
Нема ладу, але такого вчинку,
Як Брюховецький учинив, нїхто
Ще не робив! Віддати воєводам
Україну! Нї, далї од всього
Од сих розрад, од зради, клямства й гвалту...
Я кинув все, подав ся в сї степи..
Баба. Та й в сих степах не маємо покою
Ось пятий рік вже збіжа не зберем!
Осе тобі посїємо, вже й зійде,
Уже-б його й збирати тра, так на-ж
Все витопчуть, бодай вже їх топтало,
То Татарва, а то й свої. Тепер
Не розбереш, хто ворог, хто товариш!
Одні сюди, — другі туди, а нам
Борошенця діждати ся не можна.
Яненко (*Задумано наче в одповідь своїм думкам*).
Не діждемось, не діждемось, бо всї
Лиш про свої привати тільки й дбають,
І гетьмани і старшина, один

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Іван Сірко кошовий запорожський,
Болїє ще душею за наш край.
Банд. Полковнику, не всї такі старшини,
Єсть вірні ще в України сини,
Та мало їх. Полковник тогобочний
В Черкасах єсть, до нього всї ідуть,
Як батько він народови.
Яненко. Що зробить
Супроти всїх один ?
Банд. Воно то так,
Але коли-б но воля Дорошенку,
То може-б він...
Яненко. Як звуть його ?
Банд. Петром.
Яненко. Петром... Петром... Я знав його. То правда
Козак він славний, добре справу зна
І серце все присвячує отчизнї.
Ех, та дарма ! Супроти грізних хвиль
Не встояти, а горе мов та річка,
Не здержати й не загатить його. (*Схиляє голову на руки*).
Баба. Господь за всїх, на Нього вся надїя,
Він захистить ! (*До бандуриста*) Здорожився ти, ходїм,
Чим Бог послав вшануємо.
Яненко. То правда:
Ходїм, ходїм, як не болить душа,
А хлїб усе потрібний нам.
Баба. Хто-ж бачив,
Що-б не потрібний хлїб людинї був?
Ми хлїбом лиш і держимось на світї.
Яненко. Ото й біда ! Ходїмо ж, друже мій,
Пожуримось та ті часи згадаєм
Як ще Богдан наш з нами був. Коли-б
Превбачив він, що счинять його дїти,—
Не влежав-би, з могили-б мертвий встав !

(*Виходять всї до хати*).

Явa II.

(*Прися і Галя*).

Прися. (*Схопившись*). Пішли ! Пішли ! Які нудні розмови,
Яка нудьга !
Галя. Ні, горе тяжке !
Прися. Ат !

Generated on 2015-08-04 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Мовчи хоч ти! Все стогони, та горе.
Обридло як! Не хочу слухать я
Про сї жалї! Я хочу пісні, сміху,
Веселощей!

Галя. Та де-ж їх, любко, взять?
Ти-ж чула ось, що дїєть ся?

Прися. Не чула,
Не слухала, не хочу слухать! Глянь,
Як сонечко палає в яснім небі,
Як гарно скрізь, як зеленїє степ,
Яким теплом вітрець ласкавий віє.
А ти усе: злигоднї, мука, смерть.
Хіба нема веселости на світї?

Галя. Єсть, не для нас.

Прися. Не люде ми, чи що?
Самі себе вбираємо в жалобу
В той час, коли радїє все навкруг.
Ах, хтїла-б я пташини крила мати,
Щоб зняти ся в високу сю блакіть,
Туди, туди до золотого сонця!
Ширяла-б я в промінних золотих,
Я срібними втїшалась-би піснями,
Дивилась-би на Божий світ. Чому
Судилось нам журити ся й зітхати?
Лиш нам одним? Живуть-же люде скрізь
Втїшають ся життєм своїм, радїють,
А ми усе рубаємось, бємось,
Міркуємось під ч'їм протекторатом
Зостатись нам. Чи — то-ж не все єдно?
Москва. Ляхи! Над всїми королями
Однакове палає сонце.

Галя. Ох!
Говориш ти, сестричко, мов дитина.

Прися. Нї, Галочко,—дитина ти. Життє
Одну в собі утїху має—радість,
Без радости життє вже не життє.
А в нас життє без радости і щастя.
Ось ти усе гаптуєш рушники,
Кому й на що? Чи-ж нас спіткає доля
У сїм степу, у пустцї сїй? Скажи,
Чого-б в життю бажала ти?

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Галя Вкраїні
Ратунку.
Прися. Нї, собі-б чого? Собі?
Галя (*соромливо*) Хотїла-б я своє стулить гнїздечко,
Хотїла-б я дїток маленьких мать,
Їх пестити, кохати...
Прися. Фе, як нудно!
Такий талан—то смерть. Хотїла-б я
Насамперед урватись з сього степу,
Хотїла-б я побачити людей,
Відрадісних, веселих, гарних, ясних,
Бо в смутках сїх зівяну, захлинусь.
В моїй душі тремтять пташини крила,
Вони несуть до світа, до тепла
Безжурного, прозорого! Ох, на що
Завіз нас батько в сей безлюдний степ?
Хто зазирне у сю самотню балку?
Ми тут навік застанемось... А я
Чекаю все чогось: прокинусь вранцї
Й кажу собі: „нї, Присю, нї, сей день
Мине не так як инші, щось хороше
Він дасть тобі. А днї біжать, біжать
Безрадісні, нудні, сумні, як краплї
Холодного, осїннього дощу.
Скажи менї, ну на що, на що батько
З гетьманщини завіз нас в дикий степ?
Галя. Голубонько, за се ще дякуй Бога:
Ти-ж чула, що там робить ся. Були-б
Ми може вже в неволї в бусурмана
Прися. Дарма! Не згірш було-б і там!
Галя. Як, ти
Наш рідний край з неволею рівняєш?
Прися. Там рідний край,—де щасте!

Ява III.

Прися, Галя і баба.

Баба. Присю, гов!
Дївчаточка, та де-ж се ви подїлись?
Чом не йдете до хати? Вшанувать
Нам гостя тра... ідіть-же почастуйте.
Галя. Бабусенько, я зараз. (*іде*).

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:49 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Баба. (*до Присї*) Ну, а ти-ж
Чому не йдеш?
Прися. Не хочу я. Чекайте.
Бабусенько, хвилиночку. Скажіть
Давно се ми приїхали в сю балку?
Баба. А що тобі?
Прися. Я хочу знать, скажіть.
Баба. От здумала! На що тобі те знати?
Прися. Бо що таке? Хіба се тайна?
Баба. Та вже давно... Мабуть вже з вісїм років.
Прися. Але чого?
Баба. Що-б жити тут?
Прися. Чому-ж
Гетьманщину покинули ми?
Баба. Землї
Родючі тут.
Прися. Не те, не те, не те!
Сей бандурист, що зараз був тут, тата
Полковником назвав, і я сама
Пригадую давно щось, мов в туманї,
Липарство все, пишноту й козаків.
Будинок наш з якимсь кружлястим ґанком,
В світлицях скрізь шовкові килими,
І зброї блиск і дзенькет срібних чарок...
Се все було, я знаю, се не сон.
Скажи-ж менї навіщо кинув батько
Гетьманщину? Нащо завіз сюди
В сей дикий степ.
Баба. Ох, ох, моя дитино,
Щось стиснуло у грудях!
Прися. Ну, бабусю!
Баба. Не хоче він те здадувати.
Прися. Я
Мовчатиму, мовчатиму, як риба.
Баба. Ох, Боже мій, навік заборонив
Він згадувать життє минуле.

Явa IV.

(*Вбігає хлопець.*)

Хлопець. Лихо!
Гей, хто тут єсть? Господарю, сюди!

Generated on 2015-08-04 17:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Баба. Що стало ся?
Хлопець (*біжучи*). Господарю, нещастє!
Баба (*хапає його за рукав*). Та що таке?
Хлопець. Там вершники в степу.
Прися і баба. Які? Звідкіль?
Хлопець. Сюди простують. (*Біжить до воріт, але з воріт виходить Яненко*)

Явa V.

(*Ті-ж та Яненко*).

Яненко. Що там?
Що стало ся?
Хлопець. Господарю біда!
Там вершники... Сюди простують...
Яненко. Наші?
Чи Татарва?
Хлопець. Не роздививсь... вони
Вже близько тут, спустили-ся у балку.
Яненко. Скликай людей! Гей, хлопці, всї сюди!
Мерщій несіть рушниці, шаблї, зброю!
А ви (*до жінок*) ідіть до хати, та хутчій!
Баба. Ох, Господи! Ох, Матінько небесна!
Оборони хоч сих сиріток!
Яненко. Всї
Беріть ножі й рушниці. Присю, Галю,
Беріть і ви пістолї і ножі.
(*На сцену входить кілька хлопців з зброєю*)
Як що бува подужають Татаре
Живими їм не йдіть до рук. Але,
Не бійте ся, Господь наш милосердний,
Єсть зброя в нас і військовий припас,
Об хутір наш злама невіра зуби.
А в тім ідіть,—все в волї Божій.
(*Благословляє і цїлує*) Ох!
Баба. Ох. Господи! Осе життє настало!
Прися. Мій батечку.
Яненко. Не бійте ся, ідіть. (*Жінки виходять*)
(*до хлопців*) А ви, хутчій завалюйте чим браму,
Озброїлись вже всї?
Козаки. Усї.
Яненко. Гаразд.
Так слухайте-ж: я, Куций і Терешко
Ми станемо за брамою, а ви

Generated on 2015-08-04 17:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

З усіх боків ставайте по одному.
(*До бандуриста*) Бери і ти рушницю.
Бандурист. Я вже й взяв.
Яненко. Із ними йди. Та слухайте наказу:
Даремно куль не витрачати. Хай
Наблизять ся тоді одразу вдармо,
Та цілитись.
Козаки. Не схибимо.
Яненко. Господь
Поможе нам. Рушайте! чутно топіт.
(*Козаки розходять ся у дворі, Яненко й козачок припадають коло воріт*).
Козачок. Вони вже тут, злізають з коней... наші...
Яненко. Мовчи, тепер і наші гірш Татар.

Я в а VI.

Входять Дорошенко, Сірко, Мазепа, Самойлович.

Дорошенко. (*Ще за лаштунками*). Держи коня, роздивимо ся перше.
Се зимовик?
Сірко. Ні, всї зимовики
Я знаю тут.
Мазепа. Будова зовсім инша.
Самойлович. Спитати ся попереду
Козачок. (*За брамою до Яненка*) Іде!
Іде сюди! Чи бахнути з рушниці?
Яненко. Стрівай, дурний!
Дорош. (*Без шлемом в браму*). Во імя всіх святих
І Господа у Тройці живого
Хто тут живе?
Яненко. (*З-за брами*) України сини.
Дорошенко. Січовики?
Яненко. Утїкачі з Вкраїни.
Дорошенко. Пустіте-ж нас до себе одпочить
Здорожились, а вечір вже на дворі.
Яненко. А їдите куди і звідкіля?
Дорош. З України на Січ.
Яненко. З якого боку?
Дорошенко. Із правого.
Яненко. А гетьманом кого
Визнаєте?

Generated on 2015-08-04 17:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Дорош. Над цілим нашим краєм
Розірваним єдиного.
Яненко. Амінь.
Коли Вкраїні ви добро несете
То й грішним нам не вчините ви зла.
(*Отчиняє браму; Дорошенко здивовано одступає назад*).
Дорош. Свят! Свят! Свят! Свят! Немов живий
Яненко.
Мара?.. Чи сон? Чи правда?
Яненко. Боже наш!
Невже-ж се ти? Полковник Дорошенко?
Дорош. Та-я то-я; А ти хто? Звідкіля
Узяв ся тут. А йдіть сюди, панове,
Погляньте-но.
Сірко. Тьфу! Мертві возстають!
От, хрест убий! Недумав вже зустріти.
Та йди-ж сюди! А може се й не він,
А дух його!
Яненко. (*Радісно*) Він з тілом і кістками.
Сірко. От, халепа! Як опинивсь ти тут?
Не думав я, що ти живий ще!
Дорош. Я
Не стямлю ся! Не розумію. Що се?
Як сталось се? Скажи-ж зясуй нам!
Яненко. Ет,
Що згадувать! Покинув все та й годі,
Тай оселив ся тут.
Сірко. Гай-гай! Гай-гай!
Не час тепер лишати Україну.
Дорош. Чому-ж, чого?
Яненко. Багато говорить,
А слухати нема чого... Ви звідки
І як сюди натрапили?
Сірко. Та ми
Простуємо до нас на Запоріжжя,
Обрадитись із товариством тра,
А з нами се Мазепа й Самойлович.
Яненко. Чув, чув про них.
Дорошенко. (*Показуючи*) Мій писар військовий,
Полковник наш лівобережний.
Сірко. Гляньте,

Generated on 2015-08-04 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Не дурно-ж, пак, розумні гомонять:
Не зійдеть ся гора з горою, люде-ж
Зіходять ся. Чи-ж в думку хто-б поклав,
Що тут в степу отаборивсь Яненко?
Стривай, скажи-ж хоч як живеш ти, з ким?

Яненко. От напосівсь! Живу у двох з дочкою,
Ще й Гармаша забрав дочку, його
Покарано на смерть. Вже з вісїм років
Як я сюди прибив ся.

Дорошенко. І разу
Ти не озвавсь до нас єдиним словом.

Яненко. На віки хтів умерти я для всїх,
Та бач Господь послав в мою могилу
Товаришів колишнїх. Дайте-ж вас
Обняти ще! (*Обтирав сльозу*). От, каторжнії очи
На мокрому десь містї. Що-ж се я
Товаришів розмовами вітаю?
От одурів! Гей, бабо, Присю, гов!
Ідїть сюди! Та де-ж се ви подїлись?
(*До козачка*). А ти біжи у льох! Тягни меди,
Та хутко-но!

Ява VII.

(*З брами виходять Прися, Галя і баба*).

Яненко. (*Указуючи на Присю*), Осе й дочка єдина.

Сїрко. Як сонечко хороша! Ти не бійсь
Нас дївчину; ми лицарі, не звірі—
Не вкусимо.

Прися. Я й не бою ся вас:
Славетнеє українське лицарство
України окраса, слава й честь.
Пишаємось ми вами перед світом
Й не боїмо ся Лицарів Хреста.

Сїрко. Осе гаразд! Дивіть ся, як сказала!
Не дївчина, а королївна.

Самойлович. Хто б
Подумать міг, що-б в сїй безлюдній балцї
Така краса пишала.

Яненко. Ви менї
Ще дївчину зурочите.

Дорошенко. (*З палом*). Нїколи!
Не гасне день од срібнобілих хмар,

Generated on 2015-08-04 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

І сонця світ не тмянить ся од вітру :
Хто до краси ще й розум приєднав,
Як сонце той злучив тепло із світом
І людям став окрасою життя !

Сїрко. Ач як завів, полковник наш суворий,
Хто-б так і склав ! Але й ми усї
Вклоняємось і дякуєм за слово
Ласкавеє.

Прися. Ми дякуєм за честь
Вам лицарі і просим до господи.

Яненко. До хати ? нї ! Не хочу ! тїсно там !
Хай стелею нам буде ясне небо,
А килимом зелений, пишний степ.
Тут просторнїщ, вільнїще козакови!
Я мов ожив, мов на світ народивсь.
Ех! Чую знов козацькую розмову,
Веселую, дзвінкую! Бачу знов
Таваришів колишнїх! Кляті очі,
Чи вирвати з під лоба вас ?

Сїрко. А чом.
Покинув нас ?

Яненко. Та годї вже про тее !
Несїть усе, дївчатонька, сюди ,
Хай козаки у степ пускають конї,
Та йдуть сюди! Наварим галушок!
Розкладуйте багаття !

Баба. Зробим, Зробим.
Усе гаразд (*до дївчат*). Ви порядкуйте тут,
А я вже там попорядкую.

Прися й Галя. Добре.

Я в а VIII.

(*Увіходять Дорошенкові козаки*).

Козаки. Господарю й полковникам чолом!

Яненко. Добри-вечір! Здорові будьте, хлопцї!
Заходьте всї, здорожились, либонь,
То просимо одкушать хлїба-соли.
Й од пороху горлянку промочить.

Козаки. Осе гаразд. Се батьку річ до дїла.

Баба. Прошу-ж, прошу, козаченьки сюди.
Ось хлїб і сїль, горілка, мед, таранї,
А ось чарки.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Козак 1. Бабусю, ми й самі
Упораємсь.
Козак 2. Просити нас не треба.
Козак 3. Аби було круг чого походить.
Баба. Так кушайте-ж синаші, на здоровє!
(*Починаєть ся частуванне, козаки Яненка розкладають багаття й навішують казанок*).
Прися. (*до козачка*). Неси сюди всї келехи й чарки,
Вино й меди! Галюсенько, Галюсю,
Я вся тремчу!
Галя. Чого-ж то?
Прися. І сама.
Не розберу, мов щось зростає в грудях,
А в серденьку такий веселий шум,
Зелений шум пішов! Мій Боже милий,
Коротка ся весела, ясна мить
Поїдуть всї і знову домовина.
Яненко. Ну, а тепер до трапези прошу.
Не осудїть, чим Бог послав. Дївчата
Частуйте-ж бо ви гостей дорогих.
(*Галя й Прися наливають, підходять—Галя до Сїрка, а Прися до Дорошенка*).
Прися (*кланяючись*). Полковнику славетному на славу й на довгий вік!
Дорошенко (*Встає*). Тобі на щастє, ти
Мов квіточка зросла отут на полї
Під ласкою Господнею. Нехай
І ввесь твій вік Господь тебе боронить
От тих гризот, що нищуть нам життє.
Хай сонця світ в твоїм не гасне серцї. (*пє*).
Прися. Спасибі вам. Хай Бог поможе вам
Од розбрату Вкраїну зборонити
І стишити сї розрухи лихі.
Дорошенко. Святі слова. Ох, дївчино хороша,
В сїм затишку й не відаєте ви,
Що робить ся у нас на Українї!
Але тебе не хочу я смутить
Кривавими подїями. Не хочу
Я ясний день туманити дощем
Пекучих слїз. Твої хороші очі
Всміхають ся, мов зіроньки з небес

Generated on 2015-08-04 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

І лагідно, й безжурно і розвагу
У серце льють.
Сїрко. Е, братїку, чого
Ворожиш ти над чаркою так довго?
Яненко. (*До Присї*). Й сюди неси!
Прися. (*Кланяєть ся, Самойловичу*). Полковнику прошу,
Одкушайте!
Самойлович. Коли б сама отрута,
Не чистий мед в сїм келеху була
То і тодї б зректись не стало сили,
Бо з рук таких приємна навіть смерть.
Сїрко. Чи чуєте? Мов на цимбалах грає.
Ну й сї менї пани городові,
Сїчовику за ними й не поспіти!
Нї, дївчино, й менї хоч раз пригуб.
Прися. З охотою. (*пє*).
Сїрко. Отсе дак так, спасибі!
Яненко. (*підіймає чарку*) За дорогих моїх товаришів
Дорош. За славного полковника Яненка!
Сїрко. Воскресшого із мертвих!
Усї. Ха! ха! ха! ха!
Яненко (*намивав*). За матїнку заплакану отчизну,
Що-б стишився гвалт і розбрат наш.
Усї. Амінь.
Пють, чокаютъ ся, закусюютъ. Поодаль від вогнища і козаків став баба сперавтъ ся на руку і слухав розмову полковників, похитуючи жалісно головою. Прися і Галя одходять на правий бік, на перший планъ).
Прися. (*Хапав Галю за руки і трохи не перекидав вней з рук по суду*). Як радісно зробило ся Галюсю!
Галя. Дитиночко! Та що се ти! Стрівай,
Розіллеш все. От справдї, наче пяна.
Прися. Так, пяна я. Шумитъ у голові,
У серденьку, немов горяча хвиля,
Я вся тремчу... і легко так менї,
І боязко... Впила ся я Галюсю,
Чи сонечком, чи вітром весняним,
І солодко, і радісно, і сумно!
Чи чуєш ти, від них пашить життєм!
Галя. Злигоднями й жалями. Цить. Послухай
Про що вони зняли там річ.
Яненко. Так ви

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Простуєте осе на Запоріжжа?
Що-ж стало ся?
Дорошенко. Чи відомо тобі
Про той покой, що Лях з Москвою склали?
Яненко. Не чув.
Дорошенко. Не чув, так горя ще не знав.
От, слухай-же, ти знаєш, що з Москвою
В Ляхів давно вже точить ся війна,
Але тепер король надумавсь згоду
З сусідами укласти, а щоб їм
Не гризтись більш за Україну — дїлять
Вони її на-двоє, — східний цар
Бере собі ввесь лївий беріг, Польща-ж
Україну правобережну.
Яненко. Що?
Що кажеш ти?
Дорошенко. Ех, батьку, те що сталось.
В Московщині, в Андрусові селї
Ті посланцї ізїхали ся й згоду
Затверженo там на тринадцять лїт:
Україну на-двоє подїлили,
А Матір-Січ, орлинеє гнїздо,
України душа і серце буде
Під доглядом обох держав.
Мазепа. Мовляв
Два канчуки її навчати будуть
Сїрко. (*бє з силою келехом по землї, козаки перестають співати*)
А, сто чортів! Не діждуть сього! Нї!
Не віддамо своєї волї! Птаство,
І хижий звір, і риба у водї,
І все живе, свою боронить волю,
Бо кожному вона милїщ життя.
Так ми-б її зрекли ся? Хай все пекло
На нас піде, — не зігнемось!
Самойлович. Шкода!
Коли у-двох Ляхи з Москвою підуть
То проти них не встояти нам. Ще
І гіршая є звістка: до султана
Король послав послів своїх, Ляхи
Наважались султана навернути

Generated on 2015-08-04 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

До тих думок, щоб зразу козаків
Всіх знищити і звести з світу.
Мазепа. Треба
Султана нам на свій бік навернуть,
Пообіцять йому щось краще.
Яненко. Дїти...
Брати мої... та що-ж се... що-ж се?..
Дорошенко. Смерть
Україні і нам усім.
Галя. Ох... Присю!
Ох, Господи! Ратуй нас бідних!
Яненко. Що ж
Чинити нам?
Дорошенко. Поки ще бєть ся серце.
Поки в руцї ще шаблї маєм ми,
Поки козак соромить ся неслави
Ми мусимо бороти ся й зєднать
Росшарпану отчизну і закласти
Свою державу власну, щоб нїхто
Втручати ся не смів у наші справи,
Щоб гострий меч нам скрізь межою був!
Сїрко Так, брате, так!
Самойлович. Спізнили ся. До часу
Скорити ся нам треба. Ет, якось
Ще житимем: ласкавеє телятко
Дві матки ссе.
Мазепа. Ласкавий хлїб гіркий!
Сїрко. І боком нам виходив вже.
Дорошенко. Ганеба
І сором се! Чи вже-ж останнї ми
З усїх людей на цїлім світї білім?
Татарин, Лях, Москаль і Турчин й Швед
Усяк народ свою державу має
І зна кого вважати батьком, ми,
Лиш ми одні безбатченки на світї!
В своїй землї, де що найменчий крок
Ми кровію своєю напоїли,
У тій землї, яку батьки й дїди
З покон віків засіяли кістками,
Боронячи її від хижаків,—
Ми дїти їх, державцї сього краю

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:49 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Не маємо і волі й права! Хто,
Хто вибив нас із лядської неволі?
Козацький меч, а ось тепера знов
Нас віддають в неволю Чи-ж питали
В Андрусові бажання козаків.
А ну нехай хто скаже Москалеви,
Що роздеруть Московщину його,—
Зубами він і пазурями буде
Од ворогів отчизну боронить!
А ми, як пси, покинем рідну мати
І будем хлїба - соли заживать
Із тим, що їй розшарпав серце в грудях!
Ми з дїда й з батька вільні козаки
Не захистим братів своїх, в неволю
Самі підем? Нї, краще вмерти всїм,
Загинути в останнїй, грізній сїчі,
Ніж ганьбу сю терпіти!

Прися. Галю, Глянь!
Як каже він... вогнем палають очі!

Галя. І правда то: умерти краще всїм.

Сїрко. Вся Сїч піде, все Славне Запоріже,
З зимовиків піднїмем козаків.

Самойлович. Полковники, смерть не вратує справи,
Знесилимо лише в останнє край.
Й моя душа, як кажуть, не з лопуцька,
Того бажа, що й людська. Але що-ж
Поробимо? Не перти ся ж на ослїп.
Розібємо лоби об мур, а мур
Не зрушить ся. На раду кличте розум:
Україна розшарпана, її
Насамперед нам треба підживити
І хатнїй лад завести, щоб нарід
Спочити міг, зібрати ся на силах,
А через те сховаємо на час
Ми запал наш. „Розумні будьте, каже
Писаніє, як змії...

Сїрко. Рабська річ!
Козак-орел — й не вміє плазувати
На череві як гадина.

Мазепа. Хто звик

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Аж до землї схиляти ся, не встане
І в слушний час.
Самойл. Нї, навпаки, той дуб
Що схилить ся під бурею — устане,
А що стоїть — зламаєть ся. На час
Прикинутись овечками нам треба.
Дорошенко. А нї на мить! той „час“ стає на вік,
Бо й кінь звика ходити у кульбацї...
Коваль кує поки гаряче! Нам,
Україну злучити зараз треба!
Самойлович. Даремна річ! Сусїди не дадуть
Злучитись нам.
Мазепа. Ми маєм трох сусїдів
І третїй з них...
Сїрко. Хто третій? Бусурман?
Мазепа. Так бусурман, зміцнять Москву і Польщу
Не схоче він, і в спілцї-б з нами...
Сїрко. Що?
Що-б ми пішли у спілку з бусурменом.
Мазепа. Лише, аби відбитись від Ляхів.
Сїрко. А нї на мить! Ту прокляту невіру
Рубати тра.
Дорошенко. Гаразд тому рубать,
І нищити у кого вільні руки.
Нам треба перш з рук пута поздіймать.
Мазепа. Тай турський цар не те що хан татарський.
Згадайте-но чиж мало христиан
Під владою його живе, не кривдить
Нікого він і добре в нього жить
Підданцям всїм.
Сїрко. Однїм мастили миром
Всїх бусурман!
Дорошенко. Коли-б самих чортів
Нам довелось покликати на поміч,
То перший я їм руку-б простягнув,
Аби лише допомогли-б зєднати
Україну. Се перш всього. І тра
Хапати ся, поки Москва з Ляхами
Не затягли до згоди бусурман.
Обрати всїм і нам і тогобочним
За гетьмана одного.

Generated on 2015-08-04 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Сїрко. Й справдї так.
Самойлович. Воно-б гаразд, та зроду Брюховецький
Од булави не одречеть ся.
Мазепа. Так.
Але другу з охотою він прийме.
Самойлов. Та чи-ж її Тетеря вам віддасть?
Сїрко. Ми вирвемо в недоляшка!
Самойлов. Щоб часом...
За ним підуть Ляхи.
Дорошенко. Брати мої,
Не вороги нас нищуть, а розрада,
І розбрат злий, зеднатись треба нам
І грудями своїми заступити
Шлях ворогам в Україну. Що-б всї
Повстали знов, як встали за Богдана.
Що-б орачі покинули плуги,
А крамарі крамницї, коси й рала
Перекуєм на шаблї і мечи.
Кляну ся вам і Бога кличу в свідки. —
Ми одібем Україну. Вберем
Обшарпану вдовицю в власні шати
І закладем свою державу.
Сїрко. Ех!
Спалахнуло аж серце в грудях!
Галя. Леле!
Прися. Глянь, Галочко, він весь мов промінь!
Дорошенко. Чи-ж
Не лицарі ми більше? Чи-ж втеряли
На віки ми відвагу, міць і честь?
Чи шаблї сї зробили ся дрючками?
Нї, нї! Клянусь, ще силу маєм ми,
Вона тут у серцї сїм.
Сїрко. Ех, брате!
Тобі-б у нас гетьманувать, не тім
Недоляшкам й підніжкам. Брюховецький
Страхополох нїкчемний!
Мазепа. Що-б справдить
Заміри всї, добути треба владу.
І перш за все.
Дорошенко. Нїколи. Булави

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Не хочу я, я прагну Україну
Лиш визволить й зєднати.
Мазепа. Так, але
Лиш голові корять ся руки й ноги.
Сїрко. (*кладе руку на плече Дорошенку*). „Ти, Петре, камінь,
І на камні тім
Збудую храм я, і пекельна брама
Не опанує його"...
Дорошанко. (*зрушено*). Брате!
Яненко. Ох...
Брати мої! Кріваві ваші речі
Розятрили старезну рану, знов
Горить вона, і рине кров гаряча
Не знатиму я спокою тепер
Дорошенко. Як, спокій мать, в той час, як в власну хату.
Вломили ся напастники? Нїхто
Не сміє знать в Україні спокою,
Хай лютий гвалт всїх збуджує й склика
Підняти ся із ворогом до бою.
О, горе нам, оспалим і слїпим,
Одні усе, отчизну, волю й славу
За золото, за сміттє віддають,
Другі, як ти, вмивають мовчки руки
І кидають у скрутї рідний край.
Яненко. Що зможу я? Зневірений, знебулий?
Дорошенко. Все зможеш, все. Покинь осе житте
Верни ся знов до неньки України.
Яненко. Чим можу я допомогти?
Дорошенко. Усїм.
І розумом, і шаблею, і словом.
Хто вірує, хто любить, той здола
Горі сказать, — устань і кинь ся в море —
І зробить ся як схоче він. Нїхто
Рук покладать не сміє: кожен знайде
Чим помогти отчизнї Гірший гріх
З усїх гріхів оспалість.
Прися. Галю, Галю!
Чи чуєш ти, він батька умовля
Вернути ся на Україну знову.
Баба. Еге-ж — еге, ще нас там не було.
Дорошенко. Невже-ж твоє не рветь ся з болю серце

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Невже в душі образа не кіпить,
І не печуть криваві сльози очі
Од того що зробили з нами. Там
Кують на нас на вік страшні кайдани.
А ти в степу ховаєш ся? Нема,
Нема людей! Немає в Україні
Заступників, запроданці, кати
Керують всім, а рідні, вірні діти
Зрікають ся отчизни!

Яненко. Сину мій,
Твої слова як гострії мечи
Впялись менї у серце. Сталось. Їду.
Вертаю ся на Україну, знов
У вир життя кидаю ся. Чи згину,
Чи поможу Україні, але
Знов серце се несу я їй в офіру.
Хай станеть ся, що суджено. Сам Бог
Привів тебе, — Його святая воля
Померлого вернути до життя.

Сїрко. Осе гаразд! Осе по наськи! Друзї,
Знайшов ся в нас новий козак. Гаразд
І випити, бо се-ж у нас родини.
Нам Бог послав полковника. Хо-хо!
Хрещеника такого тра зустріти
Як слід. Здоров був батку наш!

Усї. Vivat!

(*Галя й баба наливають чарки. Всї цокають ся й вітають Яненка*).

Дорошенко (*підходить до Присї, яка стоїть осторонь*).
А чом-же ти не випеш з нами, Присю?
Чи-ж рада ти змінять сей тихий рай,
Сей затишок на грізний гомін сїчі
На брязк і гвар вояцького життя,
Чи боязно?

Прися. О, нї, я не бою ся,
Я рвусь звідціль до світу, до життя.

Дорошенко. А в тім життї єсть гострі скелї, Присю:
Там сльози й кров... пожежи, муки смерть,
Там ти не раз про сей куток згадаєш
Й пожалуєш...

Прися. О, нї, о нї, о нї!

Generated on 2015-08-04 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Я не боюсь: де пан полковник буде,
Там нам нїхто не вчинить зла.
Дорошенко. Так ти
Звіряєш ся на мене?
Прися. Вірю, вірю
І не боюсь нїчого.
Дорошенко. Там де я
Там кров і смерть.
Прися. Там правда й перемога.
Сїрко (*до Присї*). А йди-ж і ти голубонько, сюди
Се-ж в нас тепер хрестини твого батька,
То слїд тобі його вітати.
Баба. Ет,
Вигадують, не знати що!
Сїрко. Бабусю,
Черкніть і ви, та покумаймось. Е,
Такій кумі й сапянцї нові справлю.
Баба. Ну, ну, гаразд... Чекатиму...
(*Наливає Сїркови, в групі веселий рух*).
Мазепа. (*Підходить до Дорошенка, який лишив ся задуманий осторонь*). Про що
Задумавсь ти, полковнику?
Дорошенко. Про справи
Пекучії. Чи ми-ж піднїмем Сїч?
Чи підуть всї сїчовики за нами,
Чи вдасть ся нам султана одвернуть
Од спілки із Москвою із Ляхами.
Ох, ті думки шматують мозок...
Мазепа. І
Не буде з них нїякої поради.
Дорошенко. Чому-ж то так?
Мазепа. Бо скільки козаків
То стільки і думок в нас буде; ось де
З двома ми лиш балакали й вони
Не згодять ся із нами; кожен буде
Своїх думок доходити, а там,
Як зашумить низове товариство,
То й закиплять думки як в казанї:
Той зватиме Татар локшити, другий
До Польщи знов почне всїх навертати,
А треті ще казатимуть коритись

Generated on 2015-08-04 17:49 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

І кланятись Москві... ті козаки,
Як хмари сї, і вільнї і свавільнї,—
Летять куди захочуть: та сюди
А друга знов у другій бік. Лиш вітер,
Могутнїй вітер грізний і страшний
Всї хмари сї бунтливі може збити,
В громову тучу чорну як та ніч.
Тодї жене — куди вже сам захоче,
Обперезавши блискавкою, і
Бє звідтіля на землю тяжким громом,
І нишкнуть всї, вчуваючи йому,
І падають дуби столїтнї...

Дорошенко. Друже,
Чуму-б не так? Але скажи менї,
Чи сих думок не думав Брюховецький
Чи не з за них Тетеря видерав.
В Виговського гетьманськиї клейноди?

Мазепа. Кляну ся, нї: вони шукали лиш
Своїх приват, а не ратунку краю,
А ти ідеш за Україну.

Дорошенко. Так,
Так правда то: я йду за Україну,
Її зєднать, її зміцнить мета
Мого життя, і через те розради
Не роспочну. Щоб взяти булаву
До рук своїх, — тра зняти нову бучу,
Й пролити кров братерську, а її
Вже вилилось і так широке море,
Знесилив ся в останнє рідний край
І я йому...

Мазепа. Нїчим не допоможеш,
Коли в руцї не матимеш стерна.
Хто слухати тебе тепер захоче,
Скорить ся хто тепер твоїм думкам?
Всяк пан собі і знає свою волю,
І замір наш лиш заколот здійме.
Тай знову те: чи-ж менче виллем крови
Як підемо в Тетері видерать
Ми булаву? Коли-ж саме козацтво
За гетьмана настановить тебе,
Тодї ти сам зєднаєш Україну
І віддаси, як схочеш, булаву.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Дорошенко. Боюсь, я боюсь думок лукавих...
Мазепа. Єдиний шлях.
Сїрко. Та йдїть-же ви сюди.
Хрещеника-ж вітати треба гойно,
Що-б ріс здоров.
Яненко. Хоч в землю, коли вже
У гору не ростиме.
Баба. А бодай вас!
Сїрко. Осе сказав. Ет, сказано, мале,
Не знати що й говорить. Випем, друзї,
За те, що-б наш полковник знову став
Полковником на Українї.
Усї. Слава!
Хай вік живе! Vivat, слава, слава!

ЯВА IX.

Козак. (*З Дорошенкових козаків що лишили ся на вартї в степу*).
Полковнику, загін іде татарський.
Дорошенко. Хто бачив?
Другі. Де? Далеко? Звідкіля?
Козак. З України.
Сїрко. Знать з добиччю.
Яненко. Великий?
Козак. Не дуже-б то, так коней в пятьдесят,
Ясир женуть
Сїрко. (*Схоплюючись*). Одбити!
Дорошенко. Всї на коней!
Сїрко. А тута-ж хто лишить ся з ними?
Самойлович. Я.
Пять козаків покиньте нам...
Козак. Та там, — вже навперейми кинули ся наші.
Дорошенко. Гаразд! Вперед. Не бійте ся, — у мить
Одібемо ясир! Вперед! На коней!
(*Всї козаки крім Самойловича і ще 2—3 виходять*).
Баба. (*Збираючи посуд*).
От, Господи, гармидер! А бодай
Хороба-б вас напала всїх. То їхать,
То бить Татар, то вспілку з ними йти,
Аж в голові пішло все колом. Добре
Базїкать вам, та цвенькать язиком.
А ти піди, збери се все по нитцї,
По крихотцї, то й знатимеш тодї

Generated on 2015-08-04 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Як кидати добро своє. „Хай кида
Орач свій плуг, а крамар ввесь свій крам".
Швидкий який, а орачевим дітям
Хто хліба дасть? Ти нагодуєш їх?
Розумні ви полковники занадто...
Ген грюкають, мов навісні з рушниць,
А тут дивись, ще заберуть останнє.
Несімо в льох, збирай тут, Галю, все,
Ховай мерщій (*виходить*).

Самойлович (*до Присі*). Розсердилась бабуся.

Прися. Вона така в нас завжде: буркотить
І гримає, а серце в неї добре.

Самойлович. А більш ніхто тут з вами не живе.

Прися. Робітників ще з троє має батько.

Самойлович. І ви самі не нудите ся тут
У пустці сій?

Прися. Чом не нуджусь? нуджу ся.
Та що робить?

Самойлович. Тікати звідсіля.

Прися. Куди?

Самойлович. До нас, в гетьманщину...

Прися. А на що?

Самойлович. Що-б бачить світ, що-б тішитись життєм,
Напити ся кохання, щастя... Жити
Не снідити у сій самотині.

Прися. Як навсправжки наважив ся мій батько
Вернуть ся в Україну, то й я
Поїду з ним.

Самойлович. А коли ні?

Прися. Лишу ся.

Самойлович. І ввесь свій вік звікуєш в пустці сій?

Прися. Як Бог мені судитиме.

Самойлович. Судилось
Тобі пишать в палацах дорогих.
Повір мені, краси такої зроду
Не бачив я.

Прися. Жартуєте.

Самойловвч. О, ні.
Коли в словах хоч крихта є неправди, —
Хай Бог скара.

Прися. Ласкавиї слова.

Generated on 2015-08-04 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Самойлович. Нї, щирий.
В гетьманщинї чи-мало.
Хороших є дївчат і молодиць,
Але між них ти будеш перша краля.
Не знаєш ти цїни своїй красї.
Лиш побажай, і буде все, що схочеш,
І балку сю ти залишиш на вік...

Явa X.

(*Баба і Галя входять знову*).

Баба. (*Забираючи посуду*). Ну, ну, хутчій, й свої тепер не невні.
І се бери, і кухви забирай.
А той чого вирячує там очі?
До дївчини присїкав ся?

Галя. Та то,
Бабусїнько, полковник тогобочний.

Баба. То вже й цабе? Велика цяця! Ти,
Не задивляйсь на них, коли полковник
То думаєш вже й молодець. Стрівай,
Лиши ся тут, а я й сама сховаю.
Полковники, зведе з ума, а сам
Повієть ся навипередки з вітром! (*виходить*).

Самойлович. (*До Присї*). Так прошу я, запамятать
гаразд
Мої слова.

Галя. (*Радісно*). Вертають ся!

Прися. Хто? Наші?

Галя. Когось несуть.

Прися. Та де ти бачиш?

Галя. Ой —
Спускають ся у балку. Встали з коней,
Сюди ідуть.

Прися. Усї?

Галя. Нї, козаків
Не видно щось, полковники і дядько,
Та ще якийсь.

Явa XI.

Сїрко. (*Входячи*). Ну, братику, гаразд!
Роспудили ми прокляту невіру
Як вгледїли, що налїтаєм ми,
Так почали дорізувати бранцїв.
От Іроди!

Generated on 2015-08-04 17:49 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Самойлович. Се ж спільники такі.
Сїрко. Як всипали ж ми їм з рушниць квасолї,
Та похрестили шаблями, так всї,
Куди хто знав катнули ся у-ростіч.
Там хлопцї їх доловлють на степу.
Пятнадцять душ од них одбили бранців.
А, ось вони!
Дорошенко (*За ним вносять Романа*) Легесенько несїть,
Та не штовхнїть.
Роман. Полковнику, од смерти
Ти вратував мене... до віку я...
Дорошенко. Е, е, мовчи! Шкода і мови... Годї!
Сьогодня я, а завтра ти мене,
Такий наш час.
Галя. (*Припадаючи*). Сердешний, він конає...
Дорошенко. Нї, нї, не вмре... ще житиме козак,
Ось тільки кров затамувати треба.
Несїть його до хати.
Галя. Зараз я.
Усе зроблю. (*Раненого несуть. Галя іде за ним до хати*).
Яненко (*до бранців*). А ви ідіть за мною.
Сюди, сюди! Гей, бабо! Ось гостей
Нам Бог послав, нагодувати треба.
Сїрко. Та й нам вже час лягати, пізно вже,
А з півночи рушати треба.
Дорошенко. Правда,
Тра поскликати хлопців.
Самойлович. Й вартових
Поставити не гріх.
Сїрко. А ну, ходїмо! (*Виходять Мазепа, Сїрко, Саймол.*).
Дорошенко (*Підходить до Присї*). Ну, прощавай, дївчино!
Прися. Як? уже
Рушаєте? Так швидко?
Дорошенко. Поспішати
На Запорожже треба. Руку дай.
Хорошую, дївочую. Ось перстень,
Я зняв його з татарського мурзи,
Він чарівний, ховає од нещастя,
Не раз мене у сїчі боронив.
Візьми ж його собі на спомин, Присю.
Прися. На спомин? Як? Хіба вже більше я...
Вже більше ми не бачитимемо вас?

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Дорошенко. Так хтїла б ти побачить знов мене?
Скажи ж? Мовчиш?
Прися. Хотїла б.
Дорошенко. Добре, Присю.
Побачимось ми ще раз і тодї
Поїдеш ти зі мною на Вкраїну?
Прися. Світ за очі!
Дорошенко. Чекай же й памятай.

Явa XII.

Увіходять Сїрко, Мазепа, Самойлович, козаки, а потім баба.

Сїрко. Лягайте всї, бо вдосвіта вставати.
Козаки. Гаразд (*одходять*).
Сїрко. Та й ми подякуймо за хлїб
Господаря та й на покій, панове.
Баба (*Вибігає з воріт*). А де ж орда
Подїла ся? Втїкла?
Сїрко. Мов той туман від сонця.
Баба (*Глянувши на поле, сплескує руками*). Мати Божа,
За що Ти нас караєш?..
Усї. Що таке?
Баба. Пшениченька моя і знов пропала!

Завіса.

(Далї буде).

АНТОН НОВІНА.

Білоруський національний рух.

„Праці пячэньня вады
Зможа толькі живое паплыць,
Хвалі-ж рэкі заусэгды
Тое цягнуць, што скончыло жыць"...
(Максім Богдановіч).

Дуже розповсюднена думка, буцїм-то серед народів нашої планети ті, що досягли вже високого розвитку своєї національної культури мають право горожанства, — право на дальше самостійне національне єствуваннє, а всї инші — позбавлені сього права і з національного погляду — засуджені на загибіль. Такий погляд єствує вже віддавна, не дивлячи ся на те, що до товариства „добірних" повноправних національностей вдирають ся що-раз все нові: не кажучи вже про народи Сходу, — майже на наших очах відродили ся Чехи, Українцї, Литовцї,

Generated on 2015-08-04 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Серби, Хорвати... далї, — відроджуєть ся Прованс і Катальонія відроджують ся ріжні „кольорові“ племена. Таким чином само життє найкраще спростовує сей дивний погляд, бо не одноманїтність, але ріжноманїтність — богатство форм — порушає життє та витворює для людства все нові й нові вартости.

Білоруське національне відродженнє се найпізнїйше хронольоґічно з всїх відроджень славянських народностей. Явище се — остілько нове, що, розглядаючи осягнуті ним результати, мусимо мимоволї подивляти швидкість розвитка білоруського руху. Отже не позбавленим цїкавости буде дослїдити, які реальні підстави сього руху, як він виник, які його мяхи і цїли.

I.

Насамперед згадаємо, що Білорусини, як окрема народність, мають поважну історичну минувшість. Вона — загальнознана, а крім того — так тїсно звязана з минувшістю України, з якою Білорусини жили спільним духовим життєм, користували ся спільним письменством аж до XIII-го віку, — що лише в загальних рисах згадаємо історію Білорусинів.

Білоруська народність склала ся приблизно в початку нашого тисячлїття наслїдком цїлковитого злиття де-кількох споріднених славянських племен, — Кривичів, Дреговичів, Радимичів і инших, що входили в склад ґрупи західно-руських Славян. Пізнїйше, — вже в XIV, XV і XVI віках, — Білорусини, яких доля зробила головною складовою частиною Литовсько-Руської держави, спромогли ся утворити власну культуру; ся культура зробила ся остілько міцною, що навіть Литовцї, — народ, позбавлений абсолютно якого-небудь етнїчного споріднення з Славянами, — перейняли сю культуру цїлком. На протязї згаданого періоду білоруська мова стала державною й літературною мовою на цїлім просторі Великого Князївства Литовського, про що свідчить величезна кількість як писаних, так і друкованих памяток, серед яких особливо видатне місце займає звід законів Литовсько-Руської держави, спервоначалу рукописний, а потім двічі друкований по білоруському, — „Литовський Статут“. Се — найкращий довід, оскілько дужою мусїла бути білоруська суспільність, коли Литовцї перейняли навіть правні норми Білорусинів. Але вже в XVII віцї неподїльне панованнє білоруської культури устає в наслїдок несприяючого складу соціяльно-полїтичних відносин і ріжних инших причин. Все більше й більше за тих часів побільшуєть ся вплив на Литву Поляків і польської культури. З кінцем XVII віку білоруські інтелїґентні стани сливе цїлковито знольонїзували ся і з того часу єдиним речником і зберігачем національної души, рідної мови і всїх індивідуальних білоруських особливостей стають білоруські народні маси.

Generated on 2015-08-04 17:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Але денаціоналїзація інтелїґенції того чи иншого народу, — як се показали, наприклад, Чехи, — ще не пересуджує питання про життє чи смерть сього народу. Тому й білоруський народ не вмер, не дивлячи ся на те, що на протязї більше як двох сот років всї найвидатнїйші особистости, що вийшли з білоруського суспільства, відтягувала або польська або росийська культура. Індивідуальність народа, яка виробляла ся на протязї віків, обявила ся в тім, що сї люде вносячи свої національні особливости в культурну скарбницю Поляків і Росиян, дуже значно впливали на напрям, в якому посував ся дальший розвиток культури обох згаданих народів. Загально відомий, наприклад, величезний вплив Міцкевича на формуваннє національної души польського народу; а тим часом він, — що походив з споляченої білоруської дворянської родини, що був уроджений і вихований на білоруській землї, цїлою своєю исихікою був нерозривно звязаний з білоруським народом і відбивав в собі білоруську національну душу. Імя Міцкевича з сього погляду не одиноке, та вже й його одного вистарчить: що Білорусини, які працювали над витвореннєм польської культури, м у с ї л и, хоч і несвідомо, вносити в неї свої національні основи, — се зовсїм не потрібує доказів, бо самозрозуміле.

Не будемо також наводити докази впливу зросийщених Білорусів на росийську культуру, тому що він — безсумнївний. Цїкаву думку про се питанє читаємо у звісного лїтерата проф. Овсянико - Куликовського який рівняє майже участь Білорусинів в здвигненню росийської культури з участю Росиян (див. його книгу: Н. В. Гоголь. Изд. „Вѣстн. Воспитанія“, 1903 р.).

Коли ж Білорусини, що позбавлені були на протязї такого довгого часу можливости самостійно розвивати ся як національна одиниця, спромогли ся проте виявити такий великий вплив на два споріднені народи з культуного погляду далеко сильнїйші від їх самих, — то не підлягає нїякому сумнївови, що білоруський народ заховує велику кількість життєвої сили. Отже історична минувшина та ся життєва сила й зробили ся підставою до теперішнього національного руху Білорусинів, а також дають запоруку того, що рух сей поважний і має безсумнївну будуччину.

II.

Не вважаючи ся на те, що польські впливи позбавили Білорусинів інтелїґентних верств, загальний кольорит життя Білоруського краю змінив ся все таки незначно. „Дивним способом, — каже в своїй працї про Білорусинів Др. І. Святицький, — ополячена білоруська шляхта потрапила помирити в собі польський державний патріотизм з патріотизмом місцевим, провінціяльним; навіть стинаючи ся за Річ Посполиту, ся

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:49 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

шляхетська маса не почувала близкости до обивателів Царства Польського — правдивих Поляків, заховуючи почуттє білоруського (або, — як звичайно, по давній звичці, казали, — литовського) горожанства. А на plebs білоруський занадто малу звертали увагу, щоб зайняти ся плянovою його польонізацією. Так було не лише до поділу, а довго й по поділі Польщі. Під владою Росиї спервоначала обставини майже не змінили ся, тілько зацікавленнє до Білорусинів на протязі сього періоду побільшило ся. Спочатку лише польські етнографи звернули увагу на сей народ, — розуміеть ся, з наукової точки погляду. Потім зацікавили ся їм також польські повстанці, даремно намагаючи ся перетягти білоруську людову масу на свій бік до боротьби з росийським урядом. Росийська державна політика опинила ся в хвості, а росийська наука займаеть ся Білорусинами поважно лише останніх 3—4 десятки років.

В життю Білої Руси трапив ся помітнійший переворот лише в другій половині XIX віку, коли уряд почав плянову кампанію проти польського елементу в т. зв. „північно-західнім“ краю. Уряд заповзяв ся винищити тут всю польщизну, уважаючи Білу Русь „відвічно-руським“ краем, а тому, що прикмети національні й релігійні, звичайно, часто плутають, а навіть й ототожнюють, то всі репресії звернено одночасно як проти Поляків, так і взагалі всіх католиків, отже й проти католицької частини Білорусинів [1]). Крім посереднїх, посилали ся на Білорусинів і безпосередно вимірені проти їх репресії, почавши з заборони в 60-х роках друкування книг на білоруській мові. Одночасно Поляки, боючи ся вже за саме єствуваннє своє на Білій Руси, рішучо почали провадити польонізаційну роботу, уважаючи, що чисельним побільшеннєм „польського“ елементу коштом Білорусинів вони надолужать втрати, які понесли завдяки заходам уряду.

Так настали для білоруської національної справи може найгірші часи: Білорусини попали під перехрестний вогонь двох ворогуючих станів — польського й росийського.

Для своєї денаціоналізаційної роботи росийський уряд мав і має чималі знарядця: се — зросийщуюча військова служба, церква (православна) і школа, цілий адміністраційний апарат з купою імпортованих з осереддя Росиї урядників — Росиян, нарешті, — переселеннє росийських селян — старовірів до Білоруського краю. Такі самі засоби намагають ся вживати й Поляки: в їх руках католицька церква; вони засновують польські початкові школи; до всіх громадських і приватних

[1]) Білорусини по релігії визнання поділяють ся на дві групи: менша—католицька (2 мілїони), більша — православна (поверх 6 мілїонів).

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

інституцій, що перебувають в польських руках, приймають виключно Поляків, не допускаючи туди навіть Білорусинів-католиків; нарешті, — польські поміщики сього краю спроваджують польських селян (Мазурів): в одних околицях — як сільських робітників, в инших — для кольонізування ними білоруських земель.

От-такі обставини, серед яких робив перші свої кроки молодий білоруський рух, що розвивається перед нашими очима. Правда, рух сей підготовлювано протягом може століття: на протязі цілого XIX віку бачимо спроби відновлення білоруського письменства; але лише ті з сих спроб, що мали місце в 80-х роках минулого століття, стоять в безпосереднім звязку з теперішньою роботою коло відродження білоруського народу, всї ж попередні мають характер тільки етноґрафічний. Правда й те, що перший гарячий поклик тримати ся всього рідного, любити свою „бацькоушчизну — Беларусь", свою „простую мову" виголосив ще поет — народовець Ф. Богушевіч в 80-х роках. Правда, нарешті, що з сього часу серед білоруської унїверситетської молодїжі не устає національна робота в формі гуртків, виданнє білоруських книг і т. и. Але дїйсно народним білоруський рух стає лише від часів визвольного руху в Росиї 1904—5 р.р., а тому можна прийняти, що період білоруського національного відродження треває тільки — де-кілько років.

Істнує нероздїльний звязок між національною самосвідомістю того чи иншого індивіда і його почуттєм людської й горожанської гідности. В білоруському національному русї сей звязок виявив ся особливо виразно. В дїйсности білоруська національна робота перед-революнійного періоду сходила на ушляхотнюваннє всього „родного" в дусї заповітів Богушевіча. Наслїдком було те, що серед Білорусинів по троху народжувало ся почуттє власної гідности, повага до самого себе, яка була майже цїлковито атрофірованою завдяки зневажливому доти відношенню одиноких знаних Білорусинови інтелїґентів — пана та чиновника — до „простой мовы" Білорусина, до його національних проявів. Так підготовлював ся ґрунт до перейняття ідей про права людини й горожанина, які посїяла революція. А революція, в свій черед, — коли мужика на якійсь момент поставлено було на становище людини, рівної всїм иншим, коли з ним забалакано про його потреби на рідній його мові, — прискорила розвиток у його національного почуття.

Умовами, при яких роспочало ся пробудженнє білоруської людової маси, наперед зазначено, — принайменше на найблизчій час, — той напрямок, в якому повинен був прямувати білоруський національний рух. Сей напрямок — спокійна творча праця над витвореннем власної національної культури, оперта на підставах щиро-демократичних і тому позбавлена національного шовінїзму та виключности.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:55 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

III.

Спокійна творча праця на основах щирого демократизму, без тіни національного шовінїзму, без виключности, се шлях, від якого білоруський національний рух досї не відбив ся анї на крок.

Національні ідеали, що складали ся в голові білоруського селянина й пів-інтелїґента на підставі гарячих вічевих промов та голосних і гарних фраз білоруських проклямацій, були занадто невиразні, розпливчасті і спонукували жвавійші голови дошукувати ся більш поважного обґрунтування їх. Літучі листки, копійкові брошури зробили ся невистарчаючою поживою тим, котрі вже почали національно прозрівати. І ось, в 1906 роцї зроблено було дві спроби дати більш поважну страву тим, що її алчуть: у Петербурзї засновало ся білоруське видавниче товариство „Загляне сонцэ і у наше ваконцэ“, яке відразу взяло ся за виданнє кращих творів білоруською мовою; у Вільнї зявила ся перша білоруська ґазета „Наша Доля“, що проєствувала одначе лише біля двох місяцїв і була припинена з причини систематичних конфіскат за революційний напрямок (з 6-ти чисел — 5 сконфісковано). Та все ж таки ґазета зробила дуже багато: самий вже факт появлення білоруської періодичної преси притягнув до реальної роботи для національної справи багато людей, довівши їм, що ся робота цїлком можлива. День випуска першого числа був немов урочистим днем побіди білоруської національної ідеї.

Взагалї 1906 рік, що закінчив період революції в Білоруськім ґраю, був для Білорусинів бойовничим в національнім значінню. В сїм роцї почала — більше чи менше відповідно — орґанїзовувати ся білоруська народна (сїльська та містечкова) інтелїґенція (справедливійше — пів-інтелїґенція); заснував ся білоруський союз учителїв людових шкіл [1]), кадри яких на Білій Руси збірають ся з селянських синів, що виховують ся в учительських семинарах та інститутах в дусї росийського (державного) націоналїзму; рух захоплює й сї інститути та семинари і вихованцї чотирьох учительських семинарів засновують свій союз і національним білоруським забарвленнєм, який підпав дуже суворим переслїдуваннм. Нїчого й казати, яке велике значінне мали згадані факти: значна частина молодих людей учителїв — найбільше енерґічних, що призначені були до „обрусѣнія“ краю, розпочала пропаґанду білоруських національних ідей. Почав ся рух й серед учнїв духовних семинарів, особливо — православних, що мав, одначе, один не зовсїм сприяючий національній справі наслїдок: більше свідомі православні семинаристи не піш-

[1]) Де-кілька членів сього союза за приналежність до його було притягнуто до суду й присуджено на 3 роки крїпости. Кару відбувають в Мінську.

Generated on 2015-08-04 17:49 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ли на священників, а всі кинули ся до вищих шкіл і тим позбавили себе спроможности працювати на селі.

Все, що робило ся в сім році, було ще наслідком інерції, яка лишила ся від загального піднесення підчас революційного періоду. Але з перевагою реакції загальний розгон руху слабшає. Дивлячи ся на занепад загальноросійського визвольного руху всі зневірюють ся, слабшає віра в успіх початої роботи, гине одушевленне, звичайне при вибуху національного руху. Як-раз тоді почала виходити в Вільні нова білоруська ґазета „Наша Ніва", що від кінця 1906 року без перерви виходить аж до нині.

Всупереч загальному апатичному настроєви, ґрупа більше витревалих і твердих людий, що взяла ся за виданне „Нашей Нівы", уважала, що для національної справи не все загинуло, коли ще можна видавати книги і ґазети на білоруській мові. „Наша Ніва" — се перша по революційнім русі поважна спроба провадити серед Білорусинів спокійну культурно-національну працю.

За ціль собі ґазета поставила: працювати для культурного і економічного подвигнення Білоруського краю і народу, розвивати у білорусинів національну самосвідомість, виховувати почуттє людської і горожанської гідности, міцно сполучити дві розрізнені реліґійним антаґонізмом частини одної національної цілости (православних і католиків), розвивати національну душу білоруського народу. Розуміть ся ефект від появленія „Нашей Нівы" не міг дорівняти спочатку тому ефектови, який, при тодішніх обставинах, викликала різко-червона „Наша Доля", яка ще в той час істнувала. Але все-таки ґазету так було уряджено, що вона пішла до народу і дістала ся до його. По троху йшла поважна робота в жвавійших селянських головах: в душі Білорусина, що стілько часу перебував в стані позбавленого прав раба і починав вже вирікати ся всього рідного, стидати ся своєї мови і т. д. — все більше й більше почала закорінювати ся свідомість того, що й він — людина. Білоруська книга, білоруська ґазета зробила ся йому необхідними. І от, поволи „Наша Ніва" стає немов виразницею все більш зміцняючого ся народного руху. З найдальших закутин Білої Руси, куди лише дістала ся ґазета або відомість про неї, поплили листи й дописи, писані натрудженою рукою мужика-хліборобa, містечкового ремісника, людового учителя і т. и. Як видно з підрахунку, оголошеного редакцією, на протязї трьох перших років істнуваннє ґазети — років найтяжших утисків реакції — в „Нашей Ніве" (115 чисел) надруковано було 960 власних оригінальних дописий з 489 місцевостий — сіл та містечок Білоруського краю. І годить ся зазначити, що ні за дописї, ні за видатки пересилки дописувачі, — здебільшого селяни, — не діста-

Generated on 2015-08-04 17:49 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ють анї копійки. Ґазету вони уважають с в о є ю. Справдї, такий погляд на „Нашу Ніву“ має певні підстави: вона зробивши ся виразницею цїлої людової білоруської течії, стала нїби її власністю; як зеркало відбиває вона цїле життє білоруського села, стає голосом не лише редакції, але цїлого свідомого білоруського „громадзянства“, — свідомої частини „простого“ люду.

Білорусин з-передвіків мав нахил висловлювати всї свої душевні настрої, всї переживання, сподїваннь і бажання головно — піснею, про що свідчять дуже багаті збірки людових поетичних творів. Сей нахил, видно, не загинув і досї: кількість білоруських поетів, що походять з простого люду, незвичайно велика. Розуміють ся, що поміж їх є поети і „поети“, але ж все-таки тих, що друкували свої вірші в „Нашей Ніве“, на протязї перших трьох років налїчують 61 і написали вони 246 віршів; кількість тих, що не попали в друк, безумовно — ще значнїйша. Перше місце серед правдивих поетів „Молодої Білоруси“ належить, без сумнїву, Я н у к у К у п а л ї. Се — молода людина, що походить з-під селянської стріхи, без жадної освіти, бо дістала „вихованнѣ“— як робітник на поміщицькій винокурнї; а проте посїдає таку творчу інтуїцію, таку легкість і рїжноманїтність форми, що, гляди, з часом стане білоруським Шевченком!.. Зазначимо ще ймення Якуба Коласа, людового учителя, без сумнїву — дуже талановитого поета, Максима Богдановіча і инших. Що до прози, то на протязї тих же трьох років в „Нашей Ніве“ зустрічаємо 36 авторів, що постачили 91 ориґінальний твір.

Поруч з енерґічно працюючим петербурзьким видавничим товариством „Загляне сонцэ і у нашэ ваконцэ“ працюють ще три нові: в Мінську — „Минчукъ“, у Вільнї — „Наша Хата“ і видавництво „Полочанін“. Особливу енерґію що-до видавничої справи виявляє згадана „Наша Хата“ і редакція „Нашей Ніви“. Видають ся книжки для білоруської національної школи (початкової), яка де-не-де починає приймати ся, не дивлячи ся на заборони уряду. Закладають ся білоруські бібліотечки. Почав-було виходити учительський журнал на російській мові — „Бѣлорусскій Учитель“, та поки-що вийшло лише перше його число.

Останнїй 1910 рік відзначаєть ся дужчим зростом білоруського руху. Сей рік визначний завдяки двом придбанням: се — білоруський театр і людові хори. У Вільнї, Городнї, Дісні, Слуцку, Петербурзї і т. д. утворили ся аматорські театральні трупи й співацькі гуртки, які публично виконували білоруські людові пісні. Повстала ориґінальна драматична лїтература. Збірають ся, розслїджують ся і видають ся пісні білоруського народу, а голоси їх, яких Білорусини мають величезну кількість, стають вже темами до великих симфонїчних творів, хоч сї останнї

Generated on 2015-08-04 17:49 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

поки-що, на жаль, належить не білоруським композиторам. Дискутується питання про білоруські національні клюби у Вільні, Петербурзі.

Поруч з працею над розвитком національної душі, серед Білорусинів виникають спроби працювати реально на економічнім полі. Закладають ся ріжного роду кооперативи — споживчі товариства, позичково-щадничі каси, сільсько-господарські гуртки, уряджують ся хліборобсько-господарські вистави для селян, взірцеві ферми і т. и. Але ся діяльність зустрічає поважний опір: закладати кооперативи — особливо в Віленській та Городненській ґуберніях — стає майже неможливим через перешкоди з боку місцевої адміністрації, що дістає вказівки „згори“..

Передше, ніж закінчити огляд білоруського національного руху, торкнемо ся в кількох словах також руху серед шкільної молодіжи та серед духовенства.

Молодіж, що вчить ся в вищих, а почасти, й середніх школах, починає брати все більш активну участь в національній роботі. Більшість гуртків учнів наближаєть ся своїм напрямком, мабуть, найбільше до течії „Нашей Ніви“; вони займають ся чисто-науковою працею — дослідженнєм краю і таким способом підготовлюють терен до майбутніх наукових білоруських інституцій, в тім числі до музею, для котрого приватними особами зібрані вже поважні колєкції. З університетських міст найдіяльнійшим що-до білоруської національної праці є Петербург, куди збірають ся найкращі сили білоруської молодіжи.

Що до духовенства, то православне — остілько міцно тримають в своїх руках чорносотенні владики, що навіть ті священники, котрі спочувають білоруському відродженню, боять ся як небудь виявити прилюдно своє співчуттє. До того ж приплив молодих священників, що зробили ся свідомими Білорусинами ще підчас вчення в семинарах, дуже незначний, бо як ми вже згадували — всї вони прямують в університети. А все ж-таки, — як се не дивно, — в чорносотеннім таборі поважно підіймало ся питанне про те, щоб уродженців Білої Руси переносити на посади священників до центральної Росії, а замісць їх присилати в білоруські парафії священників - Росиян: місцеві, мовляв, не досить діяльні в справі „обрусѣнія“ краю.

Краще стоїть справа з католицьким духовенством. Чи приклад руху серед литовських ксьондзів тут має місце, чи католицькі церковні власти — лїберальнїйші в сїм, аніж православні владики (останнє, однак, дуже й дуже проблєматичне!) — сказати тяжко. Одно лише можемо констатувати: серед молодих ксьондзів (як в семинарах, так і в духовній академії) все частїйше зустрічають ся свідомі білоруські патріоти. Вони почали місцями — в провінціяльних глухих за-

Generated on 2015-08-04 17:49 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

кутинах виголошувати казання в білоруській мові, видали вже два катехизми білоруські.

Між иншим, велику прислугу білоруській справі роблять литовські ксьондзи-патріоти, котрі мешкають в білоруських парафіях. Річ в тім, що віленські епископи — Поляки, неспочуваючи литовському національному рухови, що йде всупереч інтересам Поляків на литовській території, намагають ся систематично усувати з литовських парафій тих ксьондзів-Литовців, які діяльно працюють над відродженнем свого народу. Таких ксьондзів звичайно переносять на Білу Русь. Тут, не знаючи білоруської мови, вони мимоволі довгий час ставали польонізаторами Білорусинів, бо вживали при зносинах з людністю виключно польської мови. Але ж тепер, коли почав ся білоруський рух, литовські ксьондзи зрозуміли свою нещасливу ролю і намагають ся направити ту невільну шкоду, яку протягом багатьох років чинили Білорусинам. Тепер вони зробились щирими сіячами в людових масах національної свідомости, і за се їм — велика дяка!..

Останніми часами ксьондзи-Білорусини наміряють ся видавати клерикально національну білоруську ґазету. З її появою в білоруськім русі може утворити ся нова течія — клерикально-католицька, яка повинна б попхнути до такої ж роботи й православне духовенство.

IV.

Згадані прояви білоруського національного руху обєднані між собою одною спільною ціллю: ся ціль — національне відродженне Білорусинів, гаряче бажанне розвинути національну індивідуальність сього народу, витворити для його своє власне, самостійне культурне житте. Сею ж ціллю одушевлені й свідомі білоруські ксьондзи. Але ж поруч з сею широкою течією, що захоплює все нові й нові позиції, помічаємо й де-які осібні струмочки, що простують в цілком инші боки.

Зазначимо, по-перше, ще одну клерикальну течію. Оскільки згадане передше виставляє на перше місце ідеали національні, працює „pro patria“, остілько друге працює виключно „pro Christo“. Представники сеї другої течії, починаючи з бувшого віленського біскупа барона Роопна, дивлять ся на білоруську мову, як на могутній засіб до проведення в народню масу своїх ідей. Але ся течія — дуже незначна. Польська більшість клеру не погоджуеть ся на таке посередне підтримуванне так немилого Полякам білоруського руху. Тому й проєкт сеї ґрупи видавати свою часопись на білоруській мові, здаєть ся, відложений ad infinitum.

Остілько ж орґанічно нерідна Білорусинам й чорносотенно-обрусительна течія. У Вільні є товариство під фірмою „Крестьянинъ“,

Generated on 2015-08-04 17:55 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

що за гроші, які жертвують „невідомі“ люди, видає на російській мові погромного характеру часопись під назвою „Крестьянинъ“; присвячена вона нібн білоруським селянам і від їх же імени виступає. Ціль часописи — перешкоджати розвиткови національної самосвідомости серед Білорусинів, „приватним способом“ працювати коло денаціоналізації краю і репрезентувати „голос люду і народних учителів“, коли се потрібно буде чорносотенним партіям, п.п. Замисловським і т. и. Іменем білоруських учителів промовляє „Крестьянинъ“ на тій підставі, що коло його завше крутить ся де-кілько учителів, які бажають дістати кращу посаду і ради сього або для инших користий записують ся до чорносотенної орґанізації

За-два роки перед тим частина членів товариства „Крестьянинъ“ — його лїве крило, що може справді відріжняєть ся де-якими щиро-демократичними рисами, — відкололо ся, бачучи марність роботи „Крестьянина“. Ся ґрупа почала було видавати свій орґан, де, взаміну за відреченнє Білорусинів від своєї національної окремішности, обіцяла домагати ся для Білоруського краю ріжнородних економічних вигод, відповідного уряджения просвітної справи (розуміеть ся, — на державній мові), оборони від польонїзації на користь... зросійщення і. т. д. Але ґазета, по виході першого числа (до речи, — сконфіскованого цензурою) спинила ся і ся течія загинула.

До чорносотенно-обрусительної течії належать селянські посли в III-й Державній Думі. Та се й зрозуміле: закон 3 червня витворив для виборів такі умови, що свідомим Білорусинам нїчого й думати було попасти в Думу. І се незвичайно велика страта для білоруської справи: аджеж Державна Дума і громадська опінія про потреби білоруського народу довідуеть ся з свідчень місцевих „народних представників“, але які сї свідчення — добре зрозуміле...

V.

Еґоїстична полїтика краєвої інтелїґенції — так польської, як і російської,—зістаєть ся, певно, великим гальмом, що стримує розвиток білоруського руху. Тому, поки не виробить ся білоруська народна інтелїґенція, рух, цїлком природно, не може розвинути ся остілько широко, як, наприклад, литовський, що почав ся років на 30 перед білоруським, а, значить, мав час виробити кадри національно свідомих інтелїґентів-Литовців.

Не кажемо вже про денаціоналїзаторську ролю польського й російського елемснту в Білоруськім краю. Такою була ся роля за доби перших проблисків білоруського національного відродження, — такою ж самою є вона й тепер, коли вже з більшою певністю можна сказати, що рано чи пізно, а голос національно-свідомого білоруського народу, цїлком природно, мати-ме рішуче значінне в національних питаннях на те-

Generated on 2015-08-04 17:49 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ріторії Білої Руси. Так Поляки як і Росияни en masse ставлять ся до відродження Білорусинів як і перш — коли не ворожо, то, в кращім випадку, — індіферентно.

Але говорити про росийське суспільство, про росийську громадську опінїю в Білоруськім краю майже не приходить ся: росийське суспільство майже цїлком укладаєть ся в рамцї „офіціяльної Росії", а незначна його частина, дїйсно незалежна й демократична, тут остілько безсила, що симпатії її мають для Білорусинів хиба моральне значінне. Полїтика ж уряду що до Білорусинів збудована на старім та вислуженім принципі: „тащить й непущать". Відмовляючи Білорусинам права на самостійне культурне житте, уряд уважає для себе більше зручним сприяти побільшенню сили в краю польського елемснту (з котрим віддавна провадить боротьбу за Білу Русь), анїж дати Білорусинам, поділеним на дві релїґійні ґрупи, можливість згуртувати ся на ґрунтї свідомости національної одности і розвивати ся як національна одиниця. Уряд всїми способами поглублює релїґійний подїл Білорусинів, разом з тим Білорусинів-католиків ототожнює з Поляками. Результати такої полїтики — перед нами: підчас означення національного складу Віленської ґубернії для законопроєкту про земства в Північно-Західнім краю, що не-що давно дебатовано, коло 60 тисяч білоруських селян-котоликів, що говорять дома виключно по-білоруському, назвали себе на волостних зборах Поляками.

А Поляки, які з свого боки вживають всїх сил, щоб сполячити католицьку частину Білорусинів, ідуть назустріч полїтиці правительства і удосконалюють способи притягання до себе Білорусина. Система гострих заряджень, якої тримають ся ще тільки польські „народові демократи", робить вже місце системі „krajowców", що провадять свою акцію під девізою: „niech sami do nas przyjdą"!.. „Krajowcy" згоджують ся навіть признати raison d'être білоруському рухови, але лише постілько, поскілько воно захоплює православну частину народу; натомісць Білорусинів-католиків вони з такою ж категоричністю, як і „narodowa demokracja" уважають своєю безперечною здобичею.

Зрозуміло, що при таких умовах не може бути й мови про збільшенне кадрів національно-свідомої білоруської інтелїґенції особами з споляченої або зросійщеної віддавна інтелїґенції краю та що й процес захоплювання білоруських інтелїґентних сил польською та російською культурою треває ще й тепер. Се — головне гальмо для білоруської справи; воно утруднює народженнє білоруської національно-свідомої інтелїґенції з народу, яка, орґанічно зливаючи ся з народною масою, одна лише в станї розвинути душу свого народу, заховуючи чистість і всї індивідуальні особливости сеї души.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:50 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Ми віримо в народженнє такої інтеліґенції, — віримо бо само життє на се вказує: гляньте, — як дуже захоплює білоруський рух шкільну молодіж — тих будучих лїкарів, правників, інжінєрів і т. д. Ми віримо, що вона виконає свою історичну високо-культурну ролю наперекір всїм перешкодам, які ставляють і ставитимуть вороги відродження Білорусинів: „проці цячэньня воды зможэ толькі жывое паплыць", а білоруський нарід — живе!..

О. ОЛЕСЬ.

Раз в майову нічку,
В темну ніч весни,
Ми ішли ловити
Невловимі сни.

Ми ішли прикриті
Крилами пітьми...
Вперше щастє красти
Зважили ся ми.

У кущах бузових
Згинула тропа...
Спала баба-доля
Пяна і сліпа.

Спала баба доля
Люта, навісна...
А в руках у неї
Папороть ясна.

А під боком лаври,
Лаври і вінки,
Перли, діаманти,
Золота мішки.

Спить не ворухнеть ся
Баба на траві, —
Все її лахміттє
У моїй крові.

Тихше, говорю я,
Не збуди її...

Generated on 2015-08-04 17:49 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Як необережно
Звонять солові!..

Як необережно
Воркотять струмки...
Але наше злото,
Лаври і вінки!!

О, моя голубко,
Глянь навколо: лад!
Казкою здаєть ся
Сей вишневий сад!

Ось те щасте дивне
Ось ті срібні сни,
Що нам ясно снились
В темну ніч весни.

Зацвіла ти, квітко,
Маком зацвіла
І до мене ніжно
Руки простягла.

І як двоє скрипок
Заспівали враз
Наші поцїлунки
У весняний час.

Задзвенїли звуки,
Морем полились...
Золото і лаври,
Нащо ви здались?!

Generated on 2015-08-04 17:49 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

М. ЄВШАН.

Суспільний і артистичний елемент в творчости.[1])

„Mensch, es spuckt in deinem Kopfe; du hast einen Sparren zu viel. Du bildest dir grosse Dinge ein und machst dir eine ganze Götterwelt aus, die für dich da sei, ein Geisterreich, zu welchem du berufen seist, ein Ideal, das dir winkt. Du hast eine fixe Idee".

Max Stirner.

I.

Найбільше приходить ся всякому письменникови покутувати за те, що як найменше має він охоти улекшувати роботу критикови. Коли критика бажала-би мати готові формули, ясно зазначені, не лиш ті дороги, якими йде автор в своїй творчости, але й кінцеві її пункти, по можности як найбільше ясний виклад всїх провідних думок твору і відношенє до них автора, — так з другої сторони автор боронить ся від того всїми силами, боїть ся неначе говорити своє останнє слово.

Так мусить бути. Доти, доки творчість не дійде до ролї чисто машинової продукції, доки буде держати ся на тому високому рівенї, на якому держала ся доси, і не стане чимсь подібним до сонника або катехізму, який дає точну і коротку відповідь на всї питаня. Творча думка боїть ся стати доґмою, точно определеною доктріною. Поки вона — щоб так сказати — гуляє собі не запряжена до тяжкої працї, не чує на собі обовязку р і ш а т и всї проблєми, які непокоять сучасну людину, поти вона й єсть творчою в дійсному того слова значіню. Се хвиля її найбільшого чару — бо се дїйсна її свобода. І коли ми запрягаємо тільки її до роботи — вона тратить свій чар; дїєть ся з нею така сама метаморфоза, як з чоловіком, тою чарівною дитиною, що випогоджує своїм невинним сміхом наші душі, а котра потім стає понурим, прикрим, вічно затурбованим та приголомшеним житем старцем. — Се цїлком зрозуміло. Як довго тільки можемо, боронимо ся всїми силами від старости, від тих тяжких обовязків, які згорблюють нас та затроюють душу злобою до житя та людий. А творчість — се також живий орґанїзм, який розвиваєть ся на основі тих самих законів, що і все инше на

[1]) Згідно з нашою обіцянкою (див. кн. I с. р.) містимо сю статю ш. співробітника, як його літературне credo.

Generated on 2015-08-04 17:56 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

світї. І вона має свої радощі й своє горе, свій смуток і плач, як також бажанє як найбільше красувати ся до сонця, гріти ся коло людської душі й серця. В своїй свободі вона мусить бути ще більше ненарушена, як сам чоловік. Бо коли чоловік став р а б о м, — тоді тільки й зродила ся в ньому потреба т в о р и т и нове житє, думка про найбільшу, безмежну та абсолютну свободу. Т в о р ч і с т ь в найширшому смислї стала тою мрією раба, єдиною формою повної свободи його та гармонїєю з самим собою. І власне, щоб вона могла бути для чоловіка джерелом рівноваги, дійсною силою,—мусить мати повну свободу.

Отже тому власне нетолєрантністю єсть домагати ся, щоб всякий твір рук людских був закінчений, готовий. Нетолєрантністю, яка очевидно веде до вияловленя та мертвоти творчої думки. Треба перше всього навчити ся розуміти той великий і глубокий п р о ц е с сам в собі, який єсть головним моментом творчости, щоб згодити ся на повну її свободу. Дійсно правдива, жива творчість — се завсїди тільки початок, а не кінець, вічна боротьба, шуканє, зріст енергії в образах та видінях, вічне стремлінє тільки до пункту рівноваги. А зовсїм не формула, не догма, не відповідь. Се неґативна сила, — вічний гріх, ламанє чогось, а не позитивний, конкретний ідеал, який лишаєть ся вже тільки популяризувати та приноровлювати для вигоди всїх терплячих і упосліджених. І хто не зрозумів сього вихідного пункту всякої творчости, хто не пізнав внутрішньої її льоґіки, незалежної від всїх иньших схем нашого думаня, — і поводив ся з нею все як з наймичкою тільки, той не знає, де лежить правдива свобода чоловіка. І не зможе нїколи знайти тої точки, з якої тільки й можна правильно о ц ї н ю в а т и.

Бо власне треба, щоб ми не брали нїчого з боку доґматичного, не оцїнювали нїчого, як щось закінчене в собі та готове, — а вглубляли ся перше всього в сам процес повставаня, народжуваня. Треба, щоб ми в кождій думцї брали під увагу не так її саму, як рацію її істнованя, відріжняли поодинокі її м о м е н т и. За кождою думкою і за кождим твором криєть ся перше всього чоловік: і треба вичути всї удари його серця, пульсованє крови в його жилах, змірити його температуру. Поза твором кождим єсть менше чи більше сильна струя лїризму, сердечности та чуття, які треба побачити, відкрити. Тільки з ними думка має дїйсну силу, стає дійсно правдивою.

А коли ми їх відкидаємо, беремо сам скелєт, а що більше—кождої хвилї здібні навіть сміяти ся злобно з щирости та вибухів чутя, і силою витискувати з твору вузкопрактичні його консеквенції та формули, —

Generated on 2015-08-04 17:50 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ми фальшуємо тоді документи людської душі, а priori послугуємо ся фалшованою мірою.

І проти сього треба всіми силами протестувати [1]).

II.

„Правдивий мислитель розвеселяє і покріпляє все“ — каже Нїцше в своїй студії про Шопенгауера. І пише далі: „Нехай зміст все буде такий страшний та суворий, як сама проблема істнованя; але пригноблювати і мучити буде твір тільки тоді, коли пів-мислитель чи пів-артист розпустили над ним чад свого негодованя; тимчасом нїщо не може бути для чоловіка кращого та веселїйшого, як бути близько до когось з тих побідників, які, тому що найбільші глибини продумали, мусять любити все найбільше живуче і як мудреці зближають ся на кінець до краси“. Я думаю — тут зовсім яскраво і виразно зазначений шлях творчої думки, схоплений вихідний момент всякого мистецтва. Людина хоче щастя, хоче усміхати ся, радїти, хоче як дитина не памятати про тверду грубу працю на хлїб насущний — і бавити ся. Відси виходить її порив до прекрасного, все те, що вона воплочує в ідеалї мистецтва. Понад житєм вона розпинає собі барвисту веселку, над його болотом та дісгармонїйними звуками будує собі святий, тихий гай, де була-б вічна гармонїя. І кождий творець, котрий не набрав ся ще мізантропії, кождий, хто серіозно відносить ся до житя і його фактів, — рветь ся туди, в тих категоріях мислить свій ідеал: ідеал прекрасного вільного житя. Можнаби сказати, що той порив і родить ся з болю житя. Творчість чоловіка — се в ґрунтї річи нїщо инше, як в першій мірі скарга на недостаток, плач над поневоленєм та рабством укритих в ньому потенціяльних сил; а потім реакція, бажанє иншого житя, будова ідеалу. Кождий ідеал, вимріяний в казцї чи обнятий нашою творчою фантазією, — се неначе запереченє істнуючого житя, мова про те, чого немає. Так у творчої одиниці, так у цїлих народів. Поневолені племена, вічні раби мрїють в своїй поезії про великих героїв, про неустрашимих борцїв, які побивають ворога і приносять радість та вічні тріумфи. І тут всяке мистецтво як порив, як протест хочби у формі мрії, звязане тїсно з житєм та його потребами, вплїтаєть ся в його колесо. Тут воно стає навіть дуже сильним, а навіть всесильним, бо загальним фактором, обєднуючи всїх

[1]) З усїх сил я буду протестувати проти того фальшованя моїх думок, яке подають мої критики. Нехай всї вони будуть соціялїстами та партійними воїнами, нехай судять як хочуть, але хай наперед научать ся на оден момент знайти ся в моїм у світї. Хай до кінця навчать ся читати чужі твори — то й будуть правдиво їх передавати. А так се все фальш. Анї до одної думки, які викладають вони, як мої власні, я не можу признати ся. Се карикатури, думки обезцїнені і збаналїзовані перед тим, як мали стати аргументами, предметом спору.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:55 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

одною думкою. Коли з поміж нас хтось гукне нараз голоснїйше і почне говорити про те, чого ми всї бажали-би досягнути хоч мрією, коли нашим очам представить ся инший свїт від звичайного, буденного, — ми всї неначе напружуємо ся, звертаємо очи в той бік і будимо ся... В кождому ворушить ся та сама мрія, відзиваєть ся та сама струна туги... „Тон, в який ударяє поет, будить всї однаково настроєні струни, яких тільки доторкаєть ся і каже їм звенїти разом і спільно. Великий поет держить чарівну скрипку з казки; він потягне по струнах, — і катови з рук випадає шнурок, коваль опускає свій молот, учений замикає свою книжку, щоби слухати; їх всїх обіймає те саме почуттє, їх серця бють в тому самому тактї, — вони стали чимсь єдиним з поетом і з самими собою. Поезія лучить людей, яких розлучають інтереси житя, бо вона у всїх викликує ті самі почуваня; а викликуючи їх за кождим разом наново, вона нарештї викликує одноцїльний, трівкий настрій“ [1]). Говорить ся тут очевидно про дїйсну, правдиву творчість, правдиву поезію, яка єсть натхненнем, іскрою божою. І хай вона не має собі нїякої високої проповіди, нїякої високої ідеї анї гуманїтарних ідеалів, а тільки те одно: свою натхненну піднесену мову, ту нову, чисту мельодію, той подих очищуючий серця,—то чи тим самим вона не вступила вже на шлях нового житя, чи не завізвала всїх очистити землю з бруду та зла, чи не двигає вже раба з підлоти і не робить одної з найбільших житевих функцій в боротьбі за свободу чоловіка? Я думаю, — сумнїву тут не може бути нїякого. Се її роля власне як соціялїзуючого і соціяльного фактора в житю; вона тут набирає свого оправданя, від житя бере своє освячене та благословенство, а слїдом затим всї свої інтенції. Само житє навіває їй найдальші мрії і дає їй весь патос. Патос в дослівному значінню того слова. —

III

Але творчість як такий власне протест проти зверхнього мусу, проти залежности нашої та рабства супроти упокорюючого економізму, як плід терпіня і сльоз чоловіка, як поклик до свободи його — сама не може брати на себе свідомо нїякої ролї, не може бути аґітацією. Вона хоче бути радістю власне, хоче бути тільки надміром сил, красою тільки, тільки грою. Всї її моменти й скупчують ся в одному: в тій безцїльній грі, в тому сміхови, в якому людина-творець відпочиває. Так тільки творчість може бути щастем. Супроти того роля творчости, мистецтва кінчати ся мусить на ньому самому, — воно стає певного рода окремим для себе світом, атмосферою зовсїм иншою, як атмосфера житя. Той окремий свїт означує Hennequin докладно, характеризую-

[1]) Ernst Grosse „Die Anfänge der Kunst“ Freiburg 1894. ст. 259.

Generated on 2015-08-04 17:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

чи сферу мистецтва. „Мистецтво—каже він — лежить у твореню в нашому серцю могучого ж и т т я б е з ч и н і в т а т е р п і н н я; краса єсть характером субєктивним, що означує вибір, завдяки якому для тої чи иншої одиниці предмети зображені в той спосіб стають невинними і дають порив; мистецтво і краса стали би отже словами без нїякого змісту, коли би чоловік був вповнї щасливим, і міг обійти ся без іллюзій щастя, до якого перестав би тодї стреміти з болем, даремно, через релїґію, фільософію, науку...“ Таким чином усе мистецтво стає для нас тільки п с и х о л ь о ґ і ч н о ю р е а л ь н і с т ю, чимсь, що не може воплочувати ся відповідно до наших бажань в конкретні, житеві форми. Поміж твором мистецтва і дїйсністю витворюєть ся таким чином якась пропасть, вони опинюють ся неначе на зовсїм протилежних полюсах, будують на зовсїм инших підвалинах і з иншого матеріялу.

І коли відси потягнемо тільки дальші консеквеції, зрозуміємо всю силу тої розєднуючої безодні, яка стає поміж чоловіком і його мрією. Цемент, яким він намагаєть ся їх зєднати — се ч у т т є. Але й тільки чуттє. І даром він хоче зробити з його міст поміж теперішньою і будучою хвилею. Тепер, в момент натхнення творчого він виладував все своє чуттє, всю енерґію чину Він сотворив свій чин як мрію, як образ — і тому не може його сотворити в дїйсному житю. Відси й родила ся та своєрідна творча туга, смуток який рівняєть ся певности, що не дійдемо таки до того, чого хочемо, що таки не зачаруємо в конкрентні, життєві форми своєї мрії... Сказав поет:

„Was im Gesang soll leben
Soll im Leben untergehen“...

І се правда. Правда, яка й становить разом з тим якусь внутрішню траґедію, розлад в думцї всякої творчости, вічно підриває її веселість і байдужість. Кожний, хто вдирав ся на вершини творчої думки, чув інстинктом, коли ясно не усвідомив собі, те внутрішнє роздвоєннє, той творчий фаталїзм. Чим вище хто сягав і кращу мрію мріяв, тим більший смуток осамотнення мусїв його обгортати, тим більше мусїло у його бути почуттє безвиглядности. Нїщо инше, тільки те мусїло бути на думцї Т е н а, коли писав: „Чим кращий твір, тим менше він має виглядів, щоб бути покликаним до істнования“ [1]). Лишаєть ся тодї сам тільки творчий героїзм, само тільки заспокоюваннє творчого інстінкту, т в о р ч і с т ь, я к ц і л ь, с а м а в с о б і.

Се факт, з якого можна бути невдоволеним, негодувати, робити навіть на підставі його висновки про безплодність творчої думки, про розклад — але якого відкинути не можна. Се неминучий момент в роз-

[1]) Hypolite Taine „Studien zur Kritik und Geshichte“ 1898, ст. 209.

Generated on 2015-08-04 17:55 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

вою кожної думки, етап, який обходити уміють лиш зручні линвоскоки і ті всї, яким не залежить нїчого на тім, куди йти. І приймаючи до відома сей факт ми стаємо перший раз око в око з індівідуальністю творчою. Так, тепер індівідуальність висунула ся на перший плян, вона стає мірилом творчости своєї, тою абсолютною цїнністю твору. Вона різко видїляєть ся з усеї тої атмосфери і тих фактів житя, які входять потім як матеріял до його задумів. І кінець кінцем мусимо приняти до відома факт, що в сфері творчости, мистецтва тепер час тільки одиниць! Житє як цїлість стратило для сучасного чоловіка свої краски, стало чимсь сїрим, нудним. Вичарувати з його поезію, всї ті моменти, які дати можуть зворушенне — він не уміє вже. Цивілїзація забила в ньому тонкість відчування, можливість вищої культури душі, а виробила в ньому змисл для сензації; він — щоб так сказати — стратив свою невинність і самостійне становище супроти житя. І коли взяти на увагу той момент, можна з повним правом говорити про рїжницю поміж чоловіком сучасним і старинним, якого тип лишили нам Греки, ті репрезентанти весни культури. Кажете — історична наука розбила той подїл? — А я кажу що не розбила і не може розбити. Бо той подїл есть в нас самих, ми самі його установлюємо. Житє минулих поколїнь і столїть, атмосфера старих, пережитих вже культур занадто кріпко нас держить і голосним гомоном в нас відзиваєть ся, щоб ми могли не усвідомити собі свого становища до житя в протиставленню до становища наприклад старинного Грека. Тож то нїхто инший як історик Тен писав в студії „Молодіж у Платона“: „Той сучасний світ дуже сумний, бо дуже цивілїзований... Кожний тут напружуєть ся, кожний мучить себе і працює тїлом та духом, а твори мистецтва, які повинні дати нам заспокоєнне, розбуджують нас, відколи наші поети того шукають, що інтересує, а не того, що гарне і стають артистами пристрасти, а не щастя. Платон щасливійший; старинність се молодість світа, а вслїд за тим і наша“. Там умів чоловік житє брати як цїлість — і тому його естетичний ідеал був більше гармонійним, заокругленим; виростав більше з повнї життя, як з його калїцтва. Щоб реалїзувати його — він не шукав доперва за відповідною хвилею, не потребував, щоб так сказати, номінації на естета, а реалїзував його скрізь, кождої хвилї. І хоч і там, в грецькій культурі крила ся траґедія, і на днї її була розпука, — але там умів чоловік над своїм житєм розстелити красиві барви, дати йому глибший зміст. Тепер ми сього не уміємо вже — і житє стало безнадїйно сїрим. Реалїзувати вищі задуми в творчости тепер можуть вже тільки одиниці. Тільки одиниці уміють використати житє як матеріял для естетичних можливостий, видобути з його жерело надії, дати йому порив. І се становить

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

всю траґедію сучасної творчости, сучасного мистецтва. Творець — значить самотний; не той, що приймає житє, а той, що відкидає його, і жиє иншим, своїм житєм, з якого черпає всю силу. „Треба самотности, щоб позволити житю зосередкувати ся в одній інтеліґенції і зацвисти“ — каже французький критик Charles Morice. Самотність — се неначе огнева проба кождого дійсного творця сучасного, вихідна точка його діяльности. Супроти того розлад поміж творцем, і окруженнєм його стає чимсь неминучим, невідкличним. Одиниця творча мусить видїляти себе з поміж загалу і займати неприхильну для його позицію. Се не котурни — кажу — не фальшивий аристократизм, не утеча від житя і від його страждань — але неминучість; і се не улекшенє собі житя, а навпаки утрудненє, вибране собі такого становища, на котрому чоловік стає око в око з слїпими силами природи, чує кождої хвилї весь тягар одвічальности перед самим собою. Не юрбі протиставить себе артист, не масї як такій анї тим всїм неусвідомленим та незрячим, які не мають вступу до його храму. Навпаки, — колись маса слухала артиста, з запертим віддихом ловила звук його лїри і дала себе вести йому; була для його тлом, чутким резонатором його дум; була аристократом і шанувала своїх вибранців, уважаючи їх за с в о ї х посланців, за своїх представників. Але тепер се щось гірше як юрба з заболоченими ногами входить вона до його святинї, свище в театрі, викидає лїру, а домагаєть ся катаринки. І вона есть тим вічним болем, таємною турботою та журбою творця. Вона його доводить до зневіри в самого себе, робить його безнадїйно самотним, відбирає радість житя і становить його нудьгу, сїрість безвиглядність. Через неї, через ту не маючу нїчого до страченя і тому таку безжурно „оптимістичну“ клясу, житє стратило свої барви, стало чимсь страшно одностайним, механїчним та беззмістовим, позбавленим можливости щирої радости, утїхи, гри.

IV.

Менї здаєть ся — я досить сказав, аби стало ясним, що сфера мистецтва есть для себе чимсь окремим, з своїми законами тільки, а не з тими, які ми накидуємо їй. Ґрунт, на якому воно виростає — се очевидно житє; але само воно не есть житєм, як таким, — а тільки одним з його м о м е н т і в, естетичною його можливістю. Коли ми инакше на його дивимо ся, коли ми жадаємо від нього зверхнього чину — ми грубо помиляємо ся і жадаємо неможливого. Може собі одна чи друга суспільна ґрупа або кляса обстоювати той чи инший напрям в мистецтві, може пробувати навіть виковувати з нею для себе ключі; але те все не есть його цїлю, і не може нею бути. Хто хоче годувати ся мистецтвом, як хлїбом насущним, експльоатувати його для своєї практики житєвої в найтїснїйшім значінню — той поминає в ньому найважнїйше, бо власне

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:56 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

майже всю енергію, яку там вложив творець, все його внутрішнє життє. І хто кличе за кождим разом людство, а не кличе чоловік, той живе абстракціями, віддалюєть ся від життя і не шанує сам себе. Бо сам не хоче бути одвічальний за свої дїла, але складає її в руки чужі, які би його за кождим разом оправдували. А служити такому абстрактному кумирови і хвалити ся, що ось то ми робимо справжнє дїло, а хтось там собі тільки віддаєть ся контемпляції, що ми тільки живемо і бадьоро ведемо боротьбу за свободу людства, а хтось там утїк з поля битви, бо оглядає красоту, — зовсїм не трудно! Бо се житє і боротьба на чужий кошт, чужими силами! І коли хтось гукає за покійним Грінченком:

„Нї, хочу я борні і досягання!
Нї, хочу дїл поважних і міцних!“

то се зовсїм не відносить ся сюди, і не може бути кличем для того, щоб експльоатувати натхненнє. Отже краще хай мистецтво буде мистецтвом, а краса красою — і нїчим більше, —то й уся їх роля в житю буде сповнена до кінця. І Грінченкови можна відповісти на його реторичний поклик також прекрасними словами фільософа: „Мистецтво не есть для самої боротьби, але для навз і спочинку перед і серед неї, для тих мінут, коли ми оглядаючи ся назад і дивлячись вперед розумієм символїчне, коли до нас разом з почутєм легкої утоми наближаєть ся скріпляючий сон. Зараз потім настає день і починаєть ся боротьба, святі тїни зникають і мистецтво стає знов від нас далеко; але його розрада лежить над чоловіком від самої ранньої години“.

Се говорить Нїцше. Усміхаєть ся іронїчно? Але скажіть менї: чи Нїцше не може відповідати Грінченкови? І чи не міг би я також над вами усміхати ся з іронїєю, що ви знайшли для себе такого патрона?

V.

Я ще не скінчив. Я хотїв би ще декілька слів сказати про критику. Про критику не ту щоденну, ґазетну, яка відразу пришиває етикетку і як портієр вистроєний у форму впускає на авдіенцію галасливу зграю продуцентів лїтератури, а про критику дійсно наукову, дійсно творчу, яка може вносити поправки до твору мистецтва і доповнювати його, — одним словом усвідомлювати та поглублювати житє твору. Становище її супроти світа мистецтва — я думаю — вияснить ся в головних пунктах по тім, що я вже сказав про елєменти мистецтва самого, визначивши його психольоґічні катеґорії. Отже я думаю, що критика така може бути всїм, може вибирати собі найріжнороднїйші форми і методи, тільки одним не може бути: збіркою апріорних доґм та постулятів. Я не хочу згіршити нїкого і зовсїм серіозно кажу: найкраще не мати критикови нїякого світогляду. В момент розгляданя твору,

Generated on 2015-08-04 17:55 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

і момент відбираня його вражінь всї принесені нами засади та погляди будуть нас тільки упереджувати до твору, ставати на перешкоді і віддалювати від творця. Отже будуть гріхом нашим, а не достоїнством, будуть робити нас слїпими. А в данім випадку потрібне нам перше всього о можливо найбільше зближенє до твору штуки і його автора, до можливо докладного та пластичного схопленя і підслуханя всїх струн, всїх відтїнків його мельодії. Критика — як формулує її ролю Emil Faguet, сам критик психольог — „се дар увійти в нескінчене число чужих істнований, здібність вжити ся в них нераз повнїйше і сильнїйше від тих, що жили тим житєм фактично, — бо критика власне освітлює свідомість, яку може мати той тільки, хто досить сильний, щоби відокремити ся, відірватись і придивляти ся власній душі, як людина зовсїм чужа, або досить проникливий, щоби увійти в чужу душу і придивляти ся їй з близька". — Отже якого рода не була б критика, — вихидною її точкою мусить бути тільки сам твір мистецтва, чужа душа, а її найважнійшим мірилом — інтензивність наших почувань, наша здібність відбирати вражіня. А на се критикови треба позбути ся самого себе, опорожнити себе, щоб зробити місце тим найріжнороднїйшим вражінням. Щоб бути правдивим в малюнку чужої душі, він сам мусить бути нігілістом, нїчого свого не мати. Аж коли він поверне з мандрівки, коли довершить свій шлях, може знов бути собою. Нїякий вирок тодї не буде нас обижати, бо буде збудований на твердому ґрунтї: на пережитю того самого, що переживав творець.

Отже таким чином першим і останнїм обовязком критика есть: уміти читати. Розвинути всю свою інтелїґенцію, всї свої здібности в першій мірі на те, щоб до кінця розуміти чужу душу, бачити не тільки те що найписано і видруковано, але й те, що поза ним тільки починаєть ся, те все невисказане, що домагало ся тільки у творця свого втїленя в образи і пробиваєть ся поміж стрічками, чути весь час укриту, потенціяльну силу твору, його патос. Готових формул в правдивому творі мистецтва не має і не може бути: він же ж живе, кождої хвилї вмирає і родить ся, зміняє свій тон; він не істнує готовий вже, а повстає. І хто сього не знає і не відчуває, а що більше: не признає сього і має вже готові на всьо формури в родї: декадентизм, буржуазія, здеклясований пролєтар, і т. д. — той хиба не може бути компетентним говорити про твори мистецтва.

Generated on 2015-08-04 17:56 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ОЛЕКСА РЕМЕЗ.

Ковбок.

(Казка).

I.

Шумно мчить свої води бистрий Черемош. Срібною стюжкою перетинає долини східних Карпат, так званого східного Бескиду. Безліч гірських річок, потоків і струмочків впадає в ріку Черемош, поповнюючи його води, зміцнюючи його стрімкий розгін. То тут, то там, долини звужують ся, гори присовують ся до самого Черемоша й стискають його в камняних обіймах — там Черемош сичить і беть ся, немов почварний гад придушений стопою велитня і, вирвавшись з міцних обіймів скель, вливаєть ся в широке корито розлогої долини, щоб відпочивши в вільнім бігу, набравшись свіжих сил з нових гірських потоків, перемогти дальнїщі перепони. Часом на його дорозї здіймаєть ся велитень — скеля, немов хотячи спинити його могучий розгін. З гуком і ревіннєм впадає Черемош на ворога цїлою силою своїх вод, качаючи попереред себе камняні брили, мечучи вперед себе вирвані з корінем дерева, щоб одним могучим зусиллєм перевернути ворога, розпорошити його в прах. Та даремні його зусилля: непорушний і байдужний стоїть ворог, вгрузнувши глибоко в землю камняними ногами. З розбитими грудьми, не в силї перемогти камняної впертости скелї, кидаєсь Черемош круто в бік, щоб вигнувшись довгим луком, обминути несокрушиму камняну твердиню.

А верхи гір, величаві і непорушні, байдужно спозирають на сю відвічну боротьбу води і каміня. Розгомін річних хвиль сплїтаєть ся з пошумом смерекових та букових лїсів, якими гори вкрити аж до самих верхів; в ту таємничу мельодію впадають журливим унїсоном згуки гірських потоків; від часу до часу чують ся гейби гарматні стріли: се валить ся старе, спорохнявіле дерево і, падаючи, ломить слабші дерева, або відірвана від скелї силою власної ваги камняна брила котить ся з гори, луна побільшує ті звуки і здаєть ся, що навколо в повітрю борють ся якісь невідомі, могучі істоти. Всї сї звуки злучені разом до купи витворюють своєрідну гірську гармонїю — гармонїю звуків і півзвуків, що видїляють ся поодиноко ясно і виразно, і кождий звучить гейби в октаву один другому, а всї разом зливають ся в могучім унїсонї

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:55 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

вічного шуму, вічного ділання природи; той шум — життє, — той шум — вічність...

А там за горами знов гори, ще вищі, ще стрімкіщі; облиті сонячним сяйвом, вони хвилюють всіма відтінками барв, починаючи від яскраво-горячого і аж до прозоро-блакітного, який лучить їх з небом. Далеко на заході, в прозорій блакіти неба синіє Чорногора, гніздо найвищих верхів східних Карпат. Понуро висить в повітрі громада чорногорських верхів. Немов зачарований велитень-лицар стоїть Чорногора на межі двох народів: Угорського і Українського; здаєть ся, немов думає вона тяжку думу про минуле, про славну бувальщину двох сусідів-народів; думає-гадає якуто долю викує молот історії двом поневоленим націям, і в тяжкій задумі вкриває чоло своє хмарами чорними, повиває груди свої туманами сивими...

Помеж верхами гір — розлогі полонини. Пасуть ся там стада рогатої худоби, череди кіз, овець; цвітуть там буйні трави; журчать прозорі струмочки; грають там веселі вітри; стрілою гонять бистрі олені; клекочуть хижі орли, а над всім тим — тужливий рун трембіти...

А там по узбіччях гір — хати й хатки; меж горами, в долинах — села й місточка . . . . . .

. . . . . .

Здовж Черемоша розкинулось село Розточини, одно з більших гуцульських сел. Хати розсипані по широких царинах розлогої в тім місци долини Черемоша, при погляді на них з верхів сусїднїх гір, здають ся малесенькими цяцьками — хатками, а висячі по другім боці Черемоша гори здають ся від того ще більшими і тяжчими. Смерека, бук та береза збігають з верхів аж до самого Черемоша і купають своє коріннє в прозорій і зимний, як лїд, водї „гуцульского батька". З гори цїла долина здаєть ся величезною шахівницею, розмальованного на жотво і на зелено: жовтїють городи засажені кукурузою, зеленїють купи садків, а, сїрі побиті драницями хати, церква та дзвініця роблять з гори вражіннє шахматних фіґурок; довколо всього вигинаєсь луковатою, срібною мережкою Черемош.

Спокійно і затишно в Розточинах. Високі гори закривають їх від вітрів і цїле море теплого повітря, мов заснуло в широкій долинї, заколисане шумом ріки, шумом лїсів...

Красні леґінї в Розточинах, але як довгі та широкі Розточини, що тягнуть ся від хребтів Нїмчича й аж до Бочкової гори, а верхівськими плаями сягають аж до лїсів Бергомітських — не

Generated on 2015-08-04 17:55 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

було кращого, не було чемнїщого та здібнїщого леґіня по-над Юру Бадюка, що жив в старій хатині разом з ненею та сестрою Марійкою. Стрімкий як смерека, міцний як бук, гнучний як береза, бистрий як серна, він зривав очі всїм околичним дівчатам, і не одна з них рада була б і тїлом і душею віддати ся вродливому гуцулови, але всї знали, що він ходить до Семчукової Анниці і сїльскі красуні мусїли вдоволитись мріями...

А Анниця, ну, таку красу то трудно й описати. Як виріжняеть ся береза з помеж оточуючих її чорних смерек своєю яскравою білизною, так виріжнялась з помеж своїх подруг — дівчат Анниця своєю дивною красою. Її очі блестїли, як зірниці; білі груди здіймались, як два білї лебеді; сріблистий голосок дзвенїв і рокотів, як звук флояри в полонинї. Такої дівчини трудно було пошукати в пїлих горах. За неї сватались навіть аж з Жабього, славної столиці гуцульщини; та всї ті старання показались безуспішними: Анниця кохалась з Юрою.

Юра був бідний гуцул — зарібник. Він мав лише хатчину та шматок города і мусїв тяжко працювати в бутинах та при дарабах, аби виживити себе та сестру з матірю. Анниця була дочкою найбагатчих на цїлі Розточини ґаздів.

Чому ж воно так сталось, що бідний леґінь-зарібник і багата ґаздівська дочка покохались?

А хиба ж можна на се відповісти?

Чому зелена лїщинонька тулить ся до дуба могучого? Чому дикий хміль кучерявий горнеть ся до берези білої та чистої? Так і вони обоє притулились і серцем і душею одно до одного й нїхто не міг їх поріжнити. Батьки Анничині були противні сьому коханню і всїма силами старались намовить Анницю, аби вийшла заміж за котрогось з богатих леґінів, що сватались за неї; та Анниця була уперта, незломна в своїм бажанню, як правдива гуцулка. Батьки заборонили їй сходитись з Юрою, але вона втїкала темними нічками з хати, бігла в одне, знане тільки ними, місце, над потоком, а там вже ждав на неї Юра. Довкола лїс шумів, потік журчав, а в них кипіла і шуміла кров Вони мовчки горнулись одно до другого, але їх очі багато говорили такого, чого не міг би вимовити язик, а поцїлунки були вимовнїщі і більш переконуючі нїж слова.

Отак любив ся Юра з Анницею вже рік і другий, а тим часом щиро працював, та складав гроші, щоб прикупити якийсь шматок землї, думаючи в той спосіб приподобатись батькам Анничиним. А вона не журилась тим, що може ще не рік і не два

Generated on 2015-08-04 17:56 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

прийдеть ся ждати поки Юра доробить ся ґаздівства. Але не боялась вона, що батьки можуть її всилувати віддатись за когось иншого: або ж вона не гуцулка, щоб позволила вчинити над собою насилле? Не буде так, як хочуть батьки; буде так, як вона хоче! А ні, то вона знайде собі раду: вийде на скелю високу, кинеть ся в Черемош глибокий, засвистить вітер, зашумить вода і не буде Анниці...

II.

Завитала весна в гори; приснула сонячним сяйвом; сипнула квітами-рястами; розстелилась зеленою травицею по горах. Зацвіли вишні-черешні; загостили ластівки-щебетушечки; перелетїли вузьки по-над гори, дикі гуси, качки — гуцули рушили в дорогу, на заробітки, йшли в бутини, йшли й на дараби.

Юра вибравсь в дорогу з своїм найлїпшим товаришом, леґінем Палїєм. Йшли в бутини.

Юра й Палїй товаришували від дитячих лїт. Хати їх були в сусїдстві і вони зросли майже на очах один у другого. Разом бавились на вулиці в коників, разом пускали на млинівці дараби з пруґиків, разом пасли чужі вівці та корови в полонині, разом терпіли біду-горе сирітське. Коли повиростали на красних, дужих леґінів, Анниця була пятнадцятилїтньою дівчинкою, але її незвичайна краса вже закрутила голови всїм Розточенським леґіням, які просто дуріли за нею. Не минуло се ні Юру ні Палїя. Обидвом їм від погляду чорних, як терен Анничиних очий робилось гаряче; серце починало калатати в грудях, немов би хотїло вирватись звідтам, а в голові здїймавсь солодкий, аж до памороків, туман, що закривав сперед їх очий, думок, бажань — а в тім тумані виразно рисувалось лише Аннечине обличче, мов квітка гірська принадне; блестїли її очі манючі, глибокі, як ті гірські пропасти...

— Любчику, братчику-Палїйку! — каже Юра до свого друга-приятеля. — Біда зі мною.

— А то яка? — пита Палїй.

— А така, що впала менї до голови Анниця; ні їсти, ні пити ні робити не можу без думки про неї, а прийде ніч, сон мене не бере: так і стоїть переді мною Анниця, мов жива. Порадь щось брате-товаришу.

Зблїд, як стїна, від тих слів Палїй: з ним самим коїлось те саме, що й з Юрою; і йому думка про Анницю не давала супокою ні в день ні в ночі. Але не признавсь він в тім Юрі, лише хвильку помовчавши, буркнув крізь зуби:

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:56 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Та що пораджу тобі, любчику-Юрчику? Іди спитай о пораду Анницю, вона тобі найкраще порадить.

— Ге, порадить! — відповів Юра. — Вона багацька дочка, а я бідак; — трудно.

Нїчого не відповів на се Палїй, лише очі його заволоклись темною барвою, гей би тїнь якась впала на них, а в серцю заворушилось невиразне, тиснуче передчуттє чогось болючого. Від того часу Палїй, немов би ще більше привязавсь до Юри, старав ся бути як найчастїще з ним разом; він слїдив за кождим рухом Юри; ухо його ловило кожде слово Юрове. Він слїдив за кождим кроком свого товариша, особливо, як той ішов кудись ввечері. Тодї, крадучись, віддалеки, та оглядаючись на всї боки, то пристаючи, то знов пускаючись іти, сунув за ним, мов чорна тїнь, Палїй.

А Юра почав ходити до Анниці.

Се склалось просто і несподївано для нього. Раз Юра йшов стежкою понад потік; вертавсь з полонини. На закруті майже зіштовхнувсь з Анницею, що йшла горі потоком, несла щось в бесагах, здаєсь харчі для когось із домашнїх, що перебував в полонинї коло маржини. Обоє на хвильку станули в здивованю від несподїванки. Юра поздоровкавсь, дївчина відповіла.

— Куди йдеш, Аннице? — питає Юра.

— А тобі що до того? — відповіла Анниця, блиснувши очима, і засміялась.

— Та нїчого, я тільки так, цитаю...

— Як нїчого, то не питай? — засміялась дївчина й зробила рух, щоб обминути його та йти далї, але Юра схопив її за руку.

— Чекай, встигнеш! Ти чого сердита?

— А як же, сердита... пусти! — пручалась дївчина.

— Е! а як не пущу, то що менї зробиш? — засміяв ся Юра, чим раз дужче стискаючи її за руку. Так борикаючись вони опинились край берега потока.

— Пусти, я не хочу! — Анниця шарпнула руку і вирвалась від Юри, але стратила рівновагу і була б впала в потік, наколи-б Юра не вхопив був її обома руками. Діткнувшись її, він вже не в силї був її випустити: раптом в нїм загоріло і закіпіло; він не стямивсь, як притис Анницю до грудий і притулив свої уста до її уст.

— Пусти, ой пусти, любчику... пусти, соколику... пусти, Юрчику... — просилась перелякана Анниця; пручалась, впералась руками йому в груди, але він не пускав її; стискав чим раз міцнї-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:56 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ще в обіймах; цілував її і шепотів пристрастно: — Аннице, моя ти Аннице! — Бачив перед собою лише ті очі чорні, блискучі; чув лише як на його грудях тремтїли її молоді, тверді груди; в жилах вогнем палило; йому здавалось, що він росте, підіймаєсь в повітрє; величезна солодка хвиля підхопила його, гойдала ним в повітрі, рванула його і понесла — він стиснув Анницю ще міцнїще і кинувсь з нею в гущавину смерек...

Так могучий карпатський медвідь пориває і волоче до темної барлоги бистру ланю.

Швидко після того Палїй зауважив велику зміну в Юрі, який з сумного і понурого раптом зробивсь веселий. Щось шпигнуло Палія в серце. Ся переміна в Юрі здалась йому підозрілою; він не витерпів і запитав:

— Юрчику-любчику, чого ти такий веселий та втїшний?

Юра всміхнувсь, блиснув очима й відповів:

— Палїйку-любчику, я тобі щось скажу, тільки тобі, але, мій! — і Юра поклав собі на губу палець, показуючи сим, що те що він скаже, має лишитись в абсолютній тайнї. — Анниця — вже моя Анниця: ми любимось.

Палієви заперло дух, так стиснуло його за серце і він мало не крикнув від болю але переміг себе і лише скрипнув зубами і затиснув з усієї сили кулаки, гей би хотів руками затримати в собі те щось страшне, що хотїло вирватись з нього криком розпуки й болю.

— Що тобі, любчику? що тобі, братчику? — кинувсь до нього Юра, побачивши як той зблїд і заскреготів зубами.

— Зуб заболїв...—ледво вимовив Палїй.

— Палїйку, ходїм до мене: неня має лїк від зубів — затривожився Юра.

— Се не поможе! — буркнув Палїй, обернувсь, і пігнав як вихор. Заздрість, злоба й шалений, внутрішнїй біль гнали ним, як повінь; не знав куди женеть ся, не знав чого женеть ся, лиш мусїв бігти й бігти...

Палїй вислїдив Юру і Анницю, як вони сходились в однім місци над тим самим потоком, де так несподївано, так швидко й так могучо вибухло їх молоде життє коханнем, повилось щастєм—роскошею. Два роки сходились вони на тім самім місци; впивались коханнєм—раюванням, забували про долю-денелю, що мов мачуха-мати нерідна розлучала їх перед світом-людьми, гнала їх на безлюддє, в темний лїс, в дику темряву ночи — і весь той час вони були певні свого таємничого захистку, були певні, що жадне цїка-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:56 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ве око не осквернить їх святині-таємниці—і весь той час разом з ними був третій, тут зараз, за близьким деревом, або за каменем; чув їх віддих гарячий, чув їх шептанне солодке; горів разом з ними в огні пристрасти; затискав в руці топір, готовий що-хвили кинутись на них, знищити їх одним махом руки; тис груди до землі, аби серце з грудей не вискочило; гриз землю, гриз власне тїло, аби не вибухнути криком нелюдської розпуки, криком пімсти і кари за чуже щастє, за своє нещастє...

І за весь той час Палїй а ні словом одним, а ні поглядом очей не дав пізнати Юрі, що він — Палїй кохає його любку, кохає кождим кусником свого тїла, кохає найменьчим фібром своєї душі. Він був такий самісінький, як і давно перше, перед тим; був товаришом, братом, але ся зверхня маска творилась коштом внутрішної ненависти пекельної. Всїма силами своєї душі ненавидів він Юру й лише чекав на відповідну хвилю, аби відплатити йому за всї ті муки, що, як йому здавалось, терпів через Юру. Го-го! гуцул годен витримати найлютїщі муки мовчки, без ремства, аби лише діпясти своєї цїли, чи доброї чи злої; вміє гуцул терпіти, вміє ждати, алеж зате вміє й карати . . . . . .

. . . . . .

Тяжка в бутинах праця. Від ранку до вечера рубають гуцули дерево, котре грубше пилять, обрубують відтак гиляки та суки, луплять кору і розтинають дерево на ковбки. Ковбки сохнуть аж до пізної осїни, а коли вхоплять трохи приморозки, тодї спускають з верхів ковбки до потоків, потоками женуть до рік, а тут вже вяжуть ковбки в сплави-дараби. Цїле лїто працював Юра разом з Палїєм; разом харчувались, разом спали... В недїлю, або в свято, як не було роботи — гуцули йшли до далекої коршми, щоб випити й забавитись, але Юра не йшов до коршми; кождий гріш був для нього дорожчий ніж для инчого червінець — та се ж він на долю свою заробляє, на ґаздівство будуче, кождий гріш наближує його до щастя. Палїй також не йшов. Обидва лежали в холодку під смерекою і кождий думав свою думку, проте обидва думали про одне; про Анницю. Часом Юра починав думати-мріяти на голос.

Що-то моя Анниця тепер робить? — думає — каже Юра. — Певно плаче за мною, бідна; певно не годна дочекатись на мене; ех і любить же вона мене любить: так самісінько, як я — її.

— Гей Палїйчику-любчику! — звертаєть ся він до товариша. — Як думаєш, як гадаєш? Чи пристануть Анничинї на весїллє, як куплю той кавальчик ґрунту в Джурека та прилатаю до свого, га?

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:57 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Ей, чому ні?! — каже Палїй, а в середині його аж палить від злости на Юру за його думки любі.

— Ай, то-то погуляєш на моїм весїлю, любчику-Палїйку! — тїшить ся Юра.

— Бодайби не діждати... — мрукає Палїй.

— Що кажеш, братчику? — недочув Юра.

— Таже кажу, що таки добре погуляю? — поправляє голосно Палїй.

— Ах, мій братчику! ах, мій любчику! — гукає Юра; радість щастя розпирає йому груди, вливаясь в кожду жилку і вириває ся буйним потоком слів-завірень в своїй дружбі, любови до товариша друга. Юра міцно стискає Палїя в обіймах і цїлує, а Палїй мусить відповідати тим самим, мусить обіймати і цїлувати того, кого радби загризти, задушить. Знесилений неймовірними зусиллями втаїти в собі злість, ненависть — Палїй встає, йде глибоко в лїс, забиває ся меж густу смеречину, лягає вниз лицем на мяхку хвою і так лежить; а думки, важкі як гори, темні як та ніч гірська-осїння, спадають йому на голову, товчуть ся в безладдю, шарпають мозок, тиснуть, ріжуть...

Раз робучої днини на двечір захотїлось Юрі дуже води. Він застромив в дерево сокиру і почав шукати воду. Коновка була вже порожня і він мусїв спуститись вниз, з гори, до недалекого жерела. Скісне промінне заходячого сонця довгими пасмами вривалось помеж верхи смерек і золотило суху хвою під ногами йдучого Юри. З гори доносилось стуканиє сокирів, внизу шумів потік; пахло живицею і грибами. Юра закурив цигарку і звільна ступив, розправляючи стомлене тїло. Коли се дивить ся, а біля стежки сидить на старім пні якийсь дїдок сивенький, три пядї завбільшки. На голові в нього крисаня, на ногах постільцї й червоні штани; сорочка на нїм мережена, киптар, сардак — цїла гуцульська одіж геть, як має бути. Сива борода висить йому аж до колїн; спер бороду на руку, рукою вперсь в колїно; в другій руцї держить люльку. Юра став; ляк перейняв його цїлого; він зараз догадавсь, що за дїдок був перед ним: се був Микита, дїдько.

— Як ся маєш леґіню? — каже дїдок.

— Гаразд! як ти? — відповідає Юра.

— Позич менї леґію, тютюну на раз пакнути — просить дїдок і говорить так, гейби справдї чоловік говорив, чисто по гуцульському.

Юра вийняв капщук з тютюном, підійшов до дїдка тай подав йому. Дїдок почав набивати люльку. Юра стоїть дивить ся;

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:56 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

вже йому й не страшно, лише цікаво що-то з того буде. Дїдок набив люльку, вийняв з череса кресало, добув огню, запалив люльку і почав курити.

— Дякувать тобі леґіню, що заратував мене тютюном; я вже цілий тиждень не курив, аж жура мене взяла, — каже дїдок, віддаючи Юрі капшук.

— Бери ще, бери більше — каже Юра.

Дїдок набрав до свого капшука тютюну та й каже: — Ну, леґіню, я тобі сього не забуду, стану тобі колись в великій пригодї. Знай, що я — Ковбок, пан сього лїса. Але не смій нїкому говорити, що бачив мене, бо як тільки скажеш, зараз вмреш — потягнув з люльки, пустив клуб диму та й зник в тім димі. Дивить ся Юра, вже нїкого нема, порожнїй пень. „Агі! — думає собі Юра, — чи се було чи се не було? Чи мана якась, чи я сплю? Нї, не сплю, бо ось чую, як на горі лїс рубають. Агі!“ з пересердя аж плюнув. Пішов далї; напивсь води; вертаючись назад подививсь — нї, нема нїчого. Сїв на тим пнї, де дїдок сидїв, скрутив і закурив ще одну цигарку і рішив, що се йому так приманилось, і з спокійним серцем вернувсь на гору, проте нїкому не розповів про се: чогось страшно було розповідати. Взявсь мовчки до роботи.

III.

Наближалась осїнь. Повітрє зробилось рідке і свіже, гейби вино добре. Верхи далеких гір виріжнялись виразно і здавались синьою мережкою на тлї ясноблакитного неба. Смереки відмолодиїли, а буки і берези вбрались в кріваво-золоті шати.

Наближалась осїнь; лїтнї роботи в бутинах скінчились. Дехто з гуцулів лишивсь робити і на осїнь, аж до морозів, до снігів — Юра і Палїй вертали ся до дому.

До Росточин було пять днїв дороги. Йшли мало відпочиваючи, аби як найшвидче бути вдома. Йшли навпростець, плаями-стежками верхівськими, через лїси, через потоки, спуджуючи нераз серну, або оленя. Юра був веселий і балакучий, Палїй сумний та понурий. Одного кождий крок наближав до безмірного щастя, другого до нестерпучих мук, на які нема нї лїку, нї поради, хиба смерть.

— Любчику-Палїйку, — питає Юра, — чого ти такий сумний, невеселий? Чи болить тобе що?

— Жура мене болить, — відповідає Палїй. — Журюсь моєю неною старою: як вона там проживає сама-одна.

— Любчику, братчику! — каже Юра. Не журись, не гризись нїчого злого твоїй нені не сталось. А й сестрі я наказував, що

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

відвідувала частенько твою неню, щоб доглянула — зробила, що буде треба. Не журись Палїйку — за два днї будем вдома...

— Так-то воно так, — повідає Палїй, а проте серце неспокійне.

І справдї серце його було неспокійне, але не неня стара, немічна непокоїла його серце, а молода, повна життя Анниця. Рїжні думки приходили йому до голови і всї вони були важкі й болючі, але одна з помеж них була найважча, найболячіща. Несподївано прийшла вона до нього під час дороги; влїзла до голови, як той чад душливий і тяжила-душила всї инші думки. Страшна, несвітська, то була думка і він гнав її від себе геть і не міг прогнати. Він скуплював всю свою увагу на чім иншім; старав ся слухати балачки веселого Юри, починав сам заводити балачку, а та чортяча думка виринала з-по-за того всього, як шматок дерева, що кинеш його в воду, а він за хвильку знов виринає. Він тряс головою, стрїпувавсь цїлим тїлом, аби скинути з себе ту мару; але вона міцно напосїлась на нього, вчепилась пазурами в саме серце, забилась цвяхом в тїмє, осою дзизчала в ухах, плуталась по-під ноги, не пускала йти, шепотїла кождим листочком дерева і відбивалась в його серцї стократ голосною луною. Часом, коли йшов стежкою, позад Юри, по-над глибоку прірву, де глибоко по камінню бився і пінився потік — думка огортала його цїлого і в кождім ударі серця чув: „пхни! пхни! пхни!“ з жахом спинив ся на якийсь час, заплющував очі і ждав заким Юра перейде небезпечну дорогу, боячись, що не переможе сеї таємничої влади і тодї станеть ся страшна річ. А в сутїнках густого лїсу, коли довкола було тихо і спокійно, лише легенький вітерець гуляв верхами смерек та десь під корінем журчав струмочок монотонно і сумовито— йому здавалось, що то душа його плаче — за чим? або він знав! чи за тим, що сталось, чи за тим, що має статись?! — і тодї злість пекельна розпирала його груди, рука хапалась за топір, в очах темнїло, кров з гуком і шумом била в виски і в тім биттю живчика чулось виразно: „вбити, вбити, вбити!“ і він затискав зуби, наберав глибоко в грудях повітря і, обігнавши Юру, йшов попереду нього, щоб не бачити перед собою Юри. Він вже не годен був вирватись з тїсних обіймів тієї думки; вона обплутала його по руках і ногах; заволодїла цїлим його єством — мозком і кровю...

— Гей, любчику-Палїйку, так, як прийдемо до дому, слатиму старостів до Анниці. — гукає Юра.

— Дай, Боже! — каже Палїй, а з очий йому бє полумє страшне, а на обличчю малюєть ся рішучість.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:56 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— А як гадаєш братчику: котрих музикантів брати, Тюдивських чи Петрашівських?

— Скрипника з Петрашів, а цимбалистого з Тюдева — каже Палїй.

— Отсе, отсе! — тїшить ся Юра; лице йому розпливаєть ся в радістний усміх. — Найму ще й басовика! аби так здоров був, — найму! — і Юра голосно смієть ся, аж сумні смереки прокинулись з задуми і зашуміли верхами. А Юра не мовчить, говорить далї; серце, душу перед приятелем розкриває: — Палїйку! Таже ти через цїле житє був для мене лїпшим від рідного брата. Ось бачу я, що ти чогось тужиш, сумний ти, невеселий; треба тобі женитись, братчику. Кажу тобі щиро, бритчику: женись з Марійкою, з моєю сестрою. Сам знаєш. — по Анниці вона найкраща дївчина на цїлі Розточини, але що-що, а найважнїще те, що вона тебе любить, кохає — сама менї призналась. Разом поберемось: ти з Марійкою, а я з Анницею тай будем далї товаришувати, в бідї та в гаразді один другого не забувати. Гаразд чи не гаразд, Палїйку?

— Ой, гаразд-гаразд, братчику-Юрчику! — відповідає Палїй, а очі йому аж искри мечуть, весь тремтить, трясеть ся, топір рукою стискає. — Се ти повів менї так гарно, так любо, що аж від серця відлягло менї. Буду, любчику; буду, братчику, так робити, як ти менї радиш, бо на цїлім світї ти для мене і товариш, і приятель і брат...

Останню ніч не почували, йшли, аби на ранок бути в дома. Від останньої балачки Палїй цїлий час тримав ся позад Юри і, блискаючи довкола очима немов би щось шукав.

Ніч була темна; хмари заснували небо; збералось на дощ. Здалека доносивсь невиразно шум ріки; верхами смерек гомонів вітер; десь здалека-здалека доносивсь звук трембіти, тужливий і безнадїйний, мов пісня про втрачене навіки щастє. Часом в тишу ночи вривав ся дикий гомін, здавалось, що хтось кричить і молить о порятунок: се звуки гір, се нагріті за дня щілини гір витворюють під натиском холодного повітря ночи сї так подібні до людського голосу, звуки.

Вже було коло півночи. Юра й Палїй йшли через лїс, навпростець, без стежки, бо знали добре сю околицю, вже близьку до Розточин. Дощ пускавсь що-раз дужчий, нарештї впала злива.

— Гей, любчику, змокнем! — крикнув Юра, обертаючись до Палїя.

Generated on 2015-08-04 17:57 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Тут є де сховатись від дощу, я знаю. — Відповів Палїй. — Ходи за мною!

Палїй побіг наперед, Юра за ним. Спустили ся в яругу і опинились під навислою скелею. Дощ лляв, як з повіни, але їх не мочило. Юра закурив цигарку.

— Гей, братчику, що-то з Анницею тепер дїеть ся? певно боїть ся?

Палїй не відповів нїчого, лише очі його блиснули в темряві як дві свічі.

— Гей, любчику, рад би я знати тепер, чи спить тепер моя Анниця, чи про мене дум... — не встиг скінчити: тяжкий обух Палієвого топора впав йому на голову і Юра рухнув на землю — Палїй пірнув в шум зливи...

IV.

Під шум дощу снить ся Марійцї, сестрі Юри, що прийшов до них до хати малесенький дїдок по гуцульському вбраний тай говорить до неї: „Вставай дївко! Там в лїсї, під скелею лежить забитий Юра, йди шукай його. Йди потоком вгору; вийдеш наверх — йди плаями аж до лисої гори, що то на нїй чорнїє розбита громом смерека; відтак звертай просто в лїс; йди на полудне аж поки не дійдеш до яруги, а як дійдеш до яруги, спусти ся вниз — знайдеш під скелею Юру“...

Затремтїла Марійка ві снї, прокинулась цїла обілляна сльозами. На дворі дощ шумить-хлюпотить, буря гуде. „Будити, чи не будити неню?“ — думає Марійка. — „казати про сон, чи нї?“ А сон повіки змикає, хилить голову до подушки — заснула. Снить ся їй те саме вдруге і знов прокинулась і знов сон зморив — заснула. Снить ся їй в третє те саме, та вже дїдок сердитий такий, страшний, очима блискає, бородою трясе, пальцем на ню сварить ся. „йди — каже — в тій хвилї, бо вже круки над Юрою злїтають ся, очі йому повикльовують“. Збудилась Марійка, на дворі вже ясне сонечко свїтить. Подумала-подумала та й каже нені: — Ой, нене рідна, снив ся менї якийсь дїдок, казав, що Юра забитий в лїсї лежить; показав менї дорогу — піду шукати.—Стара гримнула головою об лаву та в плач, а Марійка хутенько вбралась, схопила в руки бук тай побігла по тій дорозї, що дїдок у снї показав.

Біжить Марійка біжить, а серце то затріпочеть ся в грудях, мов та пташка зранена, то замре, мов неживе, а Марійка кроку прибавляє та все думає: „Чи сон віщий менї приснивсь, чи мара якась напастувала? Гей, не дай Боже! гей не дай Боже, щоб се

Generated on 2015-08-04 17:56 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

був віщий сон!! Що ж неня стара вдіє? Вмре з жалю з розпуки, а вона лишить ся сама одна на білім світі...

Вже сонце з полудня звернуло, як вказалась перед Марійкою лиса гора, з осмаленою смерекою; як ввійшла в лїс сонце вже заходило і в лїсї було вже майже темно. Зійшов місяць, але ще темнїще здавалось в лїсї від того непевного світла. Перед півночю дійшла до яруги і спустилась вниз. Тут вже було цілком темно, як в льоху. Йшла спотикаючись об каміннє та корчі і нарештї опинилась під навислою скелею. Стала, нїчого не видко, тільки гуде щось коло неї, немов би величезний молот гатить об землю „гуп-гуп-гуп!“ Почала прислухатись звідки той гримот йде, не можна пізнати звідки: десь тут близько, коло самої неї, а не знати, що воно таке. Схилила голову на бік та й почала прислухатись вниз, до землї, чи не відтам гремить і аж тодї почула, що то в її грудях серце так гремить-гупотить. Заплакала Марійка тодї в голос: „Гей, братчику, любий! гей Юро мій дорогий, де ж тебе шукати, де ж тебе знайти?!“ ступила два кроки в бік, спіткнулась на щось довге і впала просто на неживого Юру.

Заплакала-заголосила Марійка, лежучи на грудях неживого Юри: „Гей, Юро мій любий, гей брате дорогий! Хто ж твій ворог лютий-немилосердний, що стратив-загубив тебе? Де він проживає, як ся називає, гей скажиж-промов хоч одно слівце, мій Юро дорогий, мій брате любий, смерте нещаслива!“ Плаче Марійка, трясе неживим Юрою, цїлує в уста зимні-холодні, живеє слово хоче добути з мертвих уст. Довго плакала та голосила Марійка, аж раптом блисло їй в очі якесь світло; підняла Марійка голову, глянула та й злякалась: просто перед нею стояв сивенький дїдок, три пяді завбільшки, вбраний по гуцульському — той самий, що снивсь їй сеї ночі аж три рази. Стоїть, в одній руцї держить люльку, а в другій шматок гнилого дерева тай ним світить. Приступив дїдок близче до Марійки тай каже:

— Не бій ся, дитинко, я тобі лиха не заподїю. Я пан лїсів — називаюсь Ковбок. Знаю цїле твоє горе та нещастє і можу допомогти тобі, можу оживити твого Юру, як лише пристанеш на мою згоду.

— Кажи, що ти хочеш, я на все пристану, аби лиш ожив мій любий братїк — заплакала дївчина.

— Отже, як вийдеш за мого сина заміж, то оживлю твого брата — каже, пахкаючи люльку, Ковбок.

— Вийду, — каже дївчина.

Generated on 2015-08-04 17:56 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Ідиж, я тобі покажу мого сина.

Дівчина лишила Юру тай пішла за Ковбком. Той запровадив її до глибокої печери темної, став і гукнув:

— Гов! де ти, синку? а ходино сюди!

— Я тут, батьку! — заревло щось страшенним голосом і з глибини печери посунуло щось велике, чорне. Дівчина затремтіла від страху: перед нею стояв величезний медвідь.

— Привів тобі синку, жінку — каже Ковбок.

— Добре! — каже медвідь.

— Ну, щож, подобаєть ся тобі мій син? — питає Ковбок.

— Подобаєть ся... — ледво вимовила на смерть залякана дівчина.

— А я тебе зім! — каже медвідь до дівчини.

— Та вже хоч і їж, аби мій братік був живий — каже дівчина, а сама зі страху не може на ногах встояти, падає. Медвідь вхопив її мохнатими лапами тай поволік в глибінь печери. А Ковбок вернув ся до Юри.

Він назбирав живиці, залїпив нею рану на Юриній голові, відтак вийняв з череса маленьку золоту фляшечку і притуливши її до Юриних уст, налив йому чогось до рота. Юра поворушивсь, глибоко зітхнув і видарив очи.

— Де я? — промовив він, не можучи пригадати що з ним сталось і як він опинив ся в тім місци.

— Не бій ся, ти в добрих руках; — відповідає хтось біля нього. — Придивись-но гаразд на мене, може пізнаєш?

Протер Юра очі, дивить ся, а перед ним його старий знайомий, Ковбок.

— А тут і сестра твоя є: — каже Ковбок. — Прийшла тебе шукати, а я оженив єї з моїм сином і тепер вони ночують обоє ген в тій печері — показав він на чорну дїру в скелї.

— Отак, леґіню, — каже Ковбок, — колись ти менї став в пригодї, позичив тютюну й досї маю що курити, тепер я тобі допоможу. На-но випий ще капку: се наша горілка, від неї тобі добре буде; — каже Ковбок, притуляючи йому до вуст фляшечку — відтак заснеш, а завтра підем до наших молодих надобридень.

Юра потягнув з фляшечки і почув як тепло розлилось йому по жилах; впав йому на повіки сон і він заснув.

На другий день ще кури не піяли, а Юра зірвавсь на живі ноги тай каже до Ковбка, що цілу ніч сидів біля нього:

Generated on 2015-08-04 17:57 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Ходїм, — каже — старий, до сестри; може її вже й на світї нема?

— Не квап ся: — каже Ковбок — хто квапить ся, тому лихо трапить ся; дай менї хоч люльку докурити. — Ковбок докурив люльку тай каже:

— Ходїм леґіню!

Прийшли обидва до печери, дивлять ся, а там сидить на камени молодий леґінь красний та кучерявий, а прибраний, як на весїллє. Марійка сидить в нього на колїнах, зазирає йому в ясні очі, підкручує йому чорний вус. Побачила брата, зрадїла, скочила леґіневи з колїн, кинулась братови на шию, обіймає, цїлує промовляє;

— Братчику любий та милий! Не гнївайсь на мене, що без твого дозволу заміж за сього леґіня вийшла — показує на леґіня красного. — Мусїла се зробити, бо життє твоє рятувала. Не знала я не відала, що чоловік мій буде такий красунь. Вчора він був ведмідь страшний, а нинї дивись!

Тодї леґінь встав, підійшов до Юри, обійняв його, поцїлував три рази та й каже: „Будьмо рідними! Твоя сестричка не злякалась вийти заміж за мене страшного медвідя, аби порятувати тебе, та тим порятувала нас обох: тебе від смерти, мене ще гірш, як від смерти — від звірячої личини. Сто лїт тому назад, урік мене в сїм лїсї лихий чоловік, мій таки приятель: позаздрив моїй вродї та спритови мому, сказав таке слово тай заклав мене в медведя, та поклав такий зарік, що як знайдеть ся жива дївчина, що не побоїть ся вийти за мене заміж, спадуть з мене чари. І от бачиш, тепер я знов чоловік. Сто лїт великий час. Нема вже в мене ні роду, ні племени: всї перемерли. Тож будь менї старшим братом, заступи менї батька.

— Гаразд! — каже Юра. — Чому ні! За для такого красного леґіня, як ти, не встид і молодшим братом назватись.

Знов поцїлувались тричі.

— А як же ти звеш ся на імя? — питає Юра.

— Петро! — каже леґінь, — на призвище Ковбанюк. Се так по сьому батькови кличусь, — каже він показуючи на Ковбка, що усміхаючись пахкав люльку. — Він мене взяв під свою опіку, без нього я вмер би, бо немав би чого їсти. Бо хоч і мав я медвежу подобу, проте душа моя все була людська і нїколи не зважив ся б живитись по медвежи. Ковбок показав менї всїляке корінне і я тим жививсь. Та тепер нараяв він твою сестру, аби стала моєю

Generated on 2015-08-04 17:57 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

жінкою і тим вирятувала мене з тяжкої біди. Най же тепер звесь мій рід Ковбанюками, аби знав, кому завдячує життєм...

Всї кинулись до старого Ковбка, почали йому дякувати, цїлувати в руки.

— Не треба, не треба! — боронивсь Ковбок. — Ви всї троє були чесними людьми і я вам допоміг. Хто як ходить так і знаходить! Ідїть домів, жийте чесно та в згодї, а Палїя не зачіпайте: — він сам знайде собі кінець...

Попрощались всї троє з Ковбком тай пішли домів.

На самій царинї здибались з Палїєм, ішов кудись з топірцем в руцї, поспішавсь. Як побачив Юра, зблїд-сполотнїв, топір йому з рук випав, ноги трясуть ся, ось-ось впаде. Перелякавсь сарака, думав, що мара якась, душа Юрова, а не сам Юра живий назустріч йому йде. Хотїв щось вимовити та губи щось невиразне белькочуть. А Юра порівняв ся з ним, усміхнувсь тай каже:

„Га любчику! Га псе зрадливий! Позбувсь мене? Аби ти більше не здибав на моїй дорозї, бо лихо буде!“ — плюнув йому в лице тай пішли всї троє далї в село.

Прийшли до Юрової хати, стали під вікном тай надслухують. Чують, а Юрова мати плаче-ридає, головою об стіл гримає, примовляє: „Сину мій, дитинко моя... на кого ж ти покинув мене стару-бідну... Саму як билиноньку. Пропав-загинув... за який гріх, за чию біду-лиху?..“

— Іди, Петре, — каже Юра, — до хати та побалакай з ненев, а я буду слухати, що неня казатимуть. От підійшов Петро до дверей, гримнув топором в двері: „А чи дома ґадзи?!“

„А дома, дома, — відповідає стара, — та тільки не всї..

„А деж решта? — питає Петро.

„Гей, не питай мене чоловіче, бо трісне менї серце з жалю-розпуки — тай почала далї голосити: „На кого ж ти мене покинув“...

„А що дасте, як приведу вам вашого Юру? — каже Петро. — Чи віддасте дочку за мене?

„Гей не кпи, леґіню, з біди моєї, бо біда не перед тобою, а за тобою ходить“ повідає прикро Юрова неня.

„Ну, але кажіть, чи дали б дочку за мене, як-би я...“

„Іди, чоловіче, від мене! Може ти сам його десь стратив! аж крикнула стара з жазем та болем, — Не то дочку, душу свою віддам тобі, дай лише Юру мого живого або хоч неживого... На кого ж ти мене покинув... — заголосила стара ще голоснїще Тим часом Юра ввійшов тихенько до хати та й став біля порога.

Generated on 2015-08-04 17:57 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

„А подивіть-но, нене, чи не ваш се Юра стоїть?“ каже Петро та й показує на двері.

Як вражена стрілою серна, кинулась стара синови на груди...

V.

По Богородиці побрались Юра з Анницею, Петро з Марійкою — про Палія і слух загинув.

Того самого вечора, як Палій здибав Юру, якого він був певний, що забив — він зник з села. Опинив ся в далеких бутинах. Сумно й понуро було на душі в Палія, так само як в тім лісі густім-високім. Ріжні думки прошибали його мозок, сверлували не давали супокою ні в день ні в ночи. Та не сумління мучило його, а заздрість пожерлива, невтишима. Він думав про Анницю та про Юру, які вони тепер щасливі, як то вони люблять ся і пекельний вогонь заздрости палив його серце. Не каяттє ворушило його серце, а лиха думка, якби зігнати зі світа щасливого Юру.

Раз ввечері ішов Палій лїсом. Дивить ся, проти нього на старім ковбку сидить сивий дїдок, гейби гуцул, лиш три пядї завбільшки. Сидить на ковбку, держить в руцї люльку.

„Агі! се що за біда?“ — подумав Палій, витріщивши очі на ковбка. Дуже він йому смішним здав ся: сам маленький, борода по-коліна, а люлька більша від нього; зареготавсь Палій.

— Як ся маєш, леґіню! — каже до нього Ковбок.

Ще смілїще стало Палієви, бачучи, що воно таке мале та неподібне, а говорить, гейби чоловік, і він не відповівши на привітанне, зареготав ще дужче.

— Гей, леґіню, — каже Ковбок, — дай менї тютюну на раз пакнути, стану тобі колись в великій пригодї ..

„Чекай, дам я тобі зараз тютюну, стара жабо!“ — подумав Палій і, вхопивши з землї камінюку, жбурнув нею з усїєї сили в Ковбка. Дивить ся, а дїдка вже нема, на дереві тільки слїд каміня лишив ся. „Певно се менї привидїлось“ — подумав він і пішов далї.

Якось за тиждень, чи за два після тієї стрічі з дїдком, про яку Палій вже й забув, робив Палій при спусканню ковбків з гори в потік. Обстругані з кори, тяжкі й ковзькі, вони летїли з блискавичною швидкістю по ризах, себ-то по навмисно зробленій для них дорозї, вистеленій також гладенькими, але тонкими ковбками. Від самого верха гори аж до потока стояли гуцули на варті, подаючи в игуком „клейгов!“ знак, що ковбок пущено з верха,

Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

і що він вже летить вниз. Се робить ся на те, аби стоячі внизу при потоці гуцули мали час відскочити на бік перед летючими ковбками. Палій був при потоці і розправляв з инчими гуцулами пригнані з верха ковбки. З верха щойно погнали свіжого ковбка—„Клейг—ов!“ ледво доніс ся крик горішнього вартового. „Клейг—ов!“ чулось вже ближче. Вже чув ся здалека гриміт і гудіннє ковбка, що сам ковзький і тяжкий гнавсь по ковзькій настильці з стрімкого верха. Палієви вчулось, що його хтось кличе з риз і він забувши на небезпеку, вискочив з потока і став проти самої ризи. „Клейго—ов!“ чулось вже недалеко, а стукіт і гудіннє ковбка зросли до незвичайної сили; здавалось, що якась демонська сила женеть ся з гори, нищучи, плюндруючи все на своїй дорозї; видко ковбок був незвичайної великости. „Клейго—ов!“ закричав трівожно проразливим голосом передпослїдний вартовий, зауваживши, що якийсь чоловік стоїть на дорозї ковбка. „Клейгов! Клейгов! Клейгов!“ закричали не своїм голосом гуцули при потоці, чуючи наближенє ковбка і бачучи, що Палій не рухаєть ся з місця, мов закамінїлий. А Палій не міг порушити ні рукою ні ногою: страшний образ — привид стояв перед його очима — йому привидїлось, що на самій середині ризів лежить Анниця, простягає до нього руки, молить о порятунок. Палій хоче кинутись до неї, вхопити її на руки, винести з страшного місця, але ноги не слухають його, мов прикіпіли до землї, а очі Анницї повні жаху, розпуки, благання... В тім він отямивсь, почувши розпучливий крик товаришів. Він підняв голову й зобачив величезного ковбка, що гнавсь просто на нього. На ковбку сидів, мов на конї, сивий дїдок в червоних штанях, з люлькою в руці й манив його до себе пальцем. Палій кинув ся втїкати, та вже було запізно: ковбок вігнавсь на нього, вдарив по ногах і, переїхавшись по ньому, влетів в потік. Коли до Палія підбігли перелякані товариші, вони його не пізнали: замість Палія лежала червона, нефоремна маса...

Се була пімста Ковбка за себе і за Юру.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:57 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ВАСИЛЬ КРИЧЕВСЬКИИ.

Другий конкурс на памятник Шевченка.

Другий конкурс на памятник Шевченка приніс велике число проєктів: всього на день засідання жюрі, 15 (28) лютого поспіло 47 проєктів, з того скульптур 36, малюнків 9 (два проєкта, вислані вже по визначенім термінї, взято під розгляд по за конкурсом). Загальне число було меньше від першого конкурса, але нездатних і цїлком неможливих проєктів було далеко меньше, так що в сумі матеріял, представлений на другий конкурс, визначав ся більшою серіозністю і вищими артистичними прикметами [1]).

Ідучи в порядку нумерів, під якими були виставлені проєкти, насамперед мусимо спинити ся над № 2, з девізом: „Поэтъ Украины“. Се сидяча фіґура поета, в звичайнім убранню—сурдутї, з відкритою головою, в сумній, задуманій позї; поставлена вона на високім, чотирокутнім постаментї, скромної але благородної форми, яку одначе псує спідня частина, з непропорціальними малими ступенями і крилами; постамент вгорі, під самою фіґурою прикрашений барелєфами; загальний характер—Роденівської манєри, модної тепер в монументальній скульптурі. Незлий, без сумнїву, сей проєкт не підходить під свою цїль, не маючи потрібної виразистости, анї того святочного виразу, який повинен мати апотеоз найбільшого Українця. Се звичайний собі, гарний намогильний памятник, а не національний монумент. При тім він і не придатний для вільної площі, а міг би стояти де небудь під стїною.

Другий проєкт, який звертав на себе увагу — се № 4, невеличка бронзова модель з девізом: „Не дай спати ходячому“. Фіґура Шевченка на кубічнім постаментї, в сумній, похилій позї; в низу висока постать дївчини з розірваними кайданами на руках. Постать ся непропорціонально велика, і виступаючи занадто вгору забиває дуже неефектовну і неестетичну фіґуру поета.

Виставлений під № 12 малюнок в фарбах під девізом „Поету“ безсумнїву найкращий з предложених на сей конкурс малюнків, але той практичний ужиток, який автор надав монументови, зробивши з нього невеличку декораційну тумбу, окружену лавками для сїдання публїки — зовсїм не відповідає цїли монумента.

Під № 14 (девіз „Перебендя“) виставлений вдруге проєкт Кобзаря, що був уже представлений на перший конкурс. В своїй мінятюровій формі-моделї, викінчений аж занадто старанно, він багатьом подобав ся як сею своєю (схибленою) закінченністю так і етноґрафізмом: Шевченко

[1]) Пор. статю про перший конкурс в ЛНВістнику 1910 кн. VI.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:57 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

в народнїм убранню, в сорочці і широких шароварах, з кобзою між ногами, головою опертий на руку. Архітектонїка для монумента зовсім не відповідна, фіґура в натуральних розмірах була б неможлива; при тім в високій мірі шаблонова.

Проект № 17 під знаком трох кружків представляє Шевченка на дуже високім, стрімкім і відокремленім постаментї (майже в три фіґури), в сидячій позї, з кобзою в одній руцї і з невдалим, театральним рухом другої. Внизу фіґура старого лїрника, і селянська пара — молодий парубок з дївчиною. Всї фіґури сильно неприродні, з театральними рухами (особливо дивно і неестетично викривлена фіґура кобзаря); костюми і типи показують в артистї необзнайомленнє з українським житєм, хоч сама технїка не зла.

Безусловно найкращий проект був виставлений під № 31 (девіз: „Думи“). Сидяча фіґура поета на старосвітськім стільцї, в спокійній задумливій позї, в українськім убранню. Фіґура значно потерпіла при переносї, бо модель виставлена в сировій глинї, і впавши кілька разів, зовсїм стратила вираз, який хотїв надати головній фіґурі артист. Натомість декоративні фіґури внизу зацїлїли і виявили в повній силї художнїй хист і смак автора. Вони розміщені на крилах постаменту: середнїй високий чотирокутний стовп на котрім поставлена фіґура поета, спочиває на крилах розложених амфітеатром, з декораційною фіґурою кобзаря на однім кінцї, і ґрупою дїтей і високою стоячою фіґурою дївчини в центрі. Ся фіґура дївчини робить особливо гарне вражінне; її рух, з яким вона прихилилась до монумента поета, дає почути глубокої внутрішньої звязи і широкого змісту вложеного в сю фіґуру, що може виражати і чисто особисте привязанне до поета і звязь його з улюбленою темою його творчости і глубокі звязки з ним українського громадянства. Гарна тако ж, свобідна і благородна, позбавлена всякої афектації фіґура кобзаря. Національний характер фіґур виражений ескізно, але вповнї характеристично. Загальна конструкція памятника дуже вдатна, вповнї одповідає своїй цїли і на вільнім місцї лає гарний, дуже декоративний вид з рїжних пунктів. Памятник сей з деякими змінами може бути вповнї гідним і відповідним національним монументом великого українського поета.

Нарештї останнїй визначний проект — № 45, під знаком М І. На постаментї, опертім на уступах, подїлених на кілька рядів сходів, стоїть понура постать поета, в довгий, поволочистій мантії-кереї. З чотирьох боків постамента алеґоричні фіґури, що виходять з його ніш. На передї ґрупа з трох фіґур: української дївчини між двома мужеськими фіґурами: староруського дружинника і козацького лицаря, що в сильнім руху добувають зброю для її оборони. З иньших боків персонажі Шевченкової творчости. Передня декораційна ґрупа робить найбільша вражінне сильним рухом і ідеєю вложеною автором. Натомість головне

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

фіґура поета не дає настрою. А архітектоніка монументу зовсім невдала: занадто важка, не гарна; форми деревляної архітектури перенесені в камінь нещасливо.

Розглянувши сї проєкти жюрі однодушно признало, що ні оден з сих проєктів в теперішнїм своїм видї на виконаннє як памятник не придаєть ся, і тому першої премії рішено нїкому не признавати. Другу премію жюрі признало проєктови № 31, вважаючи, що з деякими змінами сей проєкт може бути прийнятий для поставлення, і артистичні прикмети і техніка його дає повну запоруку, що автор її може виконати не тільки проєкт, але і самий монумент в натурі. Третьою премією нагороджено проєкт № 45, а додаткові нагороди признало №№ 2, 4, 12, 14 і 17. По роспечатанню закритих коверт з іменами авторів стало відомим, що автором № 31 був Федір Балавенський, учитель скульптури київської артистичної школи, вихованець петербурської академії, а автором № 45 Михайло Гаврилко у Львові, вихованець миргородської артистично-промислової школи і краківської академії. Що до артистів нагороджених додатковими преміями поки що відомо стало, що автор № 12 І. Селезнєв, учитель тої-ж артистичної школи в Київі, а № 17 Б. Єзіораньский в Варшаві.

Комітет для будови памятника Шевченку, вислухавши справозданнє жюрі, поручив д. Балавенському предложити в найкоротшім часї ґіпсову модель памятника чи то в тім видї, який він мав до змін, котрі потерпів при переносї, чи взявши під розвагу і ті замітки, які були висловлені членами жюрі при оцїнцї його проєкту і подані до його відомости комітетом.

Про сю модель і дальшу долю проєкту постараємо ся написати, скоро тільки справа ся вияснить ся.

Generated on 2015-08-04 17:57 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

МИКОЛА ВОРОНИЙ.

Єретик.

(*Уривок з поеми*).

З якогось часу я в даремнім намаганні
В знесиллї ки́даю що́б не почав робить, —
Збентежена душа в непевнім сподїванні
Чогось таємного і мліє і тремтить...
Нерідко в час нічний, в безжурну ту годину,
Коли навколо все потомлене засне,
Вона й тодї собі не має відпочину,
І благодійний сон від себе геть жене.
З безодні забуття викликує мій спомин
Подїї давніх лїт цїкавi і страшні,
Я чую голоси і невиразний гомін,
Ворожі по́стати ввижають ся менї...
Від сплутаних думок, як з чарівного лїсу
Не можу ні втїкти, ні збутись їх на мить, —
І от колишньої минулости завісу
Нарештї мушу я підняти мимохіть...
Який безладний гук, як страшенна сила
Роскішних кольорів і розмаїтих фарб!
Змішалось в купу все, що мрія уявила —
І рямя жебраків, і найцїннїйший скарб:
Блискучі теляги, герби, червоні шати,
Блава́т і златоглав, єдваб і оксами́т,
Шляхетні лицарі, маґнати і прелати,
Голота і Жиди, король і єзуїт,
Палаци з ба́штами, сади, ґотицькі вежи,
Лїтаври, гук гармат, музи́ка військова,
Червоне полумя скаженої пожежі
І з диким поглядом на палї голова,
Пяницькі вигуки з потоками шампана,
З річками крови й слїз окривджених братів,
А над усим вгорі — гучний, велебний спів
„Te Deum“ в про́водї костельного орґана!..
. . . . . .

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Так от хто раз-у-раз мене в добі нічній
То привидом жахав, то мріяв ся в тумані —
Се-ж Польща!.. Се-ж вона, вельможна, пишна пані,
В усій своїй красі, й сваволі навісній!
Красуня що й казать!.. На прóчуд гарно вбрана,
З жадíбним усміхом залася на устах,
Полита кровию, розбурхана і пяна, —
Вона й приваблює і викликає жах!
Але ще пóстать є — незнана, таємнича,
Що мрієть ся менї, мов зірка в далинї,
Окрема від усїх, могутня, чарівнича,
Вона зі мною скрізь, і в яві, і у снї.
Ось бачу знов вона мов з хмари виринає,
Червонї відблиски круг неї миготять,
Волосся на чолó їй хвилями спадає
І очі стрàдницькі, неначе жар горять...
Ох, очі, — очі ті, чистїйші від кришталю!..
І все — шляхетний лоб і сцїплені уста,
Весь вираз сповнений засмучення і жалю
І мук від тягарý піднятого хреста...
Дивлюсь на постать сю і серцем вболїваю,
Немов би з вигляду страждѐнного лиця
Усю історію мов з книги я читаю —
Сумну історію еретика-борця.
. . . . . .

М. ГЕХТЕР.

Економічне життє України в 1910 р.

Загальна економічна конюктура на Українї була в минулім роцї трохи краща, нїж попереднього року. Слїди депресії попереднїх років потроху тратили свою силу, й економічне життє краю помалу входило в нормальну колїю. Оживив ся трохи грошевий ринок. Понизив ся учотний процент. Розвинулось ґрюндерство.

Останнє явище має особливе значіннє для оцїнки загальної конюктури минулого року. Відомо, що в моменти депресивні капітали нїби „ховають ся“, тодї як у моменти оживлення капітали шукають, до чого б їм прикласти свою оживляючу силу. У минулім роцї се шуканнє як-раз і проявилось з чималою силою. Протягом року на території Укра-

Generated on 2015-08-04 17:57 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

їни засновано було до 40 нових акціонерних товариств з капіталом у 20 з лишком міл. карб. Опріч того, відкрито було багато нових банків, товариств взаємного кредиту й инших орґанізацій, дїяльність яких тїсно звязана з полїпшеннєм конюктури.

Окремі галузи промисловости розвинулись ще з більшою силою. Особливо розвинулось у минулім роцї цукроварство. На Полтавщинї, Київщинї, Поділлю й Чернигівщинї збудовано чимало нових цукроварень і відновлено та поширено багато старих. Між иньшим, збудовано Глобинську, Шрамківську й Яготинську цукроварнї на Полтавщинї, збудовано нову Марїно-Городищенську рафінерію й новий рафінадний оддїл при Миронівській цукроварнї та відновлено Стеблівську цукроварню на Київщинї. На Поділлю будуєть ся нова Маківська цукроварня, на Чернигівщинї відновляєть ся Велико-Березківська цукроварня.

Наведені факти, рівно як і де-які инші, безперечно свідчать про те, що в українській промисловости в минулім роцї панував досить жвавий настрій. Але дуже помилив ся б той, хто подумав би, що те оживленнє було трівке й загальне. Умови нашого промислового життя, рівно як і умови цїлого росийського життя в сей час, настільки нешевні, настільки суперечать усїм законам громадського розвитку, що цїлком неможливо уловити в них якусь закономірність, якусь сталу тенденцію.

Минулий рік дав цїлий ряд фактів, з яких з повною правдоподібністю можна зробити висновок, що економічна конюктура була дуже скрутна. Взяти хоча б статистику банкротств. На підставі одних тільки ґазетних звісток ми зареґістровали коло 20 великих і безлїч дрібнїйших банкротств. У мануфактурній промисловости було 5 великих банкротств з пасивом на суму 475 тис. карб., у мукомольній промисловости — 3 банкротства з пасивом на 400 т. к., у лїсоторговій, гільзовій, хутряній, кольонїяльній, корабельній і инших галузях також були банкротства з загальним пасивом на суму до 3 міл. карб. Се — не рахуючи дрібних і масових банкротств. А коли рахувати й останні, то картина буде ще сумнїйша.

Полтавські ґазети писали, напр., у початку року, що кінець минулого року приніс з собою дуже багато банкротств з більшими або меншими пасивами. За останніх три місяцї в Полтаві налїчують більше двох десятків банкротств галантерейних, папірових, бакалїйних і, головним чином, мануфактурних фірм. У торговельних сферах зовсїм не дивують ся, коли довідують ся, що та чи инша фірма збанкротувала: загальна скрута, очевидно, набрала таких широких розмірів, що единим виходом зостаєть ся банкротство. „Юго-Западная Волынь“ також скаржилась, що на Волини настала якась пошесть на банкротства. Дїйсно, в однім тільки числї сеї ґазети наведено було реєстр кількох дрібних

Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

банкротств з загальним пасивом до 50 тис. карб. Трохи згодом була звістка, що мукомоли Полтавщини зазнають великої скрути. Через брак попиту на борошно, більшість млинів стоїть, а ті, що працюють, мають великі втрати. У Полтаві носить ся чутка, що один з повітових млинів вже збанкротував. Через небагато часу зявилась анальогічна звістка з Єлисавету. „Промислощї не памятають такої скрути, — писав кореспондент „Од. Л.“, — яка отсе настала останнїми часами. Всї рожеві надїї на урожайний рік загинули. Найкращим показчиком дїйсного стану річей може послужити той факт, що біжучий рахунок у банках падає, а вексельний учот зростає. Почались банкротства. Мукомоли особливо заплутались: вони зовсїм не мають кому продавати борошно, бо всюди запаси — деякі млини стали“... У початку місяця лютого „Рада“ з свого боку писала: „мануфактурний крізіс на Украïнї набірає все більших розмірів. Отсе недавно ми повідомляли про банкротство кількох мануфактурних фірм, а тепер маємо звістку про два нових банкротства (в Ровнї) на суму до 20 тисяч карб. При сьому повідомляєть ся, що незабаром мають збанкрутувати ще 2—3 мануфактурні фірми“.

Так було в початку року — так було й наприкінцї його. За один місяць грудень у Київі збанкротували гільзовий фабрикант Дуван (пасів 500 тис. карб.) і купець Б., що мав сїрникову й паркетну фабрику (пасів більше 100 т. к.). Збанкротувала ще фірма Трабського, що торгувала хутром у Харкові й Київі (пас. 375 т. к.). У Полтаві збанкротували фірми: мануфактурна Гісіна з пасівом у 80 тис. карб., також мануфактурна Братенші з пасівом у 110 тис. карб. і лїсоторгова Лунца з пасівом невідомо на яку суму. У Кременчуцї збанкротували фірми: лїсоторгова Лернера й Шрейтера з пасівом у 400 тис. карб. і мануфактурна Боровицького з пасівом у 90 тис. карб. Нарештї, у Катеринославі збанкротувала мукомольна фірма В, Гезе й К⁰ з пасівом на суму більше 100 тис. карб.

Цїла пошесть на банкротства виникла з кінцем року в Одесї. „Місцеві фабриканти, великі торговельно-промислові фірми й біржа, — нисав „Гол. Москвы“, — переживають формальне заворушенне, яке нагадує панїку. Раз-у-раз виникають нові „торгові доми“, але се явище ненормальне, бо комерсанти, щоб не платити своїх боргів, переіменовують свої підприємства в „торгові доми“, здебільшого цїлком фіктивні. А що постановою сената за № 861 од 1908 р. заборонено повертати майно „торгових домів“ на виплат боргів поодиноких його пайщиків, то банкроти мають змогу платити своїм кредиторам по 5—10 коп. за карбованець, чого в Одесї ще нїколи не бувало.

Таке велике число банкротств нї в якім разї не може служити показчиком доброї конюнктури. Але, з другого боку, не можна нехтувати

Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

й наведених ранійше фактів про поліпшенне конюнктури. В результатї, мусимо прийти до висновку, що минулий економічний рік на Україні являв собою досить хаотичну картину, що, очевидно, зясовуєть ся непевним становищем тої бази, на якій будуєть ся економічне життє. На Україні такою базою являєть ся, головним чином, селянство — головний продуцент і споживач економічних цінностей. Становище українського селянства в минулім роцї майже нїчим не відріжнялось від його становища за попереднї роки. Нїяких поліпшень воно не зазнало, а тому й економічне життє України в минулім роцї було таке мізерне й загалом безвідрадне.

Неминучий попутчик нашого селянського життя — голод — у минулім роцї також досить часто заглядав у селянські садиби й хати. Формального голоду, правда, не було, але зате були досить численні факти істнування „впроголодь", себ-то на межі між голодом і ситістю. Зрештою, подекуди був і справжнїй голод. Так, у початку року одеським ґазетам писали з містечка Варварівки, Одеського повіту, що там селяне через те, що нїчого їм їсти, слабують на всякі недуги, а найбільше на тиф. Потрібна негайна поміч.

З села Коренихи, того ж повіту, „Рус. Сл." писали, що там за тиждень заслабло на голодний тиф 20 душ. Пїслали туди лїкарів, та се, — писала газета, — мало поможе. Селяне там мають дуже мало землї. Є такі, що мають по 11 сажнів земельного наділу. Трохи згодом з Варварівки надіслано кореспонденцію до „Ради". „Коло самого Миколаїва притулилось наше містечко, — писав кореспондент. — І от у сїм містечку селяне почали голодувати. Землї у них дуже мало. На семю приходить ся по 11 сажнів, як-раз стільки, щоб хата стояла. Худоби у нашого селянина й на заводї немає. Бо де ж її пасти? Обчеської землї нема, а на своїй і повернутись нїде. Є у нас, правда, поміщик Бишлер, що дає селянам у оренду клаптики землї, але бере непомірно дорого і мало хто її наймає. Не знайти селянинові заробітку і у Миколаївi, бо тут і своїх безробітних повен город. Де-котрі селяне пішли по сусїднїх селах жебракувати. В звязку з голодом і хвороб усяких наплодило ся. Більше сього лютує тиф. Миколаївська управа енергїйно узяла ся до боротьби з хворобами, але тут не тільки лїків треба, а ще й хлїба".

З инших місцевостей України також надходили досить сумні звістки. Так, з села Нестерівців, на Поділлю, до „Ради" писали: „Як і кожний рік, тепер селяне кінчають або вже кінчили запаси хлїба; приходить ся бідним кормити ся картоплею. Раніш люде на Петрівку всї постили; тепер же нїзвідки додержувати постів. „Нехай Бог простить" — кажуть люде"... Так саме було й на Харьківщинї. Коли в де-які села

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Богодухівського повіту був заїхав аґроном, щоб прочитати лекції про сільське хозяйство, місцеві селяне так реаґували на се: „Що ж він читає? — запитували одні — як би отсе привіз хоч по півсотні, то може й пойняв би що-небудь!“ — Еге, — озивались другі, — тоді б пособилось... Скільки не читай — а як нїчим дотягти з харчами до весни, то сим не пособиш“...

А тут ще начальству як-раз загорілось збірати з селян усякі недоїмки, особливо харчові. Селяне й без того не мали що їсти, а тут ще сплачуй старі харчові борги! Начальство, одначе, сим не турбувалось. Воно знало одне: „Богъ благословилъ страну хорошимъ урожаемъ“, — і недоїмки збірались „неукоснительно“. З села Тайкурів, на Волини, писали в „Юго-Зап. Волынь“: У нас у селї Тайкурах дуже великі злидні. Минулого року був неурожай, а сього року вже був нїби урожай, але все було побито грядом до того, що з 6—10 снопів ми маємо 1 пуд жита, і то недорідний. І через те всї селяне запозичались у сїльськім маґазинї і не мають чим поповнити сїльський запасний магазин, хоча всю осінь староста нагадував селянам про се, та нїяк неможливо було. Волостний старшина доніс про се мировому посередникови, який посадив старосту на сїм суток без горячої страви в холодну. Староста заслаб і довго лежав хворий, та маґазин, розумієть ся, від того не поповнив ся. Недавно знов приїхав волостний старшина й описав усю рогову й иншу худобу, щоб продати її з публичного торгу й поповнити тими грішми маґазин.. Селяне дуже неспокійні, особливо — жінки та дїти: плачуть од думки, що в них заберуть останнї манатки“.

На Харьківщинї селянське начальство також „усердствовало“. Так, з слободи Минківки, Валківського повіту, до „Ради“ писали: „Наш сїльський староста почав отсе збірати хлїб з тих селян, що забрали з запасних гамазеїв за останнї три роки. Та крім сього селяне мусять постачити хлїб ще й за тих односельцїв, що колись брали хлїб, а потім виїхали на поселенне. Хоч урожай був досить гарний, але ж селянам дуже тяжко разом повернути увесь хлїб, що взято за три роки, бо треба чимсь же прохарчитись зиму, та й на насїннє щось зоставити. А подати з чого заплатити? Важко селянам. Та староста не вважає нї на що. Він їздить по селу та хуторах і хто не одвіз в гамазин хлїба, або не віддав подати, до того з криком заходить до хати, забірає останнї мішечки хлїба та одежину. Так, напр., у одного селянина, удівця з копицею дїток, забрав останній хлїб та подушки. А у однієї селянки-вдови не знайшлось нїчого узяти, так староста відбив замок від скринї її дочки й забрав усе. Коли хто починає сперечатись проти такого порядкування, то староста вважає такого за бунтаря і садовить його в буцигарню. Забраті речі та хлїб звозять ся в помешканнє сїльського правлїння, де вже й повернути ся нїгде“.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Надії на врожай з початку року також були не дуже гарні. На Поділлю з весни найкраща була та озимина, що на панських ланах. Селянська озимина була плохенька, особливе пізня. У значній частині Поділля північні вітри причорнили озимину. Що до Харьківщини й Полтавщини, то кореспоидент „Нов. Вр.“ малював становище озимини в сих губерніях дуже сумними фарбами. Не кажучи вже про великі маєтки, — писав він, — становище озимини дуже кепське й на селянських ланах. Сам кореспондент бачив, як почорніли цілі поля селянського житэ, які ще в січні зеленїли. Все стало через те, що снігу на полях не було, так що земля не мала стільки вохкости, скільки потрібно було для доброго росту хліба. Земля не тільки одтаяла на $^1/_4$ аршина, а вже розтерла ся в порошок. Одним словом, — кінчав кореспондент, — для озимини не може бути нічого шкодливішого рід сеї зими. Дай Боже, щоб сї грізні показчики неврожаю не справдились“.

Полтавський кореспондент „Ради“ також писав: „Весняні днї й ночі з морозом нагнали смутку на селян по Полтавщинї. „Тільки дощ і порятував би нас“, говорять хлїбороби. Химерна погода за два тижнї дуже пошкодила озимині. Вона пожовкла, поскручувалась. Земля швидко зовсїм висохне. Без дощу і ярини сїяти не можна“. Нарештї, на Чернигівщинї на багатьох полях зовсїм пропала озимина, особливо та що була посїяна на низьких місцях.

Отже сумне „сьогодня“ ставало ще тяжчим од сподївання сумного „завтра“. І дійсність показала, що ті сподївання не були безпідставними. Навіть на офіціальне признанне торішній урожай був на 15– 17 проц. гірший проти позаторішнього, але офіціальні признання у нас завсїди тягнуть ся в хвості у дійсности, й на ділї торішній урожай, особливо на Україні, був не на 15 — 17 проц., а процентів на 25 — 30 менший проти позаторішнього. Так, озимої пшениці на Херсонщинї місцями збірали ледве 25 пудів з десятини, на Катеринославщині — місцями збірали ледве 30 — 40 пуд., у Таврії — місцями ледве 20 пудів, на Волини — 60 пуд., на Поділлю — 40 пуд., на Київщинї — 70 пуд., на Чернигівщинї — 25 пуд., на Полтавщинї — 55 пуд. Яра пшениця дала такі мінімуми: на Херсонщинї — 20 пуд., на Катеринославщинї — 50 п., у Таврії — 20 п., на Волини — 35 п., на Поділлю — 40 п., на Київщинї — 30 п., на Чернигівщинї — 15 п., на Полтавщинї — 20 п., на Харківщинї — 45 п. Мінїмуми жита були такі: на Херсонщинї — 50 п., на Катеринославщинї — 80 п., у Таврії — 40 п., на Волини — 70 п., на Поділлю — 45 п., на Київщинї — 45 п., на Чернигівщинї — 25 п., на Полтавщинї — 50 п., і на Харьківщинї — 45 п. Овес і ячмінь дали такі мінїмуми: на Херщонщинї — 40 пуд. з десятини, на Катеринославщинї — 80 п., у Таврії — 25 п., на Чернигівщинї — 5 п., на Полтавщинї — 25 п., і на Харківщинї — 30 п.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Наведені тут мінімуми дають досить характеристичну картину торішнього урожаю головних харчових рослин на Україні. Розуміється, самих мінімумів ще не досить, щоб мати повну картину урожаю. Щоб заповнити сю прогалину, скористуємось де-якими офіціяльними характеристиками. На Херсонщині урожай ярої пшениці був „трохи низчий проти звичайного", хліб вийшов „не зовсім гарний, зерно досить дрібне, темне на колір, щупле". На Катеринославщині хліб „не всюди вийшов гарний: на колір зерно досить темне, опріч того воно досить щупле й легке на вагу". У Таврії яра пшениця дала урожай „низчий проти звичайного", хліб вийшов „не зовсім гарний". На Волині овес дав урожай „менший проти звичайного", ячмінь дав „загалом кепський урожай", яре зерно вийшло не зовсім гарне". на Поділлю „зерно вийшло не совсім гарне: пшениця здельшого дрібна й запилена, з зоною, ячмінь темний на колір". На Київщині яра пшениця дала „не зовсім гарний урожай", овес „дав урожай менший проти звичайного", ячмінь дав також „урожай менший проти звичайного", зерно вийшло не зовсім гарне—легке на вагу й темне на колір." На Чернигівщині ввесь урожай „можна вважати кепським", яра пшениця „дала кепський урожай", овес і ячмінь дали „кепський урожай", зерно вийшло не зовсім гарне: особливо кепське яре зерно — воно дрібне, щупле й темне", озиме зерно „краще, але воно також темне на колір". На Полтавщині ввесь урожай „менший проти попереднього на 15 — 17 проц.", яра пшениця дала урожай „менший проти звичайного", овес дав „не зовсім гарний урожай", зерно здебільшого вийшло „не зовсім гарне". Нарешті, на Харкивщині яра пшениця дала урожай „менший проти звичайного", овес і ячмінь також дали урожай „менший проти звичайного", зерно вийшло „не зовсім гарне".

Урожай инших кормових рослин був також значно гірший проти попереднього. Кормова картопля — один з наголовнійших продуктів селянського харчування — загалом по Україні дала урожай менший проти попереднього, а сама картопля подекуди вийшла гнила, червива, водянкувата, дрібна й непридатна до переховування. Добрий урожай, навіть більший проти попереднього, дали тільки технічні рослини — цукровий буряк, картопля горілчана та инші. Але на селянських землях сї культури поширені порівнюючи мало, отже й добрий урожай сих рослин не мав для селянства в цілому скільки-небудь серйознаго значіння.

Низькі ціни на хліб — се споконвічне лихо нашої дрібної хлібної торгівлї — в значній мірі „нейтралізували" й тї невеликі здобутки, які наше селянство торік мало від свого урожаю. Ще з початку осени, як тільки почалась реалізація урожаю, — закордонні експортні фірми заборонили своїм аґентам на Україні скуповувати селянське збіжє, бо воно дуже вохке. Згодом ся заборона потеряла свою силу, але ціни так і зо-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

сталисъ на низкім рівені. Навіть у такім значнім вивознім пунктї, як Одеса, цїни ввесь час стояли досить низькі. Так, пуд пшениці-ульки в початку 1910 р. коштував в Одесї 122 коп., а в початку 1911 р. — 100 коп., пуд ячменю — 73 коп. і 58 коп., пуд кукурузи — 83 коп. і 69 коп., — ріжниця отже мало не на 25 проц. А що дїялось на місцях початкового продажу — на селах, — те й уявити собї трудно. З Поділля, напр., писали: „Цїни на хлїб дуже підупали. Дрібні скупщики вже нишпорять по селах і збивають цїну. Пшеницю селяне продають по 60 — 65 коп. пуд, жито по 52 коп., овес по 55 коп.“ На Київщинї, на офіцїальні відомости, цїна на збіжє з початком осени „дуже підпала: пуд жита коштує пересічно 54 коп., пуд пшениці — 81 коп., ячменю — 55 коп., вївса — 56 коп., проса — 63 коп., гречки — 68 коп.“ На Полтавщинї по містечках цїни на збіжє, як писала „Рада“, теж були невисокі: пшениця — 80 коп. пуд жито 55 — коп.

Наведенї факти дають повне право прийти до висновку, що минулий економічний рік не принїс українському селянству нїчого доброго. Голод, невисокий урожай, низькї цїни на збіжє — се все такі чинники, на яких більш-менш тривкий господарський добробут будуватись не може. І цїлком природно, що селянство і в минулім роцї як раннїйше, шукало порятунку й виходу з свого тяжкого становища в ріжних засобах, почасти навязаних йому зї сторони, почасти ж орґанично висунутих самим життєм і досвідом. Про сї засоби треба сказати кілька слів осібно.

З початку — про засоби орґанічні. Їх останнїми часами виникло досить багато: побічні й кустарні промисли, пиднесеннє культури господарства, кооперація, освіта, боротьба з піяцтвом. Не з кожною з сих панацей селянам однаково щастило, але всї вони цїкаві, як витвір народнього інтелєкта, як прояв селянської самодїяльности й самопомочи, приспаних і придушених віками економічної, національної й духової неволї.

З побічними промислами селянам не дуже щастило. Кореспонденти з ріжних місцевостей України, земські управи й автори численних статей та заміток про се питаннє раз-у-раз констатували занепад таких потенцїально-багатих і водячних побічних промислів нашого селянства, як садівництво, скотарство, вівчарство, хмельництво, птахівництво, культура конопель, тютюну, цукрових буряків то-що. Дуже невесело писали й про становище кустарних промислів. Брак організованости, знанн і необхідних капіталів стоїть непереможною перешкодою на шляху розвитку сих промислів. Але поруч з сим надходили й більш відрадні звістки, правда поодинокі. Варта особливої уваги та цїкавість, з якою селянство

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ставилось до кожної щирої поради, до кожного заходу відповідних орґанів, переважно земств, у напрямі розвитку й поліпшення сих промислів. Колишнього недовірря до „панських вигадок“ стало менш, а вже се одне може служити показчиком де-якого поступу в сій справі.

Більших успіхів добилось наше селянство в минулім році в справі піднесення культурности свого хліборобського господарства. З багатьох сел і хуторів цілої України одна за другою надходили звістки, що селяне потроху заводять черний пар, сіють трави, пильнійше порають ріллю, не цурають ся доброго насіння. Цікаво, що дуже часто поступ у селянськім хліборобстві був наслідком знайомства з українськими аґрономічними книжками, головним чином — „Розмовами про сельське хазяйство“ Чикаленка. Не маємо змоги навести тут хоча б малу частину тих дописів і звісток, які фактами ілюструють се поступове явище. Тут можемо тільки зазначити його загально.

Ще більших успіхів досягло селянство на полї кооперації. За минулий рік, на наш далеко неповний обрахунок, засновано 297 нових споживчих, сільсько-господарських, позичкових і позичково ощадних товариств і, опріч того, скілька десятків бжільничих, молочарських, садівничих, птахівничих і посередницьких товариств та товариських млинів. Загалом на Україні тепер вже функціонує коло 4 тисяч селянських кооперативних товариств, і се імпозантне число служить найкращою рекомендацією для розмаху самодіяльности українського селянства.

Значінне сього факту стає особливо великим, коли пригадати, що з якогось часу селянська кооперація користуєть ся у росийського уряду далеко не таким фавором, як, скажемо, аґрономія чи справа побічних промислів. Минулий рік ознаменував ся навіть формальними „гоненіями“ на кооперацію. З урядового погляду така тактика була цілком льоґічна й послідовна: коли всім иншим верствам громадянства забороняєть ся всяке єднанне й самодіяльність, то нема рації робити виняток для селянства. Та для селян ся „послідовність“ була дуже несмачна, й тим більше треба дивуватись, що кооперативний рух на селї в минулім році не тільки не завмер, а ще зробив досить поважний крок наперед.

Поруч з зазначеними позитивними явищами селянського життя, серед селян у минулім році яскравійше намітилась тенденція поліпшити своє становище засобами чисто-культурними. Особливо характеристична з сього погляду боротьба селян проти церковних шкіл, яка в минулім році набрала дуже гострих форм. Подекуди селяне просто „виживали“ церковні школи, відмовляючись давати кошти на їх утриманнє. Очевидно, селяне навчились цінувати освіту, рівно як і критично ставитись до того просвітного каміння, якого їм дають замісць хліба. Се, між иншим, видно і з того, що на школи мінїстерські, хліборобські й ремесні селяне здебільшого дуже

Generated on 2015-08-04 18:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

охоче асіґнували громадські кошти, нарізували громадську землю й всякими иншими способами допомагали їм. Зрештою, сьому питанню ми в минулім році присвятили спеціальну статтю (див. „Л.-Н. В.“, кн. V, — „Де-що про нашу народню освіту“). Додамо тут лише, що тенденції, намічені в тій статті, протягом року ще більше викристалїзувались і набрали ще більш виразних форм.

Нарешті, в ряду засобів, висунутих самим селянством у боротьбі за кращу долю, не останнє місце займає також боротьба з пяцтвом. Се — майже цїлком нове явище. В минулім році антиалькогольний рух вилив ся в формі численних приговорів про закриттє казенних гарічаних крамниць і приватних шинків по селах і містечках. Рух сей набрав таких широких розмірів, що уряд „був примушений“ видати „пояснення“, в яких саме випадках такі приговори затверждуватимуть ся адмінїстрацією. „Пояснення“ було дуже суворе для новітніх побірників тверезости. Та селяне сим не дуже турбувались і далї постановляли свої приговори Коли ж з тих приговорів нїчого не виходило — а се бувало дуже часто, — селяне поміж собою обовязувались „круговою порукою“ не пити горілки. Трудно сказати, чи причинялись сї постанови й приговори до зменшення пяцтва, але факт сей сам по собі надзвичайно характеристичний для оцїнки сучасних настроїв українського села.

Далеко менший успіх мали панацеї, продиктовані селянству зі сторони, головним чином — з боку уряду. Головна з урядових панацей — землеустройство,— як відомо нашим читачам з нашої статті в кн. XI — XII „Л.-Н. В.“ за минулий рік, успіху не мала. Не будемо отже повторювати тут того, що докладно описано було в згаданій статті. Одначе, де-які факти з новійшої „хроніки землеустройства“ настільки цїкаві, що не буде зайвим навести їх тут.

Головна арена урядових землеустроїтельних експериментів на Україні — Уманський повіт, на Київщині — останнїми часами принесла урядови багато тяжких розчарувань. Покличемо в свідки кореспондента „Кіевлянина“— людини, в патентованій благонадежности якої нїхто сумнїватись не стане. Послухайте ж, що пише сей кореспондент („Кіевлянинъ“, 304, 1910): „Наш повіт тепер може служити найкращим доказом того, як часами те, що пишеть ся на папері, розходить ся з тим, що істнує в дійсности. В Уманськім повіті були пережитки Аракчеєвщини в виді ряду українських сел, де заховалась общинна форма землеволодїння. А що така система цїлком суперечить характерови Українця, то як тільки видано було указ 9 надолиста, що дозволяє виходити з общини, так негайно ж серед уманських общинників почав ся рух до закріплення наділів у приватну власність. Рухови сьому тодї надано було „стихійний“ характер і Уманський повіт зробив ся „зразковим“ для всеї решти общинної Росії.

Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Восхвалителі сього „стихійного“ руху цілком не рахувались з тим, що общинний острівець у суспіль подворній Київшині був явищем цілком штучним, випадковим і при першім, навіть випадковім товчку мусів розвалитись. Проте подворні змагання уманських общинників приписано було надзвичайній умілости місцевих діячів, які разом з Уманським повітом і попали у зразки для всеї решти Росії. Три роки тяглось таке папірове благоденствіє й навіть нарочиті чиновничі ревизії з Київа не знаходили в нашім землеустройстві „ні сучка, ні задоринки“. Слідом за скасуванням общини почалась і друга, приємна начальницькому серцеви, стадія землеустройства — вихід вчорашніх общинників на хутори й відруби. І тут наш повіт, на папері, не вдарив „лицем у грязь“, бо успіхи відрубного господарства показались надзвичайні: в одрубники швидким кроком пішов мало не ввесь повіт. Діяльність у сім напрямі була настільки інтенсівна, що не вистачало землемірів, щоб задовольнити „домагання“ селян, а по числу аґрономів та аґрономічних заходів, а також по сумі затрат на них і по апетитам, проявленим місцевими діячами, наш повіт зайняв безперечно перше місце на Київщині, явившись гордощами російського землеустройства. Правда, з самого першого моменту розцвіту уманської землеустроїтельної діяльности ходили глухі чутки, що далеко не все тут благополучно й що рано або пізно, а неприємна правда повинна буде виявитись. Одначе, фарби на наших землеустроїтельних декораціях були такі яскраві й вихваляння їх з боку ревизорів були такі голосні, що чутки приписувались вигадкам клеветників, уязвлених успіхами уманського землеустройства. І раптом коли не вся, то добра частина вчорашніх плъоток стала дуже неприємною правдою й при тім такою, яка, очевидно, не зістанеть ся без наслідків. Виявилось, що уманські селяне зовсім вже не такі завзяті прихильники новітніх землеустроїтельних теорій і що поступовцями їх з сього боку довелось робити штучним і притім досить ризикованим способом. Виявилось, що заходи прославлених землеустроїтелів утворили в Уманськім повіті такий земельний хаос, якого, мабуть, так швидко не пощастить ліквідувати. Не говорю вже про відрубників, які утворювались часто цілком штучним шляхом ріжних землемірних заходів, але навіть з общинниками вийшло не зовсім благополучно. Так, відносно селян с. Маньківки на розгляд Сенату пішло питанне: общинники вони чи подворники? Стан річей настільки заплутаний, що розвязати се питанне на місці було вже неможливо. Найсумнійшою стороною нашої земельної плутанини, утвореної рішуче без жадної потреби, являть ся те, що вона легко може викликати дуже небажані для землеустройста наслідки. Виявилось, що, стараючись утворити папіровий успіх, по де-яких селах землеміри ставили межові знаки з державним гербом, не маючи на те найменшої законної підстави. Менї казали, що ґубернська інстанція,

Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

розглянувши одну з таких справ, постановила сі межові знаки скинути. Легко зрозуміти, які наслідки се викличе, коли приняти на увагу, з одного боку, надзвичайну темноту наших селян, з другого—великим числом місцевого адвокатського пролєтаріату, готового скористуватись кожним випадком, щоб викликати розрухи серед селян, а з третього — безпереченою незадоволеністю частини селян новими порядками. Я навіть затрудняюсь собі уявити, якої величезної кількости такту й спостережливости потрібно для того, щоб у нашім сільськім морі не розигралась буря, а проте вперті чутки твердять, що саме такту в нашім землеустроїтельнім хатнім обиході страшенно мало. Само собою розуміють ся, що як я, так і инші прихильники раціонального й справжнього, а не показно-папірового землеустройства були б дуже раді, коли б висловлені тут гадки так гадками й зостались, але, знаючи добре уманську селянську масу й знаючи ті заходи, за допомогою яких насаждалось у нас землеустройство, краще було б у зайвий оптімізм не впадати".

У наведенім дописі, самім по собі досить яскравім, де-які пункти все-таки не зовсім повно освітлено. Так, в однім місяці згадуєть ся про „штучний і досить ризикованний спосіб", яким землеустроїтелі повертали уманських селян у прихильників новітніх землеустроїтельних теорій. Поясненнє до сеї фрази знаходило в одній з хронікальних заміток „Ради" (267, 1910). „Нас сповіщають, — пише ґазета, — що ґубернські й повітові інституції перевіряють тепер землеустройство по селах Уманського повіту — Гродзевій, Собківці, Городецькім та инших. Наслідки покищо такі. Установлено, що на землеустроїтельних сільських сходах брали участь не всі повноправні селяне, а тільки частина їх — записані в люстраційні реєстри. Потім — сільські сходи часто зовсім не скликались, а від селян одбірались писані заяви, на підставі яких складались приговори. Одначе такі незаконно складені приговори позатверджував Уманьско-Звенигородський зїзд мирових посредників. Київська ґубернська землеустроїтельна комісія признала затвердженнє зїздом таких приговор незаконним".

Так утворювалась пишна картини землеустроїтельного ельдорадо! Не диво отже, що справдились побоювання автора наведенного допису, щоб „у селянськім морі не розходилась буря". Буря розигралась. Про розрухи в селах Гродзевій, Бабанці, Собківці, Чорній Камянці й наших селах Уманського повіту ми вже в свій час писали. На самім кінці року виникли „землеустоїтельні" розрухи ще в однім селі Уманського повіту — Городецькім. 6-го падолиста в тім селі було скликано сільську громаду на сход, щоб прочитати селянам нову експлїкацію відрубного землеволодїння. Після читання „счинив ся заколот". Незабаром виїхав у село Городецьке становий пристав і зробив слїдство. Головних

Generated on 2015-08-04 18:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ватажкил заколоту („зачинщики“ !) знайшлось 10 душ. Справу передано судовому слідчому. Під сими скупими фразами хронікера видить ся ціла побутова картина.

Як не щастило торік начальству з землеустройством, так і не щастило йому з селянським банком. Накупивши силу панських маєтків, банк тепер жваво „ліквідує“ їх, себ-то розбиває на відрубні й хуторні участки й продає їх селянам. Вигадані хуторяне й відрубники здебільшого теряють своє останнє добро, аби сплатити банкови „верхи“, а потім тільки й роблять, що працюють на банк, залазючи проте в борги все глибше й глибше. Здебільшого кінчалось тим, що бідолашні „власники“ кидали свої участки, а банк призначав їх до публичного продажу. За минулий рік по всій Україні було призначено до такого продажу більше 100 тис. десятин банківської землі, покинутої хуторянами.

Третій з урядових засобів — переселеннє — докладно описано в нашій статі, уміщеній у V кн. ЛНВ. за минулий рік. На прикінці року виявилось, що переселенський рух потерпів повне фіаско. Заборона вільного ходачества викликала величезний зріст самовольного переселення. Се утворило в переселенських районах такий хаос, що уряд тепер змушений дозволити знов вільне ходатчество. На офіціальній мові се зветь ся „корінною зміною“ урядової переселенческої політики, але фактично як переселенський рух був неорґанізованним, так неорґанізованим і зостаєть ся. Легко собі уявити, скільки плутанини й скільки зайвих страждань завдає ся неорґанізованність переселенцям. Досить зазначити, що процент зворотних переселенів стояв у минулім році дуже високо, а вже се одне добре рекомендує російську переселенську політику.

Становище промислових, ремесних і сільсько-господарських робітників було в минулім році далеко тяжче від становища селян-хліборобів. Останнім, як ми бачили, також жилось не солодко, але вони, принаймні, мали де-яку змогу боротись з гіркими обставинами самодіяльністю й самопоміччю. Робітники такої змоги не мали. Кожна їх спроба самоорґанізації неминуче зустрічала на своїм шляху непереможні препони. Й робітники цілий рік, як з рештою, й за всі останні роки були пасивною іграшкою в руках підприємців і економічних сил.

Економічна конюнктура минулого року, як зазначено вище, була якась непевна: показчиків репресії було не менше, ніж показчиків оживлення. До того-ж, робітничий ринок раз-у-раз ставав жертвою кризісів сепаратних і випадкових. Так, у початку року цілком випадково вибухнув у Дінецькім басейні камьяновугільний крізіс. Уряд посварив ся з „Продуголем“ (сіндікат для продажу українського вугіля), й гірничі підприємства, позбувшись казенних замовлень, стали масово зменшувати

Generated on 2015-08-04 18:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

продукцію й відправляти робітників. За який-небудь місяць одправлено було не менше 30 тисяч робітників. На залізницях, у залізнорудній промисловости, в мукомольній справі та в инших галузях промисловости також відправлено було чимало робітників. Напрікінці року виник новий крізіс. Настав так званий „чугунний голодъ", і робітників знов почали масами увільняти. Брак місця недозволяє нам докладно переповідати всї звістки про безробіттє, що протягом року надходили з ріжних кутків України. Скажемо лише, що з сього боку минулий рік був одним з найтяжчих для українського робітництва.

Плата робітникам у минулім роцї також проявила тенденцію до пониженя. Статистичнчних відомостей у сїй справі ще не опубліковано, але маємо зате відомости про встановлені губернськими присутствіями нормальні плати на трьохлїттє 1910 — 1912 р.р. Так, для Харківщини, установлено максімальну поденну плату в 82 коп. і мінїмальну — в 20 коп. Для Полтавщини встановлено 80 — 25 коп., для Поділля 60 і 20 коп. та для Чернигівщини — 75 і 19 коп. Казенні норми, розуміють ся, не рахують ся з фактичною висотою зарібної плати, але все-ж наведедені числа досить характеристичні для оцїнки сучасного становища робітників.

Загальне становище робітників також було досить тяжке. Робочий день, замісць зменшуватись, у цїлім ряді підприємств збільшив ся, плата робітникам видавалось неакуратно, санітарне становище фабрик, майстерень і робітничих мешкань було неможливе, штрафи на робітників накладались за найменші провини й без усяких провин, поводоженнє з робітниками було не делїкатне, — загалом, визискуваннє робітничої праці провадилось у розмірах величезних.

Кепські санітарні порядки викликали торік величезний розвиток холєрної пошести в Дінецькім басейнї, а байдужість підприємцїв до охорони життя й здоровя своїх робітників причинилась до багатьох нещасливих випадків і катастроф. Таким чином опріч жертв звичайних робітники торік принесли ще багато жертв натурою на вівтар молоха капіталїзму.

Фактів, що свідчили-б про піклуваннє підприємцїв про робітників, було в минулїм роцї дуже мало. Проти холєрної пошести підприємцї вживали тільки тих заходів, до яких їх змушував уряд. Що до забезпеченя жертв нещасливих випадків, то підприємцї обмежували ся преміями закону 2 июня 1903 року. Та навіть у сїй справі підприємцї спромоглись „обійти" робітників. Досї в випадках неповного калїцтва за норму обчисленя премій вважалась ціла річна плата робітника, а в минулім роцї підприємцї добились пояснення сенату, щоб у таких випадках за норму вважалось тільки $^3/_4$ плати. Пояснимо се прикладом. Раніше, коли, напр., робітник, що заробляв 300 карб. на рік, теряв після нещасного ви-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

пздку 50 проц. своєї здатности до праці, то він мав право на пенсію в 150 карб. на рік, себ-то на 50 проц. цілої його річної плати. Тепер робітник в анальогічнім випадку має право на пенсію тільки в 112½ карб., себ-то на 50 проц. з ¾ його річної плати. Отже й „блага“ сього мізерного закону підприємці, з ласкавою допомогою уряду, спромоглись значно зменшити.

Значної частини зазначених прикростей робітники зовсім не зазнали-б або їх шкодливий вплив був би значно менший, як би робітникам дано було змогу орґанізуватись і єднатись для спільної боротьби за кращу долю. На жаль, справа стояла цілком инакше. Кожна найменша орґанізаційна спроба з боку робітників розбивалась об категоричне „veto“ уряду.

Особливих утисків зазнав професійний рух. На Катеринославщині, напр., адміністрація протягом року закрила професійне товариство робітників - металістів Каменської фабрики, товариство робітників-металюрґів Дінецько - юрьївської фабрики, товариство робітників - пекарів та инші. Перше товариство закрито за те, що воно мало в своїй бібліотеці „недозволені книги“, хоча товариш прокурора сказав, що інкріміновані товариству книги „недозволенними“ вважатись не можуть. Незабаром після закриття товариства арештовано 5 колишніх його членів, з яких три вислано в Вологодщину, одного з меж ґубернії, а а одного посажено в тюрьму. Товариство робітників Дінецько-Юрьївської фабрики закрито через непорозуміннє: якийсь провокатор підкинув бомбу одному з членів ради товариства. Коли се виявилось, робітники подали проханнє щоб їм дозволили відкрити нове товариство замість закритого, та адміністрація нїякої уваги на цілком справедливі резони робітників не звернула й нового товариства відкрити не дозволила. Що до товариства робітників-пекарів, то його закрито за те, що воно зважилось виробити проєкт нормального договору між підприємцями й робітниками; голову товариства арештовано. Наприкінці року лїквідація професійного руху на Катеринославщині, як писала, „Рѣчь“, пішла ще більш швидким темпом. З тих 13 товариств, що зостались, закрито ще 4; заразом відмовлено в реґістрації 5 новим товариствам.

У Київі закрито товариство служащих у сїльськім господарстві й сїльсько-господарській промисловости, яке мало 83 ґрупи й функціонувало в 3 ґубернїях правобережної України, при загальнім числї членів у 3.149 душ. Товариство визначалось надзвичайною лояльністю й мало серед своїх членів багатьох поміщиків. Так саме закрито „клюб трудящих осіб“; між иншим, одним з мотивів закриття останнього виставлено було — „пропаганду ідей українського сепаратизму“; останнє фактично висловилось тільки в орґанізації українських вистав.

У Харкові закрито товариство робітників-друкарів і не зареґістровано статуту просвітного робітничого товариства „Знаніе—Свѣтъ“. Так

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

саме, закрито „клюб трудящих осіб“; між иншим, одним з мотивів закриття останнього виставлено було — „пропаганду ідей українського сепаратизму“; фактично ж „сепаратизм“ виявив ся тільки в організації українських вистав.

У Харькові закрито товариство робітників-друкарів і не зареґістровано статуту просвітного робітничого товатиства „Знаніе-Свѣтъ“. Так саме, не дано дозволю на відкриттє нового товариства робітників-друкарів, хоч робітники добивались реґістрації сього товариства аж з 1907 року. Нарештї, в кінцї року закрито товариство „Домъ рабочихъ“, цїлком лояльне й буржуазне.

Заборони й закриття робітничих товариств практикувались урядом, як останній спосіб. Але практикувались і инші способи боротьби з професійним рухом, менш радикальні, та не менш тяжкі для товариств. Труси, арешти й сепаратні заборони — ось найголовнїйші з тих способів. В Одесї, напр., потрушено товариство конторщиків та бухгалерів, у Катеринославі потрушено товариство робітників—металюрґів Днїпровської фабрики, у Київї адмінїстрація заборонила робітничому клюбови — тепер вже закритому — виставляти пєсу Кропивницького „Глитай — абож павук“, у Київї ж заборонено зібратись на пораду членам професійного товариства друкарів, у Харькові заборонено „Домови робітників“ — тепер теж вже закритому — виставляти пєсу Островського „Доходное мѣсто“, в Єлисаветї оштрафонано на 500 карб. професійну ґазету „Трудъ“ за передрук звістки про закриттє професійного товариства в Лодзі, й т. д

Не диво отже, що укр. професійний рух у минулім роцї, мовляли Росіяне, „влачилъ жалкое существованіе“. Зменшувалось число членів, зменшувались кошти й прибутки, зужував ся круг дїяльности. Так, Харьківське товариство робітників-цукерників, мавши при своїм заснуванні в 1907 р. більше 200 членів, у минулім роцї налїчувало їх всього 55 чоловіка. При сім цїкаво зазначити, що нових членів у сім роцї вступило 2, а старих виступило 13. Товариство мало за минулий рік чистої втрати 100 карб., бо прибутки товариства досяли тільки 564 карб., тодї як видатків було зроблено на 664 карб. У такім самім станї були й справи Хурьківського проф. т-ва конторщиків та бухгалтерів З часу відкриття товариства записало ся в члени 413 чоловіка. За сей же час із т-ва вийшло 42 чоловіка і виключено як неплательщиків 171 чол., а всього 214 чол., тоб-то більша половина конторських робітників вибула з товариства. На 1 сїчня с. р. зоставало ся 199 чол. членів, одначе і сї платять свої вкладки не дуже охоче і більш ніж 45 проц. їх не можуть числитись аккуратними плательщиками. Каса т-ва не поповняєть ся, а зменшуєть ся — на 1 января 1909 р. було 493 р. 80 к., а на 1910 р. уже — 462 руб. 90 коп., а як з сих грошей та відрахувати у фонд лікарської справи, то сума ще поменшає.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

При такім стані річей здобутки проф. руху в минулім році не могли бути великі, й цілком природно, що за цілий рік на всій території України засновано тільки... 2 нових професійних товариства: одне в Єлисаветі — робітників, що працюють голкою, — й друге в Гайсині — прикащиків. Зрештою, про одне з сих товариств-унікумів (Єлисаветське) не можна навіть сказати напевне, чи воно відкрилось.

Трохи більше щастило робітникам на полі кооперації. За цілий рік з наказу уряду закрито тільки одне робітниче кооперативне товариство „Робітник“ у Катеринославі, та отсе недавно закрито у Київі робітничий кооператив „Вперед“. Інші робітничі кооперативи, як „Труд“ у Харькові, „Трудовая Копѣйка“ в Миколаїві, „Рабочій трудъ“ у Юзівці, „Труд“ в Олександрівську, „Рабочій“ у Луганську та інші, працювали дуже інтенсивно й з великою користю для робітничої маси.

Дуже мляво розвивав ся в минулім році на Україні артільний рух. За цілий рік до нас надійшли звістки про заснуванне тільки 15 артілів. Очевидно, ся форма орґанізації не користуєть ся великою популярністю серед робітників, бо навіть ті 15 спілок, про які маємо звістки, заснувались здебільшою серед ремісників, кустарів і служащих. Можна думати, що артільний рух нїколи серед нашого промислового робітництва значних розмірів не досягне.

У звязку з репресіями проти професійних товариств і з початком репресивної полїтики що до робітничих кооперативів, серед робітників почав у минулім році прокидались рух до взаємного забезпечення З другого боку, не зважаючи на репресії й наперекір їм, робітники все-таки намагались орґанізуватись на основах професійности й взаємної допомоги. Та більшість сих робітничих спроб кінчалась невдатно, й тому робітникам у боротьбі з тяжкими обставинами свого життя нічого більшого не зоставалось, як страйкувати.

Страйковий рух у минулім році справдї був на Україні досить жвавий. На підставі одних тільки газетних звісток ми зібрали відомости про 45 страйків, з яких де-котрі по числу робітників повинні вважатись досить значними. Так, в Одескім адміралтействі, де працює більше 1000 робітників, протягом року було скілька страйків. Так саме й на Миколаївській корабельній фабриці, де працює коло 1000 робітників. Загалом, робітники великої промисловости взяли торік досить значну участь у страйковім рухови. Опріч згаданих підприємств страйкували: тартак Сандомірського в Кременчуці, Ржищівська цукроварня, тютюнова фабрика Зарицького в Черкасах, Днїпровська фабрика в селї Каменським, елєктрична фабрика „Свѣт“ у Херсонї, Криворізькі залізорудні підприємства, де-які камьяновугільні підприємства Дінецького басейну та інші.

Причини страйків здебільшого були економічні, рідше, але все ж були страйки полїтичні й „товариські“, себ-то викликані почуттєм солї-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

дарности. На жаль, більшість скінчилась невдатно для робітників. Причиною сьому була, з одного боку, мала орґанізованість робітників і стихійність їх виступів, з другого — втручанне адміністрації, а над усе шкодила робітникам непевна конюнктура, яка дозволяла підприємцям брати страйкарів „ізмором". Сам по собі, одначе, зріст страйкового руху в минулім році — явище дуже цікаве, а може й знаменательне.

Найменш свідома, найменш орґанізована й найбільш визискувана частина нашої людности — сільсько-господарські робітники — і в минулім році пребували в дуже тяжкім стані. Заробітки зоставались майже на тім самім рівені, як і в попереднім році. На офіціальні відомости, в косовицю поденному робітникови платили в південнім районі 1 — $1_{,80}$ карб., у Новоросії $1_{,10}$—$1_{,80}$ карб. і на Правобережній Україні 60—100 оп. Від десятини платили в сих районах 5—7, 5—8 і 3—4 карб. У жнива поденному робітникови платили по всіх районах коло 120—200 коп., а з десятини од 5—7 до 8—10 карб. Що ж до пересічного заробітку одного робітника за ціле літо, то в південнім районі він досягав 40—74 карб., у Новоросії 32—61 карб. і на Правобережній Україні 20—40 карб. Коли приняти на увагу, що робітник за літо мусить витратити на дорогу, одежу, обув і харч під час перерв не менше 10—20 карб., то стане ясно, скільки могли заробітчане принести з собою грошей на хозяйство. А коли покласти на сї видатки трохи більше 10—20 карб. (се офіціальна норма), то й зовсім нічого не зостанеть ся для хазяйства.

Трохи більше заробили ті робітники, що зєднались в артілї й стали на роботу всї гуртом. Таких робітників, правда, було небагато, але хто зрозумів, що сила робітника в гуртї, той не мав чого каятись. Такі робітничі артілі здебільшого ціле літо не кидали того місця, де вони стали з весни. Се—дуже цікава новина в життю українських сельсько-господарських робітників, і може бути, що в свій час ся форма орґанізації відограє серед них велику ролю.

На буряках заробітки також були мізерні. У Сквирськім повітї за копку, очистку й зсипку мірниці буряків у 50 пудів платили 50 коп., а таку мірницю ледве можуть начистити за день дві робітниці. За приставку буряків до цукроварнї селянин з парою коней при гарній погоді й добрій дорозї заробляє до 1 карб. Селянки мусїли вставати о 5 год. ночі й працювати до смерку. На плантаціях Ходорківської цукроварнї за мірницю ($56^3/_4$ пуд.) платили 45—50 коп. А на Поділлю робітники заробляли на буряках рідко більше 30 коп. у день, причім у де-яких випадках сей заробіток падав до 20 коп. Так саме було й на цукроварнях, де робітникам — селянам, себ-то чорноробочим, платили пересічно не більше 25—45 коп., у день на своїх харчах.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Загальні умови життя й праці с. г. робітників у минулім році не тільки не покращали, а ще значно погіршала. Насамперед, робітники тяжко постраждали від холєри. Багато заробітчан і місцевих робітників загинуло від неї. У Степовій Україні ся страшна хвороба поширилась найбільше, але в той час, як у залюднених пунктах — городах, селах, містечках, робітнях — проти неї уживались якісь заходи, — на полях усе зоставалось постарому. Заробітчане пили брудну й заражену вібріонами воду, спали на дворі, їли поганий харч. А коли бувало робітник заслабне на холєру, то його, як собаку, одвозили подальше в поле й кидали там. Був, напр., такий випадок. Лїкарь веселівського участку мелїтопольского повіту, в Таврії, обїздючи 27 июля увечері свій участок, натрапив у степу, біля села Веселого, на хвору людину, у якої були ознаки холєри. Виявилось, ще се наймит з хутора Чорноморченка. Коли побачили, що він заслаб на холєру, хазяїн з жінкою вивезли його в степ біля села Веселого й там покинули.

Поруч з сим, с.-г. робітники з кожним роком платять усе більший „податок крови". Уживанне машин в укр. сїльськім господарстві все зростає, а нїяких законів про охорону робітників не видаєть ся. Тому зростає й число нещасливих випадків і число жертв. За один минулий осїнній сезон надійшли звістки про нещасливі події в маєтках графинї Мусіної-Пушкіної й княгині Мещерської в пирятинськім повітї, а також у маєтку Тильмана, в Верхнеднїпровськім повітї, й в де-кількох инших місцях. У маєтку МусіноїПушкіної розірвав ся локомобіль при молотильці, причим убито 4 і поранено 10 душ. Нещастя стало ся через те, що машиниста десь не було, й за машиною доглядав мало-тямущій кочегар. У маєтку Мещерської тако ж розірвав ся локомобіль при молотильці, причім убито 3, тяжко поранено 6 і лехко поранено дуже багатьох робітників. Тут нещасте тако ж сталось з вини адмінїстрації: котел має право працювати при 60 фунтах, а тут він працював при 95—120 фунтах, себ-то силу нагнітання незаконно збільшено в $1^1/_2$—2 рази, від чого й сталось нещастя. Нарешті, в маєтку Тильмана також розірвав ся старий котел у паровику від молотилки, причим убито одного й тяжко покалічено 5 робітників. Розуміють ся що нїякої нагороди покалїчені робітники й семьї убитих не одержали, бо навіть скупий закон 2 июня 1903 р. на с.-г. робитників не поширюєть ся.

Умови подорожувагня с.-г. робітників також були минулім році дуже тяжкі. Так, на станції Лозовій, південної залїзниці, робітникам доводилось пролежувати по кілька днів, бо не було вагонів четвертого класу. До того ще робітникам не дозволяли ночувати в залі 3 класу, так що їм доводилось лежати на дворі в дощ і негоду. А до зал 1 і 2 класу заробітчан зовсїм не пускали, вони навіть не могли купити собі газети в кіоскови. Коли згадати, що ся станція стоїть як-раз на шляху

Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

з Великоросії в Степову Україну, так що через неї раз-у-раз проїздить сила робітників, то можна собі уявити, скільком то робітникам довелось там перестраждати.

Яких-небудь орґанізованих виступів с.-г. робітників для боротьби за полішенне умов своєї праці у минулім році майже не було, коли не рахувати зазначеного вище факту єднання робітників в артілї. Були тільки поодинокі виступи, здебільшого цілком стихійні. Кінчались ті виступи тим, що становище робітників після них робилось ще гіршим. Загалом, у життю українських с.-г. робітників за ввесь минулий рік не було майже ні одної світлої точки, яка могла б закрасити цїлу картину у біль-менш ясний колїр.

Задавало ся б, наведені тут факти з економічного життя минулого року не дають нїяких підстав для скільки-нибудь оптімістичних висновків і сподівань на будуче. Беремо, одначе, на себе сміливість сказати, що біжучий 1911 рік має де-які шанси перед минулим. Ми бачили, що економична конюнктура не була цілком кепська, вона тільки вагалась між крізісом і оживленнєм. Але в тім ваганню, при всій його прикрости, було більше точок позитивних, нїж неґативних. Де-які данні промислової статистики також свідчать про те, що країна потроху виходить з того мертвого стиновища, в якім вона ось вже скілька років аґонізує.

Становище селян і робітників також було тяжке, але намітились де-які тенденції до його поліпшення. Серед селян прокинув ся інтенсивний орґанізаційний рух, який, разом з піднесеннєм загального культурного рівеня селянського господарства, вже тепер дає де-які позитивні наслідки. Апатія, що панувала серед робітництва, також потроху уступає місце більш бадьорому настроєви. Розвиток страйкового руху поруч з рухом до обєднання служать тому доказом.

Навіть найбільш забита й темна маса сільсько-господарських робітників дала в минулім році доказ своєї здатности до орґанізації. Покищо се явище широких розмірів не набрало, але з малого зерна може вирости великий овоч.

Над сим усим виступає факт розвитку продукційних сил Україні. У сільськім господарстві виникають нові культури — бавовняник, соя риж, манчжурські рослини — більш пожиточні й прибуткові. У промисловости виникають нові галузи — нафтова, охрова, слюдова, селітрова, колчеданова, срібно-свинцьова, киноварна, азбестова, навіть золота, кальцітова, оливяна, ґрафітова, — розвиток яких обіцяє піднести ще вище економічне значінне України.

Розумієть ся, поки-що се тільки тенденції, а не реальні чинники. При більш приятючих обставинах сї тенденції можуть зреалїзуватись і,

Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

навпаки, при обставинах несприяючих вони неминуче мусять зостатись пустоцвітом. Але відрадно вже те, що навіть з під того густого шару попілу, яким присипано наш край, пробивають ся такі позитивні тенденції. Се свідчить, що в глибинах народнього й краєвого орґанізму життє не завмерло. Воно тільки пішло в глибше русло, й досить буде найменшої зміни в зовнїшніх обставинах, щоб воно, молоде й сильне, виглянуло на світ божий.

М. Р.

„На Ворсклї.

Памяти поета Якова Щоголева.

Верезіль.

Стою край берега... Сумує плоскіт филь.
У грудях бєть ся, плачучи, знайомий тихий біль...
Тремтить чайок задуманих жалкуючий привіт.
Я зву до себе з ласкою гадки минулих лїт...
Гадки давно минудих лїт...
І передо мною сунеть ся обличчів милих ряд—
Я лину весь до споминів, туди—назад, назад!
Та серце не спроможеть ся — немає юних сил—
І лише бєть ся, плачучи, неначе змахи крил...
Неначе змахи білих—білих крил...

На човнї.

Тихо хвиля по хвилї біжить.
Спить усе вже давно навкруги.
Лише зіронька в небі мигтить
Та без краю біжать береги...
Зашепочеть ся десь в осоцї
По-за човном сухий очерет,
І весельце схитнеть ся в руцї,
І скоріше пливеш унеред...
Однако озветь ся бугай,
Та у лузї ураз пропаде...
По тім боцї прокинув ся гай
І тихенько кріз сон загуде...

Над багаттєм.

Ніч... У лузї гукнуло несміло,
Заклепав десь у слободї сторож,
І ждучи моє серце зотлїло,
І я стиха питаю: чи скоро ж?
Та у грудях безсило холоне—
Я не вірю, що ти пригорнеш ся...
Вугільки догоріли червоні,
І тремтю вже од холоду ввесь я...

Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

АЙТОН СІНКЛЄР.

Герой капіталу.

(*A captain of industry by Upton Sinklair* [1]).

XI.

Поважаний і коханий татусь містера Роббі задихав ся.

— Ти загубив себе! — гукав він. — Сього бути не може! Як ти можеш зробити се без грошей?

— Я що-йно утворив сіндікат, — сміяв ся Роббі.

— Але без грошей?

— Вони не знають, що я не маю грошей, — сказав Роберт весело. — Але для більшої певности я хочу взяти собі трохи грошей від тебе.

— Гм! — коротко буркнув містер Чансі ван-Ренселєр.

— По-перше, — казав далї Роберт, — ви завтра ранком до десятої продасте свої акції; подруге ви спродаватимете їх з пониженнєм, яке тільки буде можливе; а біля одинадцятої ви побачите, як небо впаде на землю.

— Але яка ж буде причина сього?

— Найперша та, що ви продаватимете з пониженнєм. Ви, старі дїячі Уолль-Стріту, зявляєте ся мов шуліка над мертвим звірем, і як тільки ви прошепочете кому слїд, що спродаєте акції Тихоокеанської і Пригородної залїзниці то вже все піде як по маслу.

— Та трохи правди в сїм є, — згодив ся старий поміркувавши.

— Але не для того хотїв вас бачити, — всміхнув ся Роббі. — Головне ще перед нами. А саме в тім, що ви зараз же подаруєте менї пару мілїонів долярів.

Містер Чансі ван-Ренселєр трохи підскочив в кріслї і широко розплющив очі здивований.

— Що найменьше два мілїони, — повторив Роббі, бачучи, що його батько мовчить. — І ви повинні менї подарувати їх, а не позичити. Як би я просив вас позичити їх менї, менї довело ся б давати вам рїжні пояснення і нїколи не пощастило б менї примусити вас вповнї ясно глянути на справу, як дивлю ся я. Я ж був добрим хлопцем, сам утримував себе і на протязї тринадцяти років не прохав нї шага у мого старого татуся. Тепер же менї потрібні гроші, і дуже навіть потрібні. Одного гарного дня ви помрете і все одно лишите все менї; але тодї ваших грошей менї вже не треба буде; бо як тепер моя гра не вдасть ся, то сього буде дуже мало, а як удасть ся, то се вже буде дещиця. І ось я хочу, щоб ви дали менї сї гроші тепер.

---

[1]) Докінченнє, див. кн. II ЛНВ.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Містер Чансі ван-Ренселєр глибоко зітхнув; потім подав ся вперед і присунув ся до столу.

— Роббі, — сказав він, — скажи менї все про сю справу. Скажи менї все.

— Перше менї треба одержати два мілїони.

— Їди до чорта! — гукнув старий. — Хиба ти не знаєш, що як вони тобі потрібні, то ти їх матимеш? Але тепер віповідай і не будь божевільний.

І Роббі все оповів йому, і ще перед кінцем його оповідання старий джентльмен тер свої руки. Потім він кульгаючи вийшов з кімнати і написав своїм маклєрам, щоб вони спродали його акції компанії Тихоокеанської і Пригородної залїзниці по тій цїнї, якою розпочнеть ся продаж. А своїм банкірам написав, що відкриває свому синови, Робертови ван-Ренселєрови, кредіт в три мілїона долярів.

А містер Роберт ван-Ренселєр все ще ходив по хатї з кутка в куток, заклавши руки за спину; приємне обличе його сяло радістю. Сеї хвилї він без сумнїву був найщасливійшою і найзадоволеннїйшою людиною в Ню-Йорцї. Але раптом почув ся стук у двері і увійшов слуга.

— Лист вам, пане, сказав він, — і на нїм стоїть „спішне“.

Герой наш взяв листа і, коли слуга вийшов роздер його і прочитав ось що:

„Містеру Робертови ван-Ренселєрови.

Добродїю, будьте ласкаві попросити вашого приятеля, містера Гріна, ще сьогодня увечері прийти перебалакати в дуже важній справі до місіс Лїнч“.

Не варто наводити тут тих уваг, які вирвали ся у Роберта ван-Ренселєра, коли він прочитав сю записку. Читач може думав, що він скінчив вже всї рахунки з місіс Лїнч; у всякім разї сам ван-Ренселєр так думав. Але всї приємні річи в житю мають той поганий бік, що коли хочеш забути їх, вони не завжди дають ся забути.

Хто був автор листа і які мав цїли, про се герой наш думав доволї довго, ходячи з кутка в куток по хатї або непорушно сидячи в своїм кріслї, стиснувши руки і втопивши очі в просторінь.

Нарештї він знайшов вихід, очевидно дуже неприємний йому, бо лице його почорнїло, а очі блищали. Він вийшов на улицю, і який час їхав містом в кебі... Але швидко він пішов пішки, і коли кеба не стало видно, він взяв иньший і поїхав до того дому, де жила Мері Гарісон.

Вона зустріла його в рожевій шовковій сукнї, румяна від радости. Була така на диво гарна, що хмуре обличе Роберта ван-Ренселєра мимохіть прояснило ся, коли він увійшов до її хати. Але проте понурість не так швидко зникла, щоб Мері її не помітила.

Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Що стало ся? — спитала вона.

Лице йому знов стало хмуре.

— Мері, — сказав він різко; — ми повинні розлучити ся.

Дівчина затремтіла.

— Що ти хочеш сказати? — скрикнула вона.

— Я хочу сказати те, що я говорю, — відповів він. — Ми мусимо розлучити ся. — Але помітивши, що обличе Мері стало смертельно-бліде, він пригорнув її до себе і сів на софу.

— Вислухай мене, Мері, — сказав він мягко; — ти добра дівчина, і я не бою ся сказати тобі всю правду. Я знаю, що ти нїчим не винна тут; але я опинив ся в дуже важкім становищі, і є один лише вихід з нього.

— В чім же річ, Джіме? — задихаючись, вимовила вона (Джім — було імя, яким він навчив її називати себе).

— Мері, — сказав він, — ти ж знаєш, що я жонатий чоловік?

— Так, — сказала вона, — але що ж?

— І що я багатий чоловік? — казав він далї.

— А чи ти знаєш, що я для місіс Лїнч зявляю ся предметом шантажу?

Мері аж присїла.

— Не може бути! — гукнула вона.

— Але се так! — сказав він. — Менї довело ся вже заплатити їй кілька тисяч долярів.

— Боже милосердний! — скрикнула Мері, — та не може бути!

— Одначе се так, — заперечив він. — І так чи инакше, се значить, що нам треба розлучити ся назавжди.

Мері Гарісон захитала ся й схопилась за стілець, щоб вдержати ся на ногах.

— Джім, — сказала вона, — що станеть ся зо мною?

— Ти знаєш, що я завжди дбатиму, щоб ти жила без турбот, — почав він.

— Я не про се думаю, не про се, — закричала вона.

— Але! о, я люблю тебя, я не можу без тебе! Куди піду я, скажи менї на Бога! — І вона кинула ся до нього з пристрасним криком.

— Що робитиму без тебе? — неустанно кричала вона. — Як я зможу перенести се?

Старав ся заспокоїти її.

— Слухай, — прошепотїв він. Не бери сього так близько до серця. Може ти забудеш мене, лише не хвилюй ся.

Вона тремтїла конвульсійно.

— Нї, нї, — кричала вона. — Се вбє мене, вбє! Потім раптом схопилась, очі їй горіли.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Я забю сю жінку, — важко дихаючи сказала вона. — Так, я се зроблю.

Він знову притягнув її до себе, старав ся заспокоїти.

— Ні, ні, Мері, — сказав він. — Се було б гірше для мене. Як що любиш мене, то повинна зректи ся мене. То єдиний спосіб.

Мері сїла блїда, тремтїла і стогнала. Відкинула своє прекрасне волосє назад і дивила ся перед себе затуманеним поглядом.

— Зректи ся тебе, — прошепотїла вона, — зректи ся тебе!

Коханий її почував себе дуже нїяково; природно, що мягкосердому мущинї не дуже приємно, коли жінка через нього страждає, до того жінка, яку він любить. Але він вже постановив, як зробити, і мав намір постанову виконати. Дав їй поплакати на своїх грудях і виплакати своє лихо.

— І я нїколи не можу бачити тебе, а нї на хвилинку? — зо стогном питала ся Мері.

— Нї, — сказав він твердо, — хиба ж не бачиш, що не має місця на світї, де я міг би сховати тебе так, щоб ся женщина не вистежила мене? Вона розшукала мене і вислїдила вже і могла б зруйнувати мене, Мері, змусити мене до самогубства!

Мері тремтїла.

— Нї, — сказала вона. — Не роби того. Ти маєш рацію, я мушу принести жертву. Я відійду, може я перенесу се. Але, о! Джіме, я нїколи справдї не любила нїкого, крім тебе, і нїколи не полюблю!

— Я не забуду тебе, — сказав він. — Дам тобі все, що треба, Мері, тобі не треба буде турбувати ся про гроші.

Але дївчина майже не слухала його; вона не думала про гроші.

— Куди думаєш піти? — спитав він нарештї.

— Не знаю, — відповіла вона, я не маю рідної хати. Куди б могла я піти? Думаю вернути ся туди, звідки прийшла — в Ельбань.

Роберт глянув на неї. Назва „Ельбань“ раптом щось нагадала йому.

— Але ж ти не говорила менї, що приїхала з Ельбани.

Вагав ся трохи, потім додав:

— Може випадково знаєш там одну дївчину — але не знаю її імени, — сказав з легким сміхом.

— Тодї боюсь, що не змогла б відповісти тобі, — сказала вона й собі всміхаючись. — Але я дуже мало кого знала там. Нїколи нїкого не знала, аж поки моя мати не поїхала від мене кілька років тому.

— Поїхала? — спитав він. — Менї здавало ся, ти говорила, що вона вмерла.

— Мабуть вмерла, бо була дуже хора, — сказала дївчина. — Але я не знаю, що стало ся з нею; вона вже не вернула ся.

Він глянув на неї здивовано.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Не вернула ся, — повторив він, потім додав: як імя твоєї матери?

— Елен, — сказала дівчина. Він подав ся назад.

— О, се була страшна річ, — продовжала дівчина тремтячим голосом. — Бідна люба мати так тяжко працювала для мене, — така добра була. Вона допрацювалась до смерти, Джіме, ось в чім річ.

— Що було з нею?

— Мала сухоти, — сказала дівчина; гість її раптом підвів ся.

— Що таке? — спитала вона.

— Нічого, — відповів він. — Се просто припадковість. Але як звали твого батька?

— Я ніколи не знала нічого про свого батька — сказала дівчина. — Мати ніколи не говорила про нього менї; але я завжди думала, що він не одружив ся з нею, що він... — вона зупинила ся, бо щось дивне творило ся з її коханим; але потім казала далї: — я думаю, що був багатий, гарний і добрий. Вона дала менї медальона з його портретом, ключ від якого, казала вона, у нього. Свій вона загубила.

Знов дівчина зупинила ся. Страшенна блїдість вкрила лице Роберта. Схилив ся близько до неї, а в його очах і у всїм обличі був жах. Рука його тремтїла як осінній листок, коли простягав її до дівчини.

— Медальон, медальон! — задихав ся він. — На Бога — чи маєш його?

— Так, — скрикнула здивовано дівчина, — і пішла до шухлядки. Вона простягла йому медальон, коли він біг до неї; він кинув оком і раптом відхилив ся, як людина пробита ножем в серце. Страшенно, дико закричав, схопив ся, мало не впав.

Мері в жаху кинула ся до нього.

— Джім, Джім, — кричала вона, — що таке? Хотїла схопити його, але він подав ся назад від неї, як від дикого звіря.

— Нї, нї, — закричав він і присїв з кутку з смертельним жахом в очах. — Нї, відійди!

— Але, Джіме, — кричала дівчина, — що таке? В чім річ?

Роберт впав на колїна, тремтїв.

— О Боже! — задихав ся він. — О Боже!

Мері знов кинула ся до нього і обхопила його руками.

— Джіме, Джіме, — кричала вона істерично, ти повинен сказати менї, в чім річ, повинен, повинен! Ти знаєш, хто мій батько?

— Та, — задихав ся він, — знаю, знаю!

— Хто? хто? кажи!

Він зупинив ся, старав ся передихнути і не міг сказати ні слова. Коли почутив тепло її дихання, стискання її рук, раптом все тїло його

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

затремтїло і відкинув її з такою силою, що вона майже не впала. Потім схопив ся і з стогнанням кинув ся у двері.

Ще раз глянув на лице дівчини і як божевільний побіг сходами. На улиці його чекав кеб. Не помітив його, і перебіг повз нього; але візник його гукнув і він на мент опамятав ся. Вліз в кеб.

— Жени, жени, — кричав він.

— Куди? — спитав візник.

— Куди вгодно, — крикнув, — Жени!

І вони помчали вулицею; ван Ренселер притулив ся в кутку і ламав руки.

Весь час одна думка була в голові, схопила його за горло як спазм і змушувала кричати. Не міг довше здержувати ся, стрибнув з кеба і кинув візникови гроші. Він опинив ся в пустинній части парку, побіг і зник в темноті.

Тим часом Мері лишившись сама в жахнім мовчанню кімнати сидїла в кутку мов загнаний звір. Лице їй було синяво блїде, очі широко розкриті; в тремтячих руках держала медальон.

Вдивляла ся в нього, все вдивляла ся з страхом не маючи сили порушити ся. Схотїла відкрити його, але промайнуло десять хвилин перше, ніж змогла підвести ся і перейти по хатї. Знайшла ножика, стала на вколїшки і почала в божевільнім страху відкривати. Руки тремтїли мов у пяниці і кілька разів порізала ся; потім раптом, покришка медальону відскочила і вона схилила ся над медальоном.

Лише один раз глянула на нього і медальон випав з її безпомічних рук; відкинулась назад до стїнки з зловісним, жалібним стогнанням. Хвильку стояла притулившись до стїни, потім мов стріла пробігла по хатї. Щось пошукала в шухлядї бюрка. Втім розляг ся вистріл і вона впала тремтючи на підлогу, а її мозок забризгав килим.

XII.

Сього четверга захоплена шумлива юрба зібрала ся на Уолъ-Стрітї задовго перед девятою годиною; галєрея біржі була переповнена, перед дверима — повно народу.

У всїх розмови були про лондонські котіровки; у кожного на обличї — чекання і жах, що здавало ся носив ся в повітрі. Всї знали, що наступає рішучий момент боротьби, що так чи инакше все швидко вирішить ся.

Крізь сю юрбу продерав ся Роберт. Ніхто не зважав на нього, ніхто не пізнав його. Одїж на нїм була брудна, в болотї; капелюх пошарпаний, насунутий на голову, обличе палало; очи почервонїли, хитав ся і йшов немов напомацьки. Він був пяний.

Він дійшов до своєї контори, всунув ся туди і сїв в крісло.

Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Дістаньте менї трохи віски, — задихаючись сказав секретареви. — Швидче!

Секретар дивив ся на нього здивований.

— Віски, — гукнув Роберт знову. — Хиба не чуєте? Та замкнїть двері і не пускайте сюди нїкого. Мерщій!

Той повернув ся і зник. А Роберт сїв в крісло втопивши очі в одну точку. Він йшов містом мов уві снї. Одна ідея володїла ним і погнала його сюди — Муркотів весь час, поки йшов.

— Уоль Стріт, Уоль Стріт! Десята година!

Тепер раптом повернув ся і подивив ся на бюрко; потім підвів ся, підійшов до нього, і там зупинив ся не-твердо тримаючись на ногах. Він прочитав ранїшнї котіровки, потім глянув на годинник.

Було десять на десяту.

— А, — передихнув він — урятовано!

Секретар повернув ся, — Роберт схопив пляшку і став пити просто з неї. Потім сказав.

— Я написав вчора Джонсови і С—цї, щоб три мілїони передано було моїм маклєрам. Подбайте, щоб се було зроблено. Та передайте маклєрам, щоб продавали акції Тихоокеанської та Пригородньої як найшвидше, поки вони всї не зникнуть. Потім вертайте ся сюди і не пускайте нїкого сюди, нї одної душі. Розумієте?

— Розумію, — відповів секретар і вийшов здивований. Насамперед він звелїв своему власному маклєрови спродати кілька акцій Тихоокеанської та Пригородної залїзниці, що належали йому. Секретар нїколи не бачив, щоб ван Ренселєр так потеряв ся.

А ван Ренселєр стискав свої руки і бурмотїв щось вліпивши очі в стрілку годинника, що повзла поволї і тягнув з пляшки що стояколо нього. Так тягли ся хвилини аж поки стрілка не стала на десять.

Цїкаво було подивитись тепер на залю біржі з шумливою юрбою. Тисячі людей стовпили ся в однім місцї і, коли вибила десята, розлягли ся скажені крики.

Акції Тихоокеанської і Пригородної залїзниці! Тихоокеанська й Пригородна! Нїхто й не думав сьогодня про які инші акції, і дрібнїйші фірми позачиняли свої двері, не зважуючись вести свої справи при такім настрої. Хто стояв біля апарату, читав, що цїна акцій Тихоокеанської й Пригородної $157^1/_4$, $157^1/_2$, $157^3/_8$ і так далї. Хитання акцій Тихоокеанської, Пригородної нагадували собою хитанне двох дивоглядів, що звивають ся в смертельних обіймах, і ван-Ренселєр спостерегаючи се ще раз почутив себе вільною людиною. Жах вже покинув його; захопленнє вигнало алкоголь з його мозку, і як він ще був пяний, то лише від запалу боротьби. Кожна нова цифра була немов удар сокирою, нанесений його ворогам; один — батьком, другий ним самим,

Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

третій Шрайком і т. д. Сцїпив руки і швидко бурмотів як той, що стежить за боєм: Так їх, так! Геть їх, геть з ними. І апарат показував далї: Тихоокеанська й Пригородна — 100 по $157^1/_2$; Т. і П. 500 по $157^5/_8$; Т. і П. 3000 по $157^3/_8$; Т. і П. 10.000 по $157^1/_4$ — і так майже без перерви. Там внизу на улиці кричала несамовита юрба; зверху, здавало ся, що дивиш ся в колодязь повний тремтячих тїл.

Так проповзло пів години; і Тихоокеанська й Пригородна ще держала ся. Ван-Ренселєр одержав підмогу, але очевидно мав її і сіндікат. Уоль Стріт нїби подїлилась на два табори і пообіцяла не помилувати нїкого. Боротьба провадила ся далї, і стрілки годинника посунули ся до 10 г. 45 хв. Нарештї акції посунули ся в гору — $157^3/_4$ найвища цифра за сей день. Ван-Ренселер ковтнув віски і подзвонив.

— Слухайте, — сказав він хапаючись задиханому секретареви. — Настала кріза; вийдїть хутчійше і кажіть кожному, що арканзаська палата подвоїла таріфи Тихоокеанської й Пригородної залїзниці. Сю звістку підхоплять ще кілька чоловіка. Потім зачекайте пять хвилин нї мента більше, чуєте? І оповістїть, що я хочу обезцїнити акції і що зо мною батько і Шрайк та инші.

Секретар хитнув головою і зник, а ван-Ренселєр вернув ся до апарату. Коли настала хвилева павза, він підійшов до вікна і визирнув на улицю. Потім знов апарат почав — акції Тихоокеанскої й Пригородної ще держали ся. Ван-Ренселєр знав, що апарат на кілька хвилин спізнюєть ся супроти ринка і нетерплячка брала його. Потім він взяв оловець і почав рахувати, нашвидку пишучи своїми тремтячими руками.

Він двадцять сїм мілїонів вклав в сю справу. Він заплатив ріжницю одного і трьох чвертей акцій, але з погляду спекулянтів Уоль-Стріту в сїм не було нїчого надзвичайного. Велике вражіннє справляло на ван-Ренселєра те, що з кожним доляром на який знижувались акції Т. та П., він вигравав мілїон і три чверти долярів від тих, з ким боров ся. А коли б вони йшли в гору і продержались до призначеного часу, він був би винний стільки ж своїм ворогам. Раптом апарат застукав знов, було пять до одинадцятої, а акції Тихоокеанської та Пригородньої ще держали ся — $157^5/_8$, $157^3/_8$, $157^1/_2$. Він допив пляшку і вибіг з контори; за кілька хвиль він опинив ся на улицї.

Тисячі людей бігали безладно з переляканими очима. До вуха ван-Ренселєра доносило ся з ріжних місць: „подвійна таріфа“ „зруйнувати їх“, „обидва ван-Ренселєри“, „Шрайк“. Він спішив на біржу. Яко члена біржевого товариства його допущено в се пекло, де істерично кричали давили один одного люди, продераючись до місця продажу. Ван-Рен-

Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

селєр глянув на цифру — 157. Тут розлягали ся ті ж крики, що й на улиці: „подвоєні таріфи, ван-Ренселєри“ та инше; раптом побачив поруч себе величезну постать чоловіка, що вимахував папером і ревів голосом, який покривав всї крики. Се був маклєр ван-Рднселєра, найкращий з них, і коли ван-Ренселєр почув його голос, серце йому майже перестало бити ся. Рішучий момент настав.

— Пропоную двадцять тисяч акцій на три днї! Пригородньої двадцять тисяч 157, 157! Двадцять тисяч акцій на три днї по $156^{7}/_{9}$, $156^{3}/_{4}$.

І тодї знову зняв ся крик і переміг голос маклєра. Зо всїх боків лунали крики.

— Тисяча акцій по $156^{1}/_{2}$; три тисячі акцій по 156! 156! $155^{1}/_{2}$.

Ван-Ренселєр, пяний від успіху, несамовитий, блїдий потрясав руками в повітрі і кричав мов божевільний:

— Геть! геть з ними! Геть! Топчіть їх! Душіть їх, ще, ще!

Він знав тепер, що переміг; се почувало ся в повітрі; всїх обхопила панїка — дикий, скажений вихор, що все нищив на своїй пути. Почало ся! Почало ся! Не було вже тепер покупцїв, ворог віддаляв ся — він був побитий! І ван-Ренселєр кричав та сміяв ся мов у горячці; юрба, що щільно оточила головний апарат, теж, скаженїла від жаху або від радости — з огляду на обставини. Тут були такі, що губили при кожнім пониженню мілїон — сї мілїони забирав ван-Ренселєр. Сї люди бачили перед собою страшну руїну. Вони в нестямі кричали, пропонуючи акції по 156, 155, 153! Але покупцїв уже не було.

Так налетїв ураган у всїй своїй люти; вже не панїка була, а хаос і руїна. Акції нарештї впали; і всї, хто підтримував їх були зруйновані, а публика з великого страху накинула ся на них і добила їх. Ціна спускала ся вже не дрібними числами, а цїлими, вже на три, на пять, на десять долярів. Швидкість зниження залежала тільки від часу, потрібного на телєґраму, яка б поширила панїку по всїй країнї, від часу потрібного для оддержання маклєрами доручення продавати акції за яку будь цїну. А в той час аґент ван-Ренселєра з ревучим голосом добивав акції, знижуючи цїну на пять, на десять долярів, пропонуючи купити у нього двадцять тисяч акцій.

Хвилюваннє се все зростало; нарештї ван-Ренселєр не витримав довше, вибіг з юрби, сїв на стільця, сміяв ся і плакав, мов змучена дитина. Минуло пів години перше, нїж він опанував себе; тодї акції Тихоокеанської і Пригородної коштували сїмдесят шість; нарештї знайшли ся покупцї — спекулянти що стали грати на пониженнє, сподіваючись на дальше підвишеннє. І ось нарештї страшна панїка скінчила ся. Ван-Ренселєр вважав девятьдесят дійсну цїнність акцій Тихоокеанської і Пригородної, і тому звелїв маклєрам скупити решту акцій.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

XIII.

Наш герой продер ся крізь сю тїсну юрбу людей, що кричали, кляли, рвали на собі волосє, грозили в небо кулаками — всїх сих людей, які втеряли все, що мали, і бачили перед собою руїну і голод. Се було страшне, пекельне видовище; але ван-Ренселєр не звернув на се уваги — мав досить власних почувань. Почування його не легко описати: се були почування людини, що одержала по сїмдесят чи вісїмдесят долярів на кожну з мілїона чи двох мілїонів своїх акцій; людини яка впівгодини зробила ся найбагатїйшою людиною в Ню-Йорцї. Ван-Ренселєр старший прибіг кульгаючи в контору сина кілька хвиль згодом і обняв сина.

— Роббі, — бурмотів він, — Роббі.

Нїчого більше не міг висловити, бо задихав ся. Слїдком за ним зявили ся Шрайк та троє инших, і всї пятеро джентльменів, не тямлючи себе з радощів, співали, пританцьовували та обнїмали ся.

Кажу — пять, бо ван-Ренселєр молодший, хоч як се дивно, мало брав участи в їх захопленнї. Впав в крісло і сміяв ся нервово, коли батько вилїчував неймовірні суми, які він виграв, і серце його колотилося радісно; але миттю став похмурим, дивив ся в одну точку, і тремтячі руки його хапали ся за все безладно.

— Бідний Робі! — сказав щасливий батько; видно як він змучив ся. Ось, випий краплину! Він здивував ся, коли Роббі випив все, до дна.

Але напруженнє минуло; зник важкий тягар і повернув ся раптом нервовий настрій. Поки інші були ще в такім настрою, що могли обнїмати ся, він встав, попросив його вибачити і вийшов.

Вийшов на улицю, де люди все ще голосно кричали в розпуцї, і не зважаючи пройшов повз них. Він йшов без цїли, зсунувши брови і стискаючи пястуки силкуючись в душі весь час думати, ще тепер він найбагатїйша людина в Ню-Йорцї Але се йому не вдало ся. І тодї він сїв в кеб і сказав куди їхати.

За кілька хвилин він опинив ся на березї, де стояла його „Комета". Море було бурхливе; вітер скаженїв, і навіть в затоцї здимав великі хвилї; але Роберт про се не думав, вибіг на палубу „Комети" і покликав капітана..

— Пускайте пари! кричав він, і рушайте як мога швидче.

Капітан остовпів і вирячив очи.

— Куди ж тепер їхати? — скрикнув він.

— В море!—була відповідь.

— Але ж буря? Певне...

— До чорта з бурею, — кричав Роберт ван-Ренселєр, — Рушайте в море, кажу вам і увезїть мене з сього міста. Розумієте? Чого стоїте?

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Але половина екіпажу на березї, містер ван-Ренселєр, і запаси...

— Я вам сказав, щоб ви все приготували, — кричав ван-Ренселєр. Робіть як кажу і не сперечайтесь. Дістаньте що можете, і як тільки можливо буде, рушайте геть від сього міста. Ідїть!

Він відвернув ся і пішов в каюту. Коли люди зійшли ся на палубу і внизу розводили огонь, він сидїв перед другою пляшкою; коли ж нарештї „Комета“ виплила, він звалив ся на стіл зовсїм пяний.

Він лежав так нїчого не тямлючи, а машина працювала і яхта вже виплила з затоки, прорізаючи бурливі хвилї. І коли вже вона вийшла в одкрите море і велетенські хвилї стали бити ся об яхту, ван-Ренселєр розкрив очи очунявши від падання на підлогу; яхту дуже качало.

На силу підвів ся з підлоги, хапаючись за стіл. Все хитало ся навколо нього; яхта майже лежала на боцї, коли летїла на гребнї хвиль. Море ревіло скажено, дико; який час Роберт не розумів, де він.

Потій увійшов капітан.

— Ми вирушили, пане, — сказав він понуро; — куди хочете їхати?

— Менї однаково, — відповів Роберт. — Їдьте, куди хочете, тільки дайте менї спокій.

— Гаразд, пане, — сказав капітан. — Ми поїдем на північний схід, — найбезпечнїйше йти бурі на зустріч. Завтра рано ми вже перепливемо міскувату мілизну.

З сими словами він повернув ся і вийшов, хитаючи головою. Він чув, що властитель „Комети“ сьогодня виграв на біржі мілїони, а виглядав так, наче їх втеряв.

А ван-Ренселєр сидїв при столї один з своїм жахом.

День минав; сонце сїло, стало темно і буря знову люто заревіла. Весь час ван-Ренселєр то сидїв тремтючи в кріслї, то качав ся по підлозї, пяний. Всю нїч не знав, що робило ся навколо; не думав нї про киплячі вали, що громадили ся по над ним, підкидали яхту високо на своїх гребнях або з страшною силою скидали її в безодню; не знав нї тяжкої працї чотирьох чоловік біля керми, які силкували ся увесь час держати ніс проти бурі.

Він нїчого не помічав, аж поки не відчув страшного товчка, по якім розляг ся такий тріск, немов щось зламало ся в самім серцї корабля. Тодї він вирячив як баран очи, подивив ся навколо, почуваючи, що рух яхти змінив ся, що вона крутить ся назад і вперед і що удари хвиль стають дужчі.

Раптом двері розчинили ся і влетїв капітан.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— У нас зламав ся винт, — хриплим голосом вимовив він. — Машина попсувала ся.

Ван-Ренселєр дивив ся на нього, не розуміючи в чім річ.

— Що стало ся? — спитав він.

— У нас зломив ся винт, — перекричав капітан шум моря.

— Ну, що з того? — спитав Роберт. — Що то мене обходить?

— Ми безпомічні! кричав капітан. — Безпорадні! Ви не розумієте? Нас несе буря, ми розібємо ся о скелї!

Ван-Ренселєр стояв ухопившись за стіл і встромивши очи в одну точку; напівсвідомо повторяв слова капітана, бо значіння їх не було в в повнї ясно для його затуманеного мозку: „безпомічні, нас несе буря, розібємо ся о скелї". І раптом він побачив дикий погляд капітана і підскочив до нього з криком: „Я не хочу йти на скелї. Нї, ви збожеволїли! Робіть же що-небудь! Геть!"

Капітан побачив, що він пяний; але переляк швидко витверезив Роберта, як се зробило ранїйше захопленнє.

— Де ми? — кричав він. — Де ми?

Страшний вдар потряс яхтою; вона захитала ся і закрутилась, і обидва в жаху чекали, що ж буде; потім коли яхта знов підняла ся, капітан сказав:

— Ми коло берега Мена, в пятидесяти милях; але нас жене вітер, і ми нїчого не можемо вдїяти. Як що не надійде поміч ми загинемо.

— Поміч повинна прийти, — кричав ван-Ренселєр, зрозумівши нарештї, в чім річ. — Ви збожеволїли? сього не може бути!

Він попростував до сходів, щоб підняти ся на палубу; капітан за ним. Коли розкрив двері, зупинив ся, вражений силою бурі. Було темно; але вітер мов лютий звір бив його по лицї, бризки з свистом кололи мов град. Роберт стояв доволї довго і бачив, як ракета підняла ся від палуби і розрізала небо; тодї хитаючи ся повернув ся до каюти.

Тепер він розумів своє становище, і в душі його лишив ся самий жах. Хитаючи ся ходив туди й сюди по каютї, грозив в повітрі стиснутими пястуками і кричав в божевільнім жаху: Боже, Боже! Не може бути, се брехня! Урятуй нас! Що нам робити? Капітан відвернув ся від нього з гострою відразою і пішов на палубу сповняти свої обовязки.

А Роберт навіть не помітив сього; все бігав туди й сюди, несамовитий, божевільний. Все в нїм вмерло, опріч дикого звіря, як що, правда було що инше колись в нїм. Він хотїв жити, хотїв на землю, він властитель сотки мілїонів долярів, він, він! І не вже він мусїв затонути мов щур

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

в клїтці! Його крики перемогали бурю; він кликав Бога, плакав, молив ся, кляв; і в той час скажена буря вила, скавчала мов дикий звір, що намагав ся заволодїти ним, і гнав малу яхту перед собою на її загибель. Нїкого не було хтоб почув його, щура в клїтці, хоч він так скаженїв, що піною вкрили ся уста.

Так минула година, дві; в далинї заяснїло і настав день. Ван-Ренселєр ще кричав, хоч такий вже був безсилий що ледве міг стояти, коли двері каюти широко розчинили ся і увійшов капітан, білий, з міцно сцїпленими устами.

— Все скінчено, пане, — сказав він. — Ми пропали.

Очі властителя блиснули мов у маніяка.

— Що ви хочете сказати? — крикнув він.

— Підніміть ся на палубу і побачите! — сказав капітан.

Ренселєр кинув ся на палубу тримаючись за двері; він дивив ся навколо себе, але з початку нїчого не бачив, нїчого не розумів, крім свого власного жаху. Неймовірний хаос стояв навколо; яхту мов кульку підкидало величезними хвилями; навколо знимали ся хвилї мов гори, яхта осїла вниз, вниз, поринула, і ван-Ренселєр задихав ся з переляку; потім велика накопичена гора насунула ся на яхту, і знов яхта підняла ся вище, вище, на самий гребінь і летїла з швидкістю експресу, а розлючена водна стихія шипіла, ревіла, стогнала, грохотїла навколо неї.

З вершка гори хвилї ван-Ренселєр кинув оком навколо і крики завмерли йому на устах. Пів милї від них було видно беріг — дикий пустинний, страшний беріг, з гострими скелями, з немилосердними залїзними скелями — гибель неминуча, страшна!

Се видовище знищило останнїй атом душі ван-Ренселєра. Він вив, скавчав, стогнав; кинув ся б на палубу і качав ся б по нїй мов тварюка, як би інстінкт самоохорони не змушував його тримати ся за баляски. Стояти тут цїлому, живому — і з кожною стопою посувати ся на зустріч смерти! Бути безпомічною забавкою у власти сих лютих, невблаганних сил! Се було занадто! Се було занадто! Він ставав божевільним, ставав звірюкою, ідіотом! Він кричав, реготав ся, ридав: але слова його вже були без змислу.

Він втопив очи в чорні скелї, що височили перед ним; коли яхта наблизила ся до них, почули ся звуки далекозвучні, стихійні, космичні.

Один тільки раз ван-Ренселєр повернув голову, щоб побачити, як матроси кидають в останнїй марній надії котву; бачив як закрутила ся яхта, як хвилї підняли котву, змели її, подерли канати, мов нитки.

Потім він — побачив, як люде старали ся спустити човна; він кинув ся туди й чекав. Не помагав їм, але коли човен опинив ся на

Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

воді, він стрибнув в нього, відштовхнувши одного з матросів. Кілька людей ще стрибнуло услід йому, потім крикнули „досить!“ і вони штовхнули човна і миттю його віднесло від яхти. Ще хвилина — велетенська хвиля вдарила в човен і поглинула їх.

Ван-Ренселер виринув задихаючись, ще божевільний від жаху. Човен був близько; він напружив ся і схопив його. Біля нього друга людина, матрос, простягала руку до човна; поки хвилі крутили ними, матрос схопив ногу ван Ренселера і силкував ся вдержати ся так. Але той скажено-лютий вдарив його і відкинув від себе. І ось ван-Ренселер сам висів вчепившись в човен, що гойдав ся на хвилях.

Була се страшна боротьба: хвилі давили його, били, заливали його; але з розпачливою енергією чепляв ся за човна силкуючись голову тримати понад водою, а хвилі несли його все близче до залізного берега.

Не зводив очей з свого дивоглядного ворога з відкритою пащею величезними гострими зубами, що готовий був поглинути його.

Ось вони сі скелі — високо над його головою; ревінне валів вливало ся в його уха, в його душу, приголомшувало його, жахаючи сей бідний тремтячий клубочок життя, що уявляв він тепер з себе. Потім раптом відчув як його захитало немов би був на верховиттю дерева, а тоді понесло в гору вище, вище, просто на хитку височінь запіненого гребеня.

Він кричав, здрігав ся, немов побачив страшний, що душу морозив сон. Але хвиля підхопила його, він почував що заволоділа ним і понесла з початку поволі, а далі швидче, все швидче, з швидкістю кулі і підкидаючи, потрясаючи ним вдарила ним о зубчасті скелі. Розбила обличе, розчавила члени, роздушила голову мов яйце; і останні искри його хтивого життя вилетїли з нього.

XIV.

Подїляю відразу Рескіна до „патетичної фальши“ і не маю наміру твердити, немов хвилі мали якісь почутя до ван-Ренселера. Се просто випадково сталося, що вони схопили його в обійми і вдаряли ним о скелі цілий день; що одна по одній змагали ся заволодїти ним і тратили всю силу підкидаючи ним, аж поки він втеряв всяку подібність до людини. Аж в ночи, коли вітер ущух, вони винесли його на беріг, вишукали маленьку ямку і поклали його на пісок.

Се було спокійне місце; не чутно нїяких голосів, крім голосу хвиль, і вони всю ніч відвідували одна по одній беріг і гойдали тїлом туди й сюди при срібнім місячнім сяєві. Коли настав ранок, тїло розпухло і посинїло; лежало напівприкрите піском.

Засяло сонце, а тїло лежало спокійно, непомічене нїким, хиба

Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

тільки незчисленними малими сотвореннями, що повзали незграбно хитаючи в повітрі довгими клешнями. Швидко одно з них виповзло на обличе і вчепило ся клешнями в губи; і иньші приповзли швиденько на сю добірну здобич. Добірну, бо хиба ж для утворення тїла ван-Ренселєра не зберало ся протягом сорока років по всїй землї самі добірні і дорогі речи? Пригадайте бочки чудового вина, яке вливало ся в нього! Пригадайте черепах, дичину, птахів, смашні пряні соси, солодощі — всї сї меню на рожевім оксамитї з добірними французькими назвами.

Хиба тисячі людей не працювало що дня, щоб приготувати сї речи і подати їх на кришталї та сріблї сьому коштовному тїлу, одягнути його, дати притулок, зрівняти всї його стежки на сїм свїтї? А тепер воно лежить на піску, і його зїдає безлїч голодних крабів.

Настав другий день, і вже по обідї два човни рибальських плили повз і один з рибалок помітив тїло. Причалили, гукнули на другий човен, що мабуть розбив ся корабель і треба його пошукати і вийшли на берег подивити ся. Підійшли до тїла, чи того, що мусило бути тїлом. Одїж була майже цїла і один обдививши ся кешенї витяг попереду чудовий золотий годиник, що колись заплачений був у Женеві 1800 долярів. Се зацїкавило його і став швиденько далї шукати; знайшов гаманець, повний грошей і картки — замащені, брудні; на них ще можна було прочитати написане, і рибалка закричав: Боже, се Роберт ван-Ренселєр!

— Хто се такий, Роберт ван-Ренселєр? — спитав здивовано другий,

— Нїколи не чув про нього? Е, сеж найбагатїйша людина в країнї, — одповів перший і з пошаною глянув на тїло; але товариш його лише коротко сказав:

— Хто б він не був, але смердить він як чорт!

А другий човен швидко повернув ся, щоб повідомити про розбите „Комети“ і про те, що знайдено ще кілька тїл. За кілька годин чутка дійшла до Ню-Йорка викликавши нову панїку на Уоль-Стрітї і страшний сум в осиротїлій родинї нещасливого мілїонера. У вечорі ґазети оповістили, що „останки“ Роберта ван-Ренселера привезе спеціяльний потяг до Ню-Йорку. Останки зустрінуто було пишно, як і годило ся. А за два днї відбув ся пишний, багатий похорон, описанне якого можна було б навести з ґазет, але від сього затягло ся б оповіданнє. Досить сказати, що церемонія відбула ся в великій церкві пятого Авеню і що увесь цвіт столицї був на нїй. Велебний доктор Летюс Спрей виголосив найкрасномовнїйшу з своїх проповідей на тему: „блаженні мілїонери, бо вони наслїдували землю і не можна відібрати її від них.“

Переклала *Н. Романович.*

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

М. ПОРШ.

На повороті.

На кожнім кроці так в громадському і політичному житті, як в науковій і публіцистичній літературі, ми звикли чути у нас ту думку, що Росія — країна хліборобська, що тільки хліборобство й може вивести нашу державу на широкий і битий шлях економічного поступу, що тільки хліборобська людність стане за Ісуса Навина нашому громадянству в далекій путі до землі обітованої...

Безперечно, і досі ся думка має в собі велике зерно науково-економічної істини. І тепер, на прикінці першого десятиліття XX в. так як се було і в кінці минулого віку, в центрі економічного життя нашої країни, її народнього і державного господарства, стоїть хліборобство. Кожен врожай, чи неврожай головних хлібів в Росії завше голосною луною одгукуєть ся і нині по всіх галузях економічної діяльности населення. Збільшуєть ся закордонна торговля, зменшують ся або й зникають бюджетні дефіціти, зростає виробництво продуктів масового вжитку, то значить: в Росії урожай. Тим часом ще перші вістки про майбутній неврожай лихом віють над цілою державою. Кваплять ся державні кормчі знайти тих фінансістів, котріб дали грошей для полагодження неминучою бюджетного дефіциту. Готуєть ся плян продовольчої кампанії для боротьби з будучим голодом селянства неврожайних місцевостей. Падає привоз і вивіз товарів за кордон, зменшують ся обороти внутрішньої торговлі, збільшують ся земські і державні недоїмки, зменьшуєть ся рух товарів по залізницях, підупадає масова продукція в промисловости, росте безробіттє, пошести в голодній і безробітній людности і т. д.—все се несе у нас неврожай.

Але давно вже хліборобство, що панує і нині в народньому хозяйстві, втратило своє домінуюче становище в сфері проблєм соціально-політичного життя. Ще з тої пори, коли в 80-р.р. минулого століття громадянство опинило ся в тупому кутку, з якого, здавало ся, нїде не видко виходу, ще тодї соціально-політичне провідництво перейшло до індустріальної людности нашої держави.

І практика політичної діяльности і теорія політичної думки тих часів, обидві, утворені на ґрунті хліборобського характеру цілої держави, збанкротували перед залізною дійсністю 80-р.р. Апатія, відсутність якої будь ініціативи в широких кругах так званого „общества“ і теорія „малыхъ дѣлъ“ були вінцем сього банкроцтва теорії і практики.

Та не дрімала в сї часи громадського сну лиш невсипуща учи-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

телька народів історія. Вона творила нові форми життя, нові соціальні сили.

Друга половина 80-х р.р. і особливо весь останній десяток XIX в. характеризуєть ся надзвичайним пеклуванєм державної власти про „насажденіе промышленности“ і певне ще більшим розвитком всіх галузів індустрії. Держава швидко вкривала ся залізницями, складали ся акціонерні товариства своїх і чужоземних капіталістів, фабрики і заводи росли наче гриби в дощ, індустріальна продукція в своїму швидкому розвиткови квапила ся наздогнати сільське господарство. Ставав поважною соціальною верствою новий клас, живий, бадьорий і активний, — клас індустріяльного пролєтаріяту, що доволі недвозначно заявляв про своє істнуванне і державній власти і громадянству.

В парі з сим процесом капіталізації і індустріалізації народнього господарства Росії наростало, громадське оживленнє, наростало, що далі то швидче, в усіх сферах громадського життя. Періодична преса журналістика, наукова література, красне письменство — все се виявляло нарожденнє нового, активного життя, прискорювало ліквідацію громадського індіферентизму, творило віру і надії на кращу і недалеку будучину. Хто не памятає того запалу в науковій і публіцістичній полєміці над „судьбами капіталізма“, того вогню в теоретичних суперечках над економічними проблємами, котрий так яскраво малював психольогічне перерожденнє російського громадянства.

Так Росія, хліборобська по своїй економічній основі, вийшла із атмосфери політичного знесилля і зневіри 80-х р.р. лиш дякуючи Росії індустріальній.

З тої пори не хліборобство, а промисловість стала в центрі соціально-політичної думки, соціально-політичного руху Росії. Найбільші врожаї не викликають тепер такого громадського і політичного оживлення, піднесеного настрою, бадьорости і надій, як найменьші ознаки промислового підйому.

Так і тепер.

Два роки величезних врожаїв 1909 і 1910 р.р. не змогли не то що вивести нашу країну із атмосфери громадської апатії, а навіть хоч би трохи зменшити безкрає панованнє байдужости і зневіри. А тим часом перші й нечисленні ластівки промислового оживлення вже будять апатичне і байдуже російське громадянство.

Після всього нами сказано зрозумілим стане той великий інтерес, котрий в другій половині минулого 1910-го року в широких кругах суспільства викликало знову питанне, чи прийшов, нарешті кінець промисловому крізісови Росії.

Generated on 2015-08-04 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Вже давно Росія, як і кожна инша капіталїстична країна, перебуває в тїсному звязку з світовим хозяйством, відчуваючи на собі його могутнїй вплив.

Найкращим доказом того, що й Росія стала капіталїстичною країною, війшла в тїсний контакт з світовим капіталїстичним хозяйством, був той величезний промисловий крізіс 1901—1903 р.р, котрий з страшною силою вдарив і по молодому орґанїзмови російської промисловости.

Але з тої пори звязок той наче урвав ся.

В той час, коли, в Західній Европі і Америцї за добою крізісу прийшла, як се завше буває, доба промислового підйому в 1903 — 1907 р.р., — в сей час в Росії ми не бачили нїякого справжнього промислового оживлення.

Те промислове піднесеннє котре настало в Захід. Е. і Америцї в 1903—7 р.р., припало на лихі часи російського життя, коли саме відбувала ся величезна в світовій історії соціально-полїтична траґедія. Починала ся російсько-японська війна, котра вимагала страшного напруженя фінансових сил держави, і тим до певної міри гальмувала у нас завше значну допомогу індустрії з боку держави. До неї приєднав ся громадський рух, котрий цїлком дезорґанїзував народнє господарство і навіть державний орґанїзм. Страйки і локаути, арґарні розрухи і т. и. робили неможливою спокійну економічну дїяльність, як в сїльському господарстві, так і фабричо-заводській промисловости. Скажено падали на біржі всї грошеві папери і особливо папери державні. Що ж тут дивного що закордонний капітал, котрий і досї грає в нашій промисловости видатну ролю, почуваючи непевним навіть своє істнуваннє, а не то що свій зиск, почав тїкати від російської хуртовини в рідні краї. Так було в 1903—7 р.р.; а тодї, коли настали чорні днї для західно европейської промисловости, коли в Західній Е. почав ся промисловий крізіс 1907—9 р.р., у нас стало ще гірше: і без того зруйнований внутрішний ринок в край зруйновано було величезним неврожаєм 1908 р., неврожаєм настільки великим, що Росія стала навіть помітним ринком для закордонного хлїба.

Мимоволї у неврастенїчних полїтиків виникали думки, що нечуване довгий економічний крізіс загрожує повною руїною народнього господарства, цїлковитим занепадом економічного і державного життя Росії.

Правда, на протязї всїєї доби нашого економічного крізісу, державна власть за всяку цїну силкувала ся нищити чинники, котрі дезорґанїзували народнє господарство, робили неможливою нормальну економічну дїяльність. Втихомирено село і місто; отже, поки що усунено спеціфічно росийські причини затяжного характеру економічного крізісу і утворено спокійну атмосферу для творчої працї капіталу, як в індустрії так і в сїльському господарстві.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Але сього замало; замало поліцейських мір для того, щоб оживити хорий, знесилений економічний орґанїзм. Треба зміцнення внутрішнього ринку, щоб промисловість змушена була потребами людности і реальним зиском до інтенсивної діяльности, треба зміни економичної конюнктури в світовім хозяйстві, щоб в рухови великого цїлого набирав ся сили кволий орґанїзм російської промисловости. І такі зміни прийшли.

Ще в кінцї минулого року видко було, що західно-европейське промислове оживленнє перемагає крізіс. Найбільше се позначило ся на споживаннї продуктів, котре поволї, але невпинно зростало. Оживала і промисловість, що виявляло ся виразно зменшеннєм числа безробітних. Особливо яскраво показала міжнародня торговля, що з 1909 роком промисловий світовий крізіс одходить в минуле [1]):

	Привіз.		Вивіз.	
	в мілїонах			
	1908	1909	1908	1909
Англїя ф. ст. . . .	593	625	377	378
Америка дол. . .	1.194	1.312	1.861	1.633
Германїя мар. . .	8.077	8.547	6.481	6.947
Франція	5.640	5.972	5.050	5.511

Як се буває взагалї при переходї од промислового застою до поліпшення економічної конюнктури, одним із перших сімптомів промислового підйому сього року зявило ся збільшеннє привозу в закордоннїй торговлї західно-европейських держав: так в Анґлії привоз збільшив ся на 32 м. ф. ст. в той час, коли вивіз зріс тільки на 1 м. ф. ст., в Ґерманії привоз на 470 м. мар. вивіз на 466 м. мар., в Франції привоз на 460 м. фр., вивіз на 332 м. фр., нарештї в Америцї привоз на 118 м. дол., а вивіз навіть зменшив ся на 228 м. дол., що ясно вказувало на те що країна ледве-ледве починала очунювати од тяжкої недуги.

При таких обставинах, коли міжнародня економічна конюнктура, безперечно, ставала кращою, в Росії два роки підряд трапив ся такий величезний урожай, якого давно вже не бачила російська людність (в міл. пуд.) [2]):

	1904—1908 р. пересїчно.	1909.	1910.
Озимого і ярового жита . .	1241,5	1390,7	1346,4
Озимої пшеницї	637,5	957,7	875,5
Ярової	324,0	343,6	413,2
Ячменю	461,9	629,5	610,1
Гречки	68,9	68,9	74,9

[1]) Вѣстникъ Фин. Пром. и Торгов. 1910 р. № 11. „Экономическій обзоръ 1909 г.“.

[2]) Торг. Пром. Газ. 1911 р. № 2. Хлѣбная торговля в 1910 году.

Generated on 2015-08-04 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Проса	115,9	166,0	160,9
Кукурузи	75,3	61,9	120,3
Всїх зернових хлїбів . . .	2.987,5	3.717,7	3 684,1
Вівса	816,1	1.014,9	926,9
Картоплї	1.679,8	1.980,9	2.215,2

Натурально, що такі врожаї не можуть пройти і не проходять безслїдно для внутрішнього ринку та ще такої країни, як Росія, де головна маса людности — селянство. Вони неодмінно мусять значно збільшити покупну силу населення, викликати попит, насамперед, на промислові продукти масового вжитку і, таким чином, спричинити ся до розвитку фабрично-завідської промисловости Росії.

Наскільки повинні були зрости грошеві фонди покупців, видко буде із того особливо великого хлїбного експорту, котрий падає на останнї два роки; ось скільки було вивезено хлїба з Росії через головні таможнї з 1 сїчня (1/I) і до кінця кожного року: (в тис. пуд. і в мілл. карб.) [1]):

		1905	1908	1909	1910
Пшениці		278.286	88.632	306.988	369.588
Жита		52.598	23.386	33.282	39.139
Ячменю		124.658	155 861	218.622	241.783
Вівса		122.477	27.468	73.723	81 898
Кукурузи		10.100	34.061	39.573	26.253
Разом	вага	588 119	329.408	672.188	758.611
	на суму.	566,8	375,0	748,3	833,0

Як бачимо з сїєї таблиці, не зважаючи на те, шо урожай 1910-го року трохи меньший, нїж був в 1909 роцї, експорт хлїба одначе збільшив ся і в минулім роцї і то не тільки супроти 1908, але навіть і супроти 1909 року. Особливо виразно промовлятиме нам се збільшеннє, коли ми порівняємо його з близьким до нас неурожайним 1908 роком: експорт пшениці зріс в 4,2 рази, жита в 1,6 рази, ячменю в 1,6, вівса мало не в 3 рази, а весь експорт хлїбів більше нїж в 2,3 рази При сьому треба зауважити, що експорт хлїба з Росії в 1910 роцї, збільшив ся супроти 1909 року, не тільки своєю вагою, але і своєю вартістю, і то незважаючи на хлїбні цїни в 1910 р. [2]). Таким чином Росія, котра за часів останнього великого неврожаю, можна сказати втеряла чимало значних закордонних ринків для свого хлїба, знову стала пануючим хлїбним експортером на західно-европейському ринкови, де на її долю припадає тепер мало не 1/2 хлїбного експорту.

[1]) Ibidem, вартість хлїбного експорту 1910 р. вирахована лиш приблизно.

[2]) Ось які цїни стояли на германському ринкови (за тону) в 1909 і 1910 рр.: жито 160 — 162 марки 145 — 146 м., пшениця 217 — 219 м. 194 — 197 м., овес 155,70 м. 146,75 м.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Як вплинули останні урожаї на загальні обороти закордонної російської торговлі, на приток грошевих фондів до нашого внутрішнього ринку, про се свідчать нам відомости про закордонну торговлю за 12 місяців минулого року по европейській, кавказській і російсько-фінляндській границі (в тисяч. карбов) [1]).

	Вивіз.	Привіз.	Баланс.	Загальні обороти.
1905 . . .	1.017.876	559.315	+ 458.561	1.577.191
1906 . . .	1.001.871	619.913	+ 381 958	1.621.784
1907 . . .	991.526	626.299	+ 295.227	1.617.825
1908 . . .	938.768	747.307	+ 191.461	1.686.075
1909 . . .	1.367.161	789.054	+ 578.107	2.156.215
1910 . . .	1 353.944	925 658	+ 428.285	2.279.602

Ся таблиця найкраще виясняє нам, наскільки покращала в 1909 і 1910 внутрішня економічна ситуація в Росії в порівнянні з 1908 р.: вартість вивозу збільшила ся в 1910 р. на $415,_1$ міл крб. (на $44,_4$ %), привозу на $178,_3$ м. к. (на 23, %), загальні обороти закордонної торговлі на $593,_5$ м. к. (на $35,_2$ %) а торговий баланс на $236,_8$ м. к. (на $128,_6$ %).

Таким чином, ми маємо доволі міцні підстави думати, що два врожайні роки неодмінно повинні були значно поліпшити внутрішній ринок Росії, ринок, по характеру свойому, головно сільськогосподарський. Ігнорувати сей чинник, при розгляді економічного розвитку Росії було б величезною помилкою.

Безперечно, за панування сучасних капіталістичних відносин, продукція дуже відокремлена від споживання; капіталістично зорганізована, вона має на оці не інтереси споживання, а інтереси зиску. Але одначе й нині споживанє доволі рішучо впливає на виробництво тих чи инших продуктів: характер ринку і його межі визначають характер і межі продукції.

Цілком правдива і доведена та думка, що сучасні кризи основною причиною своєю мають анархію в орґанізації капіталістичного хазяйства. Надзвичайна пляномірність індівідуального капіталістичного господарства і брак її в цілому народньому і світовому господарстві, громадський характер хазяйства, по його завданням і орґанізації праці, і індівідуальний характер привлащування здобутків колективної праці — неминуче приводять до сучасних криз. Але правдива є також і та думка, що ринок споживання, котрий стає единим шляхом до капіталістичного зиску, завше дає великі імпульси до збільшення або зменьшення виробництва, і павперизація споживачів неминуче приводить до підупаду промисловости і навпаки. Особливо яскраво виступає ся залежність

[1]) Торгово-Пром. Газета. 1910 р. № 16, стор. 5. Баланс Внѣшн. Торговли, с. 1/I по 30. XII. 1910 р.

Generated on 2015-08-04 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

продукції од внутрішнього ринку відсталих хлїборобських країн, де такі стихійні зявища, як неврожай, чинять надзвичайно плюндруючий вплив.

А такою країною безперечно і є Росія.

Російська економічна наука вже давно встановила величезний вплив врожаїв і неврожаїв на продукцію товарів масового, народнього, вжитку, напр., на бавовняну промисловість, на виробництво горілки, деяких продуктів горничої промисловости і т. ин.

Ось через що нині, на переломі в економічному житті Росії, першим питанням економічного прогнозу є становище її сїльськогосподарського ринку.

Що під впливом двох останніх врожайних років становище селянської маси не тільки повинно було поліпшити ся, але і, дїйсне поліпшило ся, — ми маємо сьому безпосередні докази.

Урожаї значно підвисшили підупалу „платежеспособность“ селянської маси. Майже всї земські зібрання в осени визнали „подъемъ платежеспособности крестянскихъ массъ“, що спричинило ся до того, що „земскія кассы обладаютъ значительною денежною наличностью“.

На заможні елементи села урожаї вплинули в тому напрямі, що спонукали до переходу від екстензивних до інтензивних культур, до збільшення насивної площі і інвентаря, до поліпшення техніки і т. и.

Особливо цїкаво зазначити зріст попиту на сїльсько-господарські машини в 1910 р. супроти 1909 р., не зважаючи на зменшенне врожаю. Ось наскільки збільшив ся попит в 1910 р. по окремих районах (в %): [1])

	Машини для уборки хліба.	Инші знарядля.
Південний	6	4
Новоросія	18	26
Поволже і Заволже	27	32
Південно-Східний	12	16
Центральний	8	10

Безперечно, наслїдком двох останніх урожаїв являють ся з одного боку зріст заробітчанського руху, з другого зменшенне переселення. Ще в 1909 р. загальна кількість переселенців сягала 623.142 душ, в 1910 р. вже тільки 316.318 душ.

Ясно, що такі великі зміни в становищі внутрішнього ринку давали чимало імпульсів нашій промисловости до оживлення, до підйому.

Погляньмо ж тепер на факти сучасної економічної дїйсности нашої держави.

Всюди і завше, коли сучасне капіталїстичне господарство, переходить од доби кризи до промислового розцвіту, ми бачимо насамперед, як

[1]) Тор. Пром. Газ. 1911 р. № 3. „Итоги 1910 г.“

Generated on 2015-08-04 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

попередника сього останнього, оживленне на грошевім ринку, міжнароднім і державнім, котре виявляєть ся в збільшенні грошевих коштів, в інтенсивному рухови біржових паперів і т. и. Сучасне господарство — господарство грошеве, і без грошей сучасна капіталїстична індустрія не може не то що розвивати ся, але навіть істнувати.

Уважний аналїз становища сучасного грошевого ринку Росії показує нам значне поліпшенне за останнї два роки особливо супроти недавнього лихого минулого.

Перш за все ми повинні зазначити що в 1909 і 1910 р. починають дуже замітно збільшувати ся грошеві фонди. На протязї останніх двох років особливо зростають вклади в державних ощадних касах. Збільшують ся золоті запаси в російському Державному банкови. Прибувають значні суми до акціонерних банків комерційного кредиту. Повертають ся старі і пливуть нові закордонні капітали до російської індустрії.

Отся таблиця показує нам темп поліпшення російського грошевого ринку (в міл. карб.) [1])

	Ощадничі каси на 1-е серпня.	Золот. запас. Держ. банку.	Вкладні і текучі счета акц. банк. ком. кредиту.
		На 1-е сїчня.	
1908	1.164,9	1.161,0	818,0
1909	1.216,3	1.217,5	979,4
1910	1.325,8	1.412,0	1.262,1

Як бачимо, через самі тільки що зазначені кредитові установи на грошевий ринок прибуло к 1910 р. самих тільки грошей мало не 1 мілїард карб. в 1910 р. в порівнянні з 1908 р.

Ще енергійнїйше плили до російського народнього господарства капітали з закордону, де грошевий ринок був в сей час вже переповнений, і капітал не знаходив споживачів. Приток закордонних капіталів почав ся ще в 1907 роцї, коли вже наша держава почала помітно втихомирювати ся, в 1909 роцї він став особливо значним. Так після „The Economist-a“ сума анґлїйських капіталів, вкладених в російську промисловість сягала в 1907 р. 3,3 міл. фунт. ст., а в 1909 р. вже 9,5 міл. фунт. ст.

Поруч з сим подих промислової весни, як се і завше буває, дуже виразно впливав на російську фондову біржу, де майже всї папери зростали в цїнї все більше і більше. Порівняння біржевих котіровок кінця 1910 року з 1909 р., для ріжних грошевих паперів показує нам характер і розміри змін, що відбули ся на фондовій біржі [2]).

---

[1]) Вѣстникъ Финансовъ, Промышл. и Торг. № 36, 1910 г. „Нынѣшнее биржевое оживленіе у его причины.

[2]) „Торгово Пром. газета 1911 р. № 1 Денежный рынокъ и біржа в 1910 г.“

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

	30 Грудня.	
	1909	1910
4% держ. рента	89 7/8	95
4 1/2% держав. позика 1909 року.	97 1/4	100
I Вигр. позика	444	486
II „ „	354	381
III „ „	306	336
Моск. Каз. з. дор. . . .	341	530
Київо-Вор. з. дор. . . .	370	580
С.-Пет. Між. Банк . . .	431	535
Бесар. зем. Банк	633	706
Вілен. „ „	534	631
Брянс. завод	283	367
Провіданс.	190	250
Гартман	557	663
Мальцевськ.	961	1635
Русско-Дніпров.	1100	1699

Таким чином, не тільки державні папери, котіровка котрих часто зміняєть ся в Росії під впливом штучних заходів уряду, незалежно од характеру економічної сітуації, але і всї папери — залїзниць, земельних банків, банків комерційного кредиту, металюрґічних й инших виявляють яскраву тенденцію до зросту в цїні. Розглядаючи се оживленнє фондової російської біржі в світлї вищенаведених економічних фактів, ми повинні признати, що се підвисшенне цїн було викликано не якимись внїшнїми, штучничними причинами; як ми вже бачили, воно „спирало ся на реальні факти", „неминуче випливало із загальної господарчо-полїтичної конюнктури" [1]). Ось через що саме оживленнє фондової біржі стає теж знаменним зявищем — виразником основних змін в промисловому становищі Росії, що відбули ся за останні два роки.

Таким чином, розгляд сучасного становища росийського грошевого ринку неминуче повинен привести нас до оптимістичних висновків. Коли ж ми до вище згаданих фактів додамо ще нехиткий вексельний курс, низький офіціяльний дісконт та визволенне нашого грошевого ринку — завдяки силї внутрішнїх грошевих капіталів, полїпшенню торговогобалансу та величезним записам золота в Державному Банку — від гнїтючого міжнароднього впливу часів 1905—7 р.р., — тодї нам ясним стане і той висновок обєктивного аналїзу грошевого ринку, що промислове оживленнє мусить неминуче наступити і то незабаром.

І дїйсне, маючи такі величезні грошеві фонди до вжитку і порівнюючи добрий внутрішнїй ринок для збуту своїх виробів, промисловість

[1]) „Вѣстникъ Финансовъ Торговли и Промышленности" 1910 р. „Нынѣшнее биржевое оживленіе и его причини" № 36.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

починає енергічно готувати ся до нової кампанії, гуртувати нові, розширювати старі підприємства.

Справді, ми бачимо, насамперед як під впливом змін в світовій і державній економічній конюнктурі зростає чисто акціонерних товарист в Росії.

	Російських.	Чужеземних.	Разом.
1908 р.	116	12	128
1909 „	136	15	151

Отже ще в 1909 р. прибуло нових підприємств 151 на 23 більше, ніж в 1908 р. з капіталом в 110.057 карб. (99.455.000 карб. належ. російським товариствам.)

Що се утворенне нових підприємств не тільки не спинило ся в 1910 р., а навпаки зросло, показують відомости подані міністром торговлї і промисловости в записцї до смети сього міністерства на 1911 р.: за перші 8 міс 1909 р. було засновано 108 акц. тов. з озновним капіталом в 85 м. карб., за той же час 1910 р. — 139 товариств з капиталом в 98 м. кар.

Ми бачимо далї, як збільшуєть ся за останні роки ввіз засобів продукції, машин, в тім числї особливо машин для промисловости; так в 1908 роцї було привезено зза кордону всього машин на 78.440 тис. карб., в 1909 р. вже на 98.761 тис. кар.

Ще більш енергічно росте ввіз, машин для потреб промисловости (в міл. карб. за $^1/_2$ року: [1])

	1908	1909	1910	+біл.—мен. проти 1909 г.
Машин для промисловости. . . .	20,8	20,3	25,9	+5,6
Сільсько-господар. машин простих	8,8	11,2	10,5	—0,7
Сільсько-господар. машин складних	4,3	11,7	13,2	+1,5
Всіх машин	40,2	52,4	60,8	+8,4

Отся таблиця показує нам, що особливо збільшуєть ся ввіз машин для потреб індустрії, с. т., що заключають ся нові і розширюють ся старі пидприемства промислові, що промисловість росийська оживає.

Всї сї зазначені досї економічні факти, безперечно, стають показчиками промислового оживлення, але показчиками посереднїми.

Першим вірним і безпосередним показчиком початку промислового підйому, як і його кінця, всюди і завше являєть ся становище металюргії, сього залїзного нерва господарчого орґанїзму сучасного капіталїстичного громадянства. Виробляючи основне, що потрібне сучасній машин-

[1]) Вѣст. Ф. Тор. и Пром. Внѣшняя торговля по Европейской Границѣ за $^1/_2$ года 1910 г.

Generated on 2015-08-04 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ній індустрії, засоби продукції, металюрґія завше буває чудовим барометром для пізнання промислового становища.

І ніщо так добре не виявляє перед нами початку промислового підйому Росії, як зріст її горничої промисловости. Ось як зростало виробництво метальових продуктів за перші 8 місяців кожного року [1]) (в міл. пуд.).

	Чавуну.	Заліэних і сталевих підпродукт.	Готового заліза і сталі.
1904	119,3	124,0	103,7
1906	108.3	109,2	94,7
1907	112,8	113,3	98.7
1908	115,2	117,2	99,9
1909	116,2	125,6	108,0
1910	120,2	138,6	120,0

Ми навмисне навели відомости про рекордний в розвитку металюрґічної промисловости 1904-й рік, для того, щоб сучасне становище її стало більше релефним. Що особливо цїкаве в сїй таблицї, так се величезний зріст виробництва готових метальових продуктів, котре збільшило ся проти рекордного року на 15,7%. Ся ж таблиця показує ясно нам, що сей зріст — не часове і випадкове явище, що він виявляє постійну тенденцію сучасного становища російської металюрґії.

І не зважаючи на такий інтенсівний зріст металюрґічної продукції, попит на її продукти зростає ще швидче, особливо попит на готові продукти. Наскільки взагалї був він інтенсивний, видко з того, що при кінци 1910 р. перед заводами встала мара „чавунного голоду".

Коли ж ми зробимо аналїз того, що саме, які ґатунки готового металу виробляють ся нині в горичій промисловости, — ми побачимо, що зріст виробництва, певне піднесеннє продукції має доволї добрі коріння в сучаснїй дїйсности, що виробництво має зростати і далї,

Ось які сорти готового металу виробляли ся за останнї роки в російській горничій промисловості (в тис. пуд.) [2]):

Роки.	Балок.	Рельсів.	Сорт. заліэа.	Кровельн. зал.
1905	6.538	16.576	55 835	12.840
1907	7.271	19.007	55.738	14.760
1908 . . .	7.989	20.146	55.572	18.592
1909	9.181	29.083	53 016	21.245

Ще яскравіще виступлять перед нами основи сучасного розвитку російської металюрґії, коли ми візьмемо відомости за минулий 1910 р., а для порівняння додамо відомости за 1904 рік (за перші 8 місяців кожного року в міл. пудів) [3]).

---

[1]) Торг. Пром. Газ. 1911 г. № 4. Итоги 1910 года.

[2]) В. Ф. Т. и Пр. за 1910 р. № 3. Желѣзн. пром. Росії в 1909 г.; відомост подано за цїлі роки.

[3]) Торгово Пром. Газета 1911 р. № 4. „Итоги 1910 года".

Generated on 2015-08-04 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

	1904	1906	1907	1908	1909	1910
Двохтаврових балок і швелерів . . .	6,3	5,1	5,4	5,8	6,4	8,5
Великих рельсів . .	15,8	11,8	13,3	14,8	19,2	19,4
Сортового залїза . .	37,7	36,7	36,8	37,8	35,4	40,2
Катаного дроту . .	6,2	6,9	8,4	6,3	9,0	9,5
Кровельного залїза .	9,3	8,4	9,4	11,8	14,1	15,1

Виробництво всїх ґатунків готового металу виявляє особливий зріст в 1910 р. навіть в порівнянні з видатним 1904 р., але найбільше визначило ся з сього погляду виробництво двохтаврових балок і швеллерів (на 30%), катаного дроту (на 50%) і кровельного зелїза (на 62%).

До речи буде тут подати відповідні відомости про становище горнозавідської промисловости за останні роки у нас на Украіні, точніше на півдні Росії: бо у нас головне й виступає сей процес підйому гірничої промисловости цїлої держави. Се й зрозуміло: український гірничий район, і промислово, і технічно краще орґанїзований, повинен перший виявити початок промислового оживлення.

Ось відповідні дані для півдня [1]):

	Балок.	Рельсів.	Кров. зелїза.
1905 . . .	5.094	13.456	1.454
1907 . . .	5 942	16.407	2.433
1908 . . .	6.678	16.756	3 665
1909 . . .	8.373	25.178	4.805

Вертаємо ся до цїлої Росії.

Вищенаведені таблиці розкривають нам причини розвитку зелїзної промисловости в 1909 р. і 1910 р., причини, котрі свідчать про те, що попит на зелїзо не буде слабнути навіть і в близчі роки.

Особливу увагу нашу мусить звернути великий зріст продукції на масовий ринок. Так зросло в 1909 р. виробництво балок і кровельного зелїза, що вказує на зріст будівництва в державі, а особливо в містах. Поліпшив ся внутрішній ринок, надзвичайно зросла мійська людність, загострило ся кватирне питанне, збільшили ся суми вільних капіталів — все се привело до розвитку будівництва. Найяскравіще сей зріст будівництва виступає в відомостях великого метальового сіндікату „Продамет“ про 1910 р. в порівнянні з 1909 р. Так в метальовий сіндікат „Продамет“ поступило замовлень за перші 6 місяців (в тис. п.).

	1909 р.	1910 р.
на балки	3.700	7.860
„ сортове зелїво . .	14.500	24.500
„ листове „ . .	3.800	5.400

Поруч з сим видатне місце в метальовій продукції займає виробництво рельсів для потреб зелїзнодорожного будівництва, й також річей,

[1]) В. Ф. Т. и Пр. за 1910 р. № 39. Вищенаведена статя.

Generated on 2015-08-04 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

потрібних для „подвижного состава“ зелїзниць. Наскільки попит на металъові продукти має і матиме трівкий характер видко між иншим з тої зелїзнодорожної горячки, котра нині знову захопила капіталїстичні верстви в Росії.

Зелїзнодорожне будівництво, котре після кульмінаційної доби 1898/1902 рр. почало підупадати, знову зростає скаженим темпом в останнїй рік. Так, в 1893/7 рр. було открито для руху 2158 вер. що року, в 1898/1902 рр. 3.004 в., в 1903/7 рр. — 1.434 в., в 1908 р. — 322 в., в 1909 р. — 206 в.; тим часом тепер. в 1910 р. к 1/I будувало ся доріг 4.792 в. (1909 р. 2.073), к 1/VII 1910 р. вже 5.386 в., і на 413 вер. з їх вже було одкрито тимчасовий рух. Отже за пів року в 1910 р. було вдвоє більше одкрито для руху зелїзниць, ніж за цілий 1909 р.

А тим часом незабаром має бути розпочато будування зелїзниць на Півднї Сібіру, на північному Кавказї, нових лїнїй общества Московсько-Казанської з. д. й инших значних зелїзниць.

Таким чином, зріст попиту на рельси й инші продукти металъової промисловости, з боку зелїзниць безперечно, має тенденцію зростати ще швидчим темпом.

Такий же, хоч і меньш інтенсівний попит, на вироби металъові йде, як ми бачили, з боку сїльського господарства на сїльсько-господарські машини росийської продукції, з боку цукроварної промисловости Правобережжа, текстильної промисловости Московського і Польського районів на ріжні машини для оборудування нових і поширення старих підприємств.

Таким чином, є всї ознаки того, що металъова продукція стоїть на міцних ногах, спираєть ся на добрий сучасний ринок. Навіть такий район, як Царство Польське, котре занепало економічно в останні роки далеко більше нїж який инший край нашої держави, виявляє нині значний поступ в металъовій промисловости (за 7 міс. в міл. п.[1]).

	Чавуну.	Півпрод.	Готового металу.
1906 . . .	12.870	16.373	13 330
1907 . . .	11.343	16.158	13.815
1908 . . .	8.947	15.394	12.100
1909 . . .	8.271	13.894	11.043
1910 . . .	10 081	15.886	13.400

Правда, певним дісонансом в зазначеному розвиткови металюргії звучить кріза в росийській вугольній промисловости, кріза саме в 1910 р. Так за перших десять місяців було одправлено камяного вуглю в ваґонах, ніби статистичних відомостів Міністерства Комунїкації[2]):

[1]) Торг. Пром. Газ. 1910 р. № 249.

[2]) В. Ф. Т. и Пр. 1911. № 3. стор. 116.

Generated on 2015-08-04 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

	в 1909 р.	в 1910 р.
З Донецького басейну. .	659.155	531.323
З усїх басейнів разом .	956.564	815.071

Отже, як бачимо, зменшеннє вжитку доволї велике — 141.493 ваґонів (або 14%), і майже все вона падає на Донецький басейн, де сягало воно 117.822 ваг. (або 17%).

Але ся кріза нї в якім разї не може вважати ся показчиком загального промислового підупаду, бо в основі його лежить конкуренція нафтової продукції. Після довгого занепаду ся галузь нинї розвиває інтенсівну дїяльність, наслїдком чого ми бачимо підупад нафти в цїнї майже на половину і переход багатьох фабрик, заводів і зелїзниць знову на нафтове паливо. Через се паралельно з підупадом вжитку камяного вуглю зростає вжиток нафти. Ось відомости про вивоз продуктів нафтових по зелїзницях за тіж перші десять місяців на підставі тих же відомостів (в ваґонах) [1]:

	1909.	1910.
Нафти і нафт. остатків	115.980	135.880
Гасу і инш. прод. з нафти .	75 310	84.047

Що торкаєть ся инших галузей промисловости, то на жаль, за браком відповідних матеріялів статистичних, ми не можемо подати такого ж огляду їхнього сучасного становища, який зроблено було нами для металюрґії. Але й ті невеличкі відомости, які ми маємо, свідчать про те, що процес промислового підйому обхоплює поволї й усї инші галузї народнього господарства.

Насамперед, текстільна промисловість, що займає видатне становище в економічному життї Росії, виявляє безперечний поступ, не зважаючи на те, що вона не зазнала великого підупаду. Так, після новійших відомостей, число веретен в російській бавовняній промисловости сягало к 1 вересня 1910 року 8.234 тис., тим часом коли к тому ж часу 1909 року тільки 7.800 тис. Далї на фабриках, що мали 5.406.904 веретен, було перероблено в 1910 р. 1.432.774 к., а в 1909 р. на тих же фабриках 1.337.642 к. Нарештї, ввіз хлопка на протязї 10 місяців 1910 р. дійшов до 7,1 міл. пуд., а в 1909 році на протязї того ж часу 7.1 міл. пуд.

Становище ж другої видатної галузи народнього господарства Росії, цукроварства, теж дає ґрунт для оптимістичних висновків. Так, в 1910 р. засїяно було цукровим буряком 621.429 дес., в 1909 р. 509.293 дес. Зібрано було буряку в 1909 р. 42 міл. Берковцїв, в 1910 р. 79 міл. б., мало не вдвоє. Що ж до здобутку цукру, то за 2 місяцї кампанії 1909/10 р. було вироблено цукру 45,6 м. п., в той час, коли в 1910/11 р. за той же час маємо 60,5 м. п. — збільшеннє мало не на 50%.

[1] Ibidem.

Generated on 2015-08-04 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Що дійсне майже по всіх галузях промисловости починаєть ся життє, се можна ілюструвати на Царстві Польському, районї, котрий серед усїх районів найбільш розвинений промислово і ледве чи не найбільше занепав економічно за час крізісу. Сила фактів свідчить, що промисловість в Польщі оживає, і се дає російській офіціозній часописї (Торгово-Промышленная Газета № 242, 1910 г.) право прийти до такого висновку: „можна сміливо сказати, що початок доброї конюктури стає помітним по всїх галузях промисловости Царства Польського".

Ми закінчили наш коротенький огляд сучасного економічного становища Росії, подавши відповідні дані, оскільки се нам дозволяли матеріяли сучасної російської економічної статистики.

Наш огляд показав нам зміни в міжнародній економічній ситуації і в становищі російського внутрішнього ринку, сих двох основних умовах для полїпшення промислового становища Росії. Навіть неповні матеріяли, котрі були у нас під руками, показали нам величезний зріст закордонної торговлї Росії, переповнення кредитових установ (в порівнянні з попереднїми роками) вільними капіталами, і приток чужоземних капіталів с. т. добре забезпеченнє народнього господарства грошевим капіталом. Далї перед нами розкрила ся жвава самоорґанїзація російських і чужоземних капіталів в Росії для промислової дїяльности. І, нарештї, наш огляд виявив справжнїй економічний підйом в гірничій промисловости, котра працює завше для инших галузів народнього господарства і через се дає змогу по свойому становищу пізнати становище цїлого народнього господарства, і т. и.

Отже, з повним правом тепер ми можемо сказати, — що Росія стоїть зараз на початку промислового підйому.

Перед нами знаменне зявище, котре має величезну не тільки фінансово-економічну, але і соціальну вагу.

Одним із найхарактернїйших проявів промислового підйому буває завше зріст економічного руху серед робітництва, що приймає форму страйків.

Голова берлинського купецтва, Кемпф, роблячи огляд економічного становища Ґерманії в минулім роцї, зазначив збільшеннє страйкового руху супроти двох попередніх років, цїлком справедливо пояснивши се збільшеннє полїпшеннєм економічної конюктури і становища робітничого ринку. Теж саме ми спостерегаємо нинї і в Росії.

Весь час, коли був економічний крізіс, ми бачили у нас зменьшенне числа страйків робітничих взагалї і особливо числа страйків агресивного характеру. Так, по відомостям фабричних інспекторів за 1909 промисловий рік [2]) надзвичайно зменьшило ся загальне число страй-

[1]) Торгов. Пром. Газета № 263. 1910.

[2]) Кіев. Мысль за 1910, № 251.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ків: в 1907 р. було їх 3573, в 1908 р. — 852, в 1909 р. — 340.

Але з оживленнєм в промисловости змінюють ся обставини робітничої праці, умови робітничого ринку, а з ними надходять зміни і в робітничому рухови.

В 1909 р. на протязї цїлого року [1]) було 340 страйків з 64166 участників закінчили ся

	Страйків.	Участників.	Теж.	В %.
Перемогою робітн.	85	6.497	25,0	10,9
Поразкою	157	28.768	46,2	44,9
Компромісом . . .	48	20.538	14,1	32,0

Отже, як бачимо, підприємцї в 1909 роцї були переможцями значно більше, ніж робітники (в страйках мало не 2 рази, в числї участників в 4 рази.

Дальше зовсїм инше ми бачимо в 1910 роцї.

Промисловий 1910-й р. ще незакінчив ся, ще не маємо ми повних відомостів про робітничий рух навіть за його минулу частину. Але і ті вістки [2]), котрі ми маємо за самі тільки лїтні місяцї, дають нам такий виразний малюнок робітничого руху. За час від половини мая по половину серпня був 71 страйк з 65 тис. участників, отже, більше робітників було втягнено в страйковий рух на протязї на 3 міс. 1910 р., ніж за 12 міс. 1909. Змінив ся також і характер руху і його наслїдки. Головним мотивом страйкового руху 1910 р. була заробітня плата, або инші звязані з нею домагання. Так в 55 страйках (78%) заробітня плата була не тільки головним а навіть одиноким мотивом спиненння працї. Що до наслїдків руху, то тіж вістки малюють їх нам так: в 20 страйках (35,7%) цїлком перемогли підприємцї, в 12 (21,4%) цїлковита перемога була на боцї робітників, решта страйків кінчила ся компромісом. Отже 1910-й р. був для робітників значно щасливіщий: терези в боротьбі значно частіще (вдвоє) схиляли ся на бік робітників [3]).

Страйковий рух лїтніх місяцїв сього року обхопив текстильну, ремісничу і будівельну промисловість, почав захоплювати гірничий район,

---

[1]) В. Фин. Торг. і Пром. 1910 р. № 43 Громан Міровое рабочее движеніе в 1909 году.

[2]) „Нашъ Путь“ №№ 4, 6 і 7-й 1910 р., „Печатное Дѣло“ № 24. Відомости з сїх часописів є і в „Кіевской Мысли“ № 251. 1910 і в „Русскихъ Вѣдомостяхъ“ № 231. 1910 р.

[3]) Торг. Пром. Газ. 1911 р. № 9. „Рабочее движеніе въ 1910 г.“. В сій статї, заснованій тільки на неповних відомостях фабричної інспекції, ми здибуємо ще більш яскраві факти і висновки. З 265 страйків, 140 скінчили ся цїлком на користь робітників, 40 компромісом, і тільки 1/3 цїлковитою поразкою робітників. Неможна не визнати, кінчає офіціозна ґазета, минулого року „удачным“ для робітників.

Generated on 2015-08-04 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

де спинила його розвиток холєра. Ось дуже і дуже неповні відомости про ті підприємства, котрі підлягають фабричній інспекції [1]).

	Число страйків	Участників.
Текстільна пром.	157	22.724
Метальова	24	4.062
Нафтова	6	835
Кожевенна . .	14	1.555

Всюди там в Росії, де починав ся промисловий підйом, всюди його товаришем був зріст страйкового руху, як форма використування робітниками поліпшеної економічної конюнктури в своїх інтересах.

З сього погляду відомости про районний поділ страйкового руху мають певне значіння для характеристики не тільки робітництва окремих районів, але і тих економічних умов, котрих функцією є страйковий рух поодиноких місцевостів [2]):

	Чис. страйків.	Участників.
Московська . . .	23	10.983
Владимирська . .	11	8.624
Варшавська . . .	43	3.802
С.-Петербургська .	11	1.428
Гродненська . . .	111	709

Такі невеличкі відомости дає нам росийська статистика про робітничий рух за останній рік, але все ж таки відомости доволі характеристичні.

Після сього нас не повинен дивувати той бадьорий настрій, котрий спостерегають кореспонденти в сучасному робітництві, котрий між иншим виявляєть ся не тільки в страйках, а і в спробах професійного самоорґанїзування і т. п. Зникає байдужість, в робітничих рядах наростає бадьорість, цїлими цехами йдуть вони записувати ся в нечисленні істнуючі професійні спілки. Так впливає піднесенне промислової діяльности на широкі маси робочого класу.

Ми не ставимо одначе собі завдання повнїще змалювати робітничий рух на тлї сучасного промислового підйому. Ми хотїли навести тільки де-скілька фактичних доказів того, який громадський вплив на широкі верстви людности несе з собою розцвіт промисловости

[1]) Ibidem.
[2]) Ibidem.

Generated on 2015-08-04 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ЧАРЛЬЗ РОБЕРТС.

Бійка за здобич.

The Duel on the Trail.

На похилім узгірю білий мягкий снїг, перерізаний скрізь зіґзаґами сірих лїнїй огорож; де-не-де визначають ся плямами маленькі ґрупи дерев або чагарнику. Небо біле мов сама земля, вкрите білими хмарками, ще не готовими впасти на землю легким тягарем. Маленька самітна фарма далеко в долинї ще більш зазначала обширу пустинність мовчазного зимового краєвиду.

З присипаного снїгом чагарнику вистрибнув білий крілик, нервово потрусив своїми довгими вухами; на хвилинку зупинив ся, зиркнув назад перелякано. Знав, що якийсь ворог гонить за ним, але який саме ворог — ще не знав. По сїй хвилї небезпечного вагання помчав скоком далї відкритим простором, лишаючи по собі різку живу тропу на мягкій поверхнї снїгу.

Проте небезпечна цїкавість малого звіря знов перемогла його сторожку трівогу: в нижнім кінцї поля, перед тим як перебігти повзучу огорожу й вбігти в другий чагарник, крілик зупинив ся, випростував ся оскільки можна вгору на сильних заднїх лапах і знов озирнув ся. І саме тодї незнаний ворог зявив ся; саме тодї виринула з горішнього чагарнику його гнучка зловісно-чорна постать. Тремтїннє жаху пробігло по жилах крілика. Цїкавість зникла, і він перескокнув огорожу і в панїчнім страху поринув в кущах. Тут він подвоїв свої слїди в короткім колї, сподївaючи ся сим старим викрутом збити з пантелику свого завзятого переслїдувача. Втім вибіг з чагарника і помчав божевільним скоком через поля.

Тим часом ворог, велика видра, слїдкувала тропою з суворою завзятістю гончака. Певна свого методу, вона не зупиняла ся подивити ся, що робила дичина, але держала очи і ніс весь час на свіжих слїдах. Біг її був не повільнїйший від бігу крілика, а витревалість була геть далеко більша. Дуже довга тїлом та вельми коротка в ногах вона бігла цїлком особливим манером, вигинаючи свій гнучкий зад майже як робак - землемір, і випростуючи ся як стальова пружина, раптом відпущена. Викручені скоки видри були на вигляд дуже смішні, проте дивно зручні. Слїди, які вона робила, перекривали слїди крілика, але зовсїм відмінні від крілн-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ковых міняли ся ще в залежности від глибини снїгової поверхні. Де снїг лежав тонко, хоч доволї глибоко, щоб задержати слїди, там малі ноги видри лишали ряд делїкатних, невинних слїдів, на вигляд далеко меньш страшних, анїж слїди втїкача. Але де нетвердий снїг лежав глибше, там де-не-де довге тїло видри і міцний хвіст відбивали ся ясно.

Коли видра досягла другого чагарника, її гостра і досвідна спритність відразу збагнула нехитрі викрути втїкача. Перерізавши сї покручені слїди, видра з невблаганою точністю вибрала тропу роблячи майже просту лїнїю через чагарник. І коли вона вирнула знову на відкрите поле, крілика було видно всього попереду.

Найблизча полоса лїсової місцевости, що перерізувала дальшу тропу втїкача, була вузька та густа. Під нею на хвилястім пасовиську, що поволї схиляло ся до ставка, вкритого ясносталевим льодом,—старанно полював рудий лис. Подібно бігав туди й сюди, але на вигляд нїби бавив ся, встромляв свого носа в напівприкритий снїгом мох або під коріння сухих пнїв, шукаючи за мишами або землерийками. Знайшов пару землерийок, але сього було за-мало для задоволення сильного зимового апетіту. І ось лис зупинив ся, підняв вгору свого вузького, досвідного носа в напрямі дерев, і нїби обмірковував питанне про лови на крілика. Його гарний, рудий, пишний хвіст ґраціозно заметав легкий снїг позаду, коли він стояв оттак роздумуючи.

Раптом лис присів на снїгу і затремтів від захоплення мов цуцик, що готуєть ся стрібнути на лист, гнаний вітром. Він побачив крілика, що саме виринув з гайку. Цїлком непорушно лежав він, так тихо, що не вважаючи на теплий колїр, його можна було взяти за шматок сухої деревини. Так чекав напружений, наперед смакуючи, — але крілик вбіг в довгу порожню колоду, що лежала напівприкрита купкою сухого дерева. Раптом лис порушив ся, перебіг швидким кроком і лїг перед низшим кінцем колоди, кудою він знав, мусить вибігти крілик.

За кілька хвиль надбігла видра і пішла за втїкачем в його мало безпечну схованку. Такі вузенькі схованки саме і любила видра. В ту ж мить крілик вилетїв геть і був схоплений майже в повітрі чигаючим лисом, і вмер перше нїж мав час зрозуміти, яким робом лихо впало на нього.

Зовсїм не догадуючи ся, що зламав права другого мисливого, лис зручним рухом голови перекинув через плече легку й розпласттану жертву притримуючи її одною лапою і попростував вниз по схилку до свого барлогу на другім боці ставка.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Коли довге тїло видри виринуло з порожньої колоди, вона на мент зупинила ся, присїла на снїгу викручуючи хвостом і встромила в триюмфуючого переможця очі, які раптом запалили ся. Се займанне чужої здобичи було не тільки нападом на право, але й образою; багато диких звірів володіють тонкою чулістю що до власної гідности. Так і тут. Хоч лис, звір такої величини, як видра, був дуже страшним супротивником і при звичайних обставинах слїд було старанно уникати його — проте для доведеного до розпуки мисливого, у якого кров запалила ся від довгих напружених ловів, теперішні обставини не були ні в якім разї звичайними. Безшумно як тінь, швидка й потайна мов змію-ка, видра побігла за безжурним лисом і зразу вкусила його за головну суху жилу задньої правої ноги, надовго скалїчивши її.

Болюче тремтіннє пробігло по тїлї лиса, скалїчена нога зігнула ся під тягарем тїла, і лис покинув здобич і несамовито кинув ся на несподіваного ворога. Але ж видра відстрибнула і присїла на поготові на снїгу злісно оглядаючи ворога. Люто кляцаючи своїми довгими щелепами лис кинув ся на неї. Але видра ухилила ся. Зробивши прудкий, майже невидний на око рух, вона знову лежала на кілька кроків від лиса, сторожка, мстива, грізна. Лис зробив знов два коротенькі напади і дарма; тодї він присїв міркуючи і дивив ся на свого гнучкого чорного супротивника. Маленькі очи видри палали чорно-червоним світлом, зловісно, невблагано.

Може пів хвилини обидва лежали непорушно, хоч і тремтїли в стриманім напруженні і чеканні. Втім з блискавичною раптовістю лис повторив свій небезпечний напад. Але видра знов ухилилась. Така ж непорушна — мов і не ворухнула ні волоском,— лежала вона на три кроки в бік дивлячись з тою ж незмінною ненавистю.

Аж тодї, здавало ся, лис зрозумів, що даремно було пробувати схопити такого меткого ворога. Се зрозуміннє приходило до нього поволї — і поволї він підвів ся понуро і пішов геть нехтуючи здобичею, яку не міг взяти. Незграбно кульгаючи він попростував через лїд виявляючи призирство до свого малого, але уїдливого супротивника.

Можна було сподївати ся, що повернувши свою здобич і з успіхом помстившись за свою честь на такім могутнім супротивнику, видра покінчить на сїм справу і спокійно споживе овочі свого тріюмфу. Але вся мстивість сього лютого і невблаганого роду повстала в нїй. Помсти, а не перемоги прагнула вона тепер.

Generated on 2015-08-04 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Ледви чи дванадцять кроків зробив лис, як раптом місце, де лежала видра, спустїло, і здавало ся — майже в той момент, вона вкусила лиса знову немилосердно в ногу.

Тої ж хвилї, хоч лис на вигляд і нехтував ворогом, він мов стріла повернув ся зустріти напад. Але вже було запізно. Його божевільний напад, його люте кляцанне довгими щелепами не захопило нїчого. Видра вже лежала віддалїк позираючи на нього. Щось подібне до страху блиснуло в божевільних очах лиса, коли він повернув знов, щоб далї верстати свій вимушений відступ.

Кілька разів, знову і знову і ще знову повторяла видра свій виверткий напад завдаючи кожного разу глибоку й руйнуючу рану і кожного разу щасливо уникаючи одвітного нападу. Тропа лиса була тепер вкрита червоними плямами, і обидві заднї ноги його волочили ся. Дійшов до рівного чистого льоду і повернув до затоки. Видра посунула ся назад, сторожка, не вважаючи на всю свою ненависть. Тодї лис попростував через стальово-сїрий блеск ступаючи так, щоб мати тверду опору. За кілька хвиль видра ще раз зробила напад. Удаючи, що хоче напасти з переду з правого боку, вона зігнула ся з зміїною швидкістю і вкусила лиса глибоко в нїжний верхнїй край стегна, саме по-над пахом.

Був то влучний та смертельний вдар. Але коли видра випростувала ся, щоб відбігти на безпечну відстань, її ноги, такі малі, послизнули ся на блискучій поверхні льоду. Замішка була лише одну коротюсеньку хвилиночку. Але ся коротюсенька хвилиночка була нагодою лисови. На сей раз його раптовий напад був вчасний. Щелепи його вчепили ся за тонку задню кістку видри і розчавили на шматки. Худа чорна постать затремтїла в коротких корчах і лягла непорушно на льодї.

Хоч лис був цїлком певний, що напад його був успішний і справа скінчена, проте кілька разів з цїкавим обміркованнєм рухів вчепляв ся зубами в мляве непорушне тїло. Потім висунувши трохи язика з своїх покрівавлених щелепів, він підняв голову і цїкавим, тужливо-сумнївним поглядом розглядав знайомі білі поля.

Проте весь світ здавав ся йому якимсь дивним і темним. Відвернув ся лишаючи тїло мертвої видри на льодї, і насилу поволїк ся зазначаючи червоним свою тропу. Саме в горі видко було відтулину колоди, путь до сього самотного притулку, якого так бажав тепер. Звичай всїх аристократів дикого звіря, який обовязував навіть в сей останнїй час, забороняв їм стрічати смерть в шумній публичности відкритого місця. З останнїх сил своїх лис

Generated on 2015-08-04 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

вмостив ся в колоді і тільки пушистий кінець хвоста висовував ся і зраджував його. Так лежав лис поклавши одну лапу на ніс і поринув в довгий сон. За годину цупкий мороз гуляв по полях, обертаючи в камінь тїла, які що-йно повні були палким житєм. А тоді пішов густий, мовчазний снїг, наповнив порожнечу і поховав всї слїди бійки. Переклала *Н. Романович.*

ЛЬОНҐИН ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ.

З галицької України.

Галицький оптимізм і чи є для нього підстава? — Погляд позасебе в 1910 рік. Культурні і економічні успіхи. — Успіх на полї політики соймової. — Чи подїя з 1 липня 1910 р. є нашим мінусом? — Як на віденськійва жцї польська шалька йде вниз, а українська в гору? — Чим ріжна делеґаційна політика від парламентарної? — Невчасне обуреннє „Нового Времени“. — Польські товариші недолї нововременських героїв — Як буковинські суди роблять рекламу ґр. Бобринскому?

Зачинаючи наші огляди з українського життя в Австрії, в біжучому роцї, не від речи буде кинути зором поза себе в минулий, 1911-й рік, та звести до купи результати його для життя австрійської України.

В одному з торішніх чисел симпатичного місячника наших „молодших“, в „Українській Хатї, д. Товкачевський пробував проаналїзувати „галицький оптимізм“ та прийшов до висновку, що сей оптимізм — а він безперечно істнує і автор сих стрічок перший до його признаєть ся — се нїщо инше, як „український песімізм“, песімізм Українців з Росиї, бо так сей оптімізм як і песімізм мають собі за жерело одну і ту саму прекмету української, сказати-б так: національної психіки. А саме: інертність і лїнивство. В ріжних суспільних життєвих обставинах та сама причина викликує два суперечні собі суспільної психічні настрої, котрих остаточний результат — неробство української суспільности одинаково фатальний для українського національного дїла. Полишаючи на боцї „український песімізм“, котрий безперечно є рідним братом такого-ж великоруського суспільно-психічного настрою, радше-ж не так братом як його дитиною і складовою частиною, і тим самим проявом історичним, часовим, а не якоюсь спеціально-українською прикметою, випливаючою з постійних даних української національної психики — мусимо про „галицький оптимізм“ сказати, що його аналїзи д. Товкачевським неможемо признати вірною. Галичина певно не дає таких ґрандіозних по-

Generated on 2015-08-04 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

розмірах та по розмаху проявів, як приміром була російська революція — бо ні величина її, ні обставини її життя не відчиняють для сього відповідного поля. В Галичині безперечно вузше і мілкійше духове життє, ніж у Росиї, бо ні людський матеріял ні проблеми галицького життя — життя одної російської ґубернії — неможуть іти в прирівнанні з висше ніж стомілїоновим населеннєм та великими проблемами життя світової імперії, якою є Росия. Тож і оцінювати галицьке життє російським мірилом, прикладали до нього той сам метер, що й до життя російського кольоса, а опісля виводити з результатів такої оцінки так песімістичні дедукції що-до вартости галицького життя, як се зробив д. Товкачевський, се трохи необережно і поверховно. Галичина не видає ґеніїв ні героїв, не виховує нам вождів і пророків народу — але вона творить нам що-денно, постійною, непроривною, муравлиною і всесторонною працею усїх кругів усеї галицької суспільности українське національне життє, його форми і інститути, його дороги і його заборола. В тій роботї можна доглянути чимало, навіть дуже багато, хиб і недостач — перш усього за мало теоретичного підготовлення та передуманої і теоретично обосноваої пляновости (В Галичині в загалї практика забиває теорию, в Росиї-ж навпаки!). Але треба се признати, що Галичина не дармує, рук не закладає; що тут на всїх полях народнього життя кишить від руху, забігів, змагань, починів працї і успіхів; що тисячі і десятки тисяч українських інституцій, витворені дорогою самопомочи, надають сьому життю постійність та історичну тяглість; що сотиковими лептами крайно убогої суспільности (біднійшої ніж рос. Українцї!) здвигають ся з дня на день величні будови і інституції; що селянська маса звязана з тим всїм українським життєм орґанічно та що вона його двигає, несе, бере в ньому участь, спочуває йому, і розуміє його і готова кожної хвилї його боронити; що вкінци тут, у Ґаличинї, кождий рік посуває нас замітним кроком на перед, виказуючи все нові і нові прибутки в українськім національнім доробку. І коли галицький інтеліґент, котрий ще десять-пятнайцять років тому бачив свій нарід крайне убогим, темним, несвідомим і незорганізованим — нині, глядючи на великі переміни, ще й до того переміни доконані на його-ж очах самопомочию самої-ж нації, одушевляєть ся і співає грімко, з оптимістичним завзяттєм „Не пора“— то се не дивниця. Се природний настрій психічний суспільности, яка хоче жити власним, а не позиченим життєм, яка сама, власними лише силами творить для себе умовини свого життя і яка справдї здобуває собі те своє життє руками і зубами в щоденній і буденній борнї о життє.

Ми, Галичане, маємо успіхи. Перш за все ми сотворили і стано-

Generated on 2015-08-04 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

вимо нині в Галичині справдішне національне громадянство, ми нині вже справдішно, реально істнуюча нація — а не лише етноґрафічне поняте чи мрія кабінетних учених і плаксивих поетів. А се дає нам право бути оптимістами та вірити, що до нас належить будуччина.

Ось-так і зводячи до купи результати галицького життя за 1910-ий рік, годі нам не глядіти оптимістично на світ. Рік 1910-ий не довершив — що правда — нїякого перелому в розвитку австрійської України. Все-ж таки приніс багато, більше навіть ніж попередні роки, до національного майна галицьких Українців. Відносить ся се так до сфери реальних успіхів на поли т. зв. орґанїчної праці, як також до подій в области политичного життя.

Безперечно великого дїла довершено в Галичині минулого року, засновуючи за приводом проф. Грушевського та о. Ваня, орґанїзатора першої приватної української ґімназії (в Рогатині) т. зв. „Комітет Рідної Школи“ і „Фонд Рідної Школи“. Названий Комітет, зложений з відпоручників найповажнїйших укр. інституцій, під проводом проф. Грушевського як голови і о. Ваня, як секретаря і керманича щоденних його праць, взяв під свою опіку всї прив. українські школи, що засновують ся заходами укр. громадянства в Галичині, та збирає на них найріжнороднїйшими способами серед укр. громадянства фонди на удержанє сих шкіл. Крім того взяв сей комітет на себе ініціятиву около засновуваня нових укр. прив. середних шкіл. Заходами його заложено в 1910 році дві нові укр. прив. середні школи — в Буську і в Збаражи — так що нині „Комітет Рідної Школи“ се неначе українська національна „Шкільна Краєва Рада“, що управляє шістьма укр. середними школами (Рогатин, Яворів, Копичинці, Городенка, Буськ і Збараж) та кількома початковими школами (між ними школою ім. Грінченка на городецькім передмістю у Львові).

В области економічної орґанїзації укр. суспільність у Галичині має до реєстрованя за 1910-й рік аж два важні прибутки: введенє в житте „Земельного Банку Ґіпотечного, акційної спілки у Львові“ та зорґанїзованнє на надзвичайно широких та дуже серіозних основах краєвого хлїборобського, станового товариства „Сїльський Господар“ під проводом д-ра Евгена Олесницького. „Земельний Банк Ґіпотечний“, пущений в рух в червни м. р., виказує вже мілїонові обороти, на які складають ся так емісія заставних, земельних листів при ґіпотечнім кредитї, як і есконт векселевий при кредитї торговельнім і промисловім. Товариство „Сїльський Господар“ — як се вже звісно читачам „Л.-Н. Вістника“ — має нині до 80 філій та поверх 10.000 членів, розвиває живу дїяльність в напрямі орґанїзації хлїборобства, основує спілки для експорту хлїбороб-

Generated on 2015-08-04 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ських продуктів (безрог, рогатої худоби, молока, масла, бриндзі, яєць і т. д.), доставляє хліборобам розплодові осібники всякої домашньої худоби, штучні повози, рільничі машини і знаряддя та добірне насіння, а в кінци репрезентує укр. хліборобство перед державою і правительством. Отсей репрезентаційний характер „Сільського Господаря“ признаним зістав окремою резолюцією через австрійський парламент. В кінци державна запомога в квоті 133.000 корон, яку правительство вперве приділило з державних фондів „Сільському Господареви“, уможливляє йому тепер розвинути дуже широку, плянову і систематичну акцію.

З призначенем згаданої запомоги товариству „Сільський Господар“ важить ся також один з важнійших політичних успіхів галицького українства. Як звісно читачам Л.-Н. Вістника, на основі потайного договору, заключеного ще в 60-их роках мин. століття між правничими віденськими кругами і тодішними шляхоцькими польськими провідниками (т. зв. краківськими „станчиками“), галицьким Полякам признано виїмкове в державі, автономістичне становище, віддаючи їм всю управу Галичини — як нераз пише укр. преса — „в аренду“. В консеквенції сего лише Поляків признавано за безпосередно управнених користати з державних фондів, а Русини могли бути до користування ними допущені лише посередно, через польські, „краєві“ руки, які — розуміють ся дбали про те, щоби Русинам по змозі нічого не дістало ся. Польські інституції жили лише державними фондами та за її фонди робили на Руси денаціоналізуючу і деморалізуючу роботу. Українські інституції були обмежені на власні свої сили.

Щойно при розділі державних запомог для хліборобів в минулому році вдало ся українському-парламентарному клюбови переломити наведений прінціп віденської політики супротив Галичини та перевести розділ запомог — бодай одної їх части — між обі народности краю безпосередно. З 400,000 корон, призначених до розділу між краєві господарські товариства, признано Русинам 133,000 корон. При виплаті сеї квоти укр. парламенський клюб перевів у центрального правительства — в супереч противним забігам польських політиків, а з окрема намісника д-ра Бобжинского, і тодішного секційного шефа в міністерстві рільництва, Залеского — ще й другий прінціп, що репрезентацією хліборобів-Русинів признано лише укр. товариство „Сільський Господар“, засноване ж москвофілами (за спонукою названих польських політіків) товариство „Рольничій Союзъ“, котре мало конкурувати з „Сільським Господарем“, а по правді не проявило доси ніякої діяльности, полишено мимо горячої протекції польських правлячих кругів — цілком по за скобками.

Generated on 2015-08-04 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Найважнійшим одначе політичним успіхом галицького українства в минулому році треба вважати звісну вже читачам Л.-Н. Вістника українську обструкцію в галицькім соймі та її політичні наслідки. Вже сам факт сеї обструкції треба вважати великим плюсом у політиці галицьких Українців. Се-ж проломано закорінені пересуди, немов-то поважним політикам „не личить роботи галабурди“, та опортуністичні „рутенські“ привички які, зводили раз-в-раз на манівці українську соймову репрезентацію. Заразом доконала ся в соймі радикальна зміна в відносинах сил, бо сили малочисельного укр. клюбу зросли через з потенціонованнє його боєвої енергії і його напору в такій-же значній мірі, як знов сили польської соймової більшости змаліли наслідком конечности вдержати за всяку ціну зверхний вигляд нормального стану сойму.

Не меншої політичної ваги були наслідки української обструкції в соймі. Польська соймова більшість сімулювала вправді „наради“ сойму, на протязї восьми засідань потрібних до перефорсування буджету, а властиво виводила вісім днів з черги пантоміну в соймовій сали—одначе супротив погрози Українців, що при першій пробі з боку Поляків вести і поза буджетом отсю пантоміну вони заатакують чинно президуючого соймови краєвого маршилка, польська більшість скапітулювала та полишила Українцям поле бою резіґнуючи з дальшого ведення соймових нарад. Таким чином Українці перепинили соймові праці і довели галицький сойм до стану не здібности його до сповнювання його що — очевидно — в коріни підкошує польські автономістичні змагання і успіхи.

Яким відгомоном відбила ся українська соймова обструкція у Відни, се можна зміркувати по тих знаменних фактах, що ухвалений соймовою пантоміною краєвий буджет на біжучий рік не одержав до сеї пори цісарської санкції та що монарх уважав за вказане дуже проречистим способом звернути увагу польських політиків, що він не думає для їх приємних очий пасивно заховувати ся супротив їх нетолєрантного відношення до Русинів та покривати польські соймові насильства і блазенства омофором своєї санкції і поваги. Стало ся се іменно в часї останнього цісарського серклю по двірськім обіді для австрійської делеґації, де цісар звернув ся до одного з всепольських лідерів, посла Томашевского, з ляконічними словами: „Щось там у галицькім соймі не йде так легко, як давнійше“. Коли взяти на увагу, що від сорока років польські посли чули з цісарських уст лише самі признання і похвали для своєї політики, а з окрема для свого сойму, та коли дальше мати на оці, що в тім-же самім серкли цісар остентаційно розхвалив політику Українців в делеґаціях — то цісарські слова, звернені до Поляків, звучать цілком виразно як виговор і осторога. Так зрозуміла їх також польська преса та не могла утаїти своєї злоби і свого страху перед неласкою Відня.

Generated on 2015-08-04 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Не можна до українських мінусів за минулий рік зачислити і трагічних університетських подій з 1 липня 1910 року. Вправді сї події взяли в жертві одно молоде та многонадійне житте та потягли за собою слїдчу вязницю, а після і кримінальний процес для сотки з накладом молодих людий — одначе з другого боку сї події посунули українську університетську справу значно більше на перед, ніж усї попередні заходи і манїфестації. Коли молодіж двох націй, студіюючих „під одним дахом“ вирівнує національні розрахунки між собою зелїзом і оловом, то супротив того замовкають уже всякі инші арґументи pro і contra та розділ стає неминучим. Сю неминучість зрозуміли вже у Відни — так правительство, як і парламент — а висловом сего зрозуміння є запавша недавно в буджетовій комісії парламенту майже всїма голосами резолюція котрою взиває ся правительство „як-найборше приступити до креованя українського університету та безпроволочно почати потрібні до сего приготовлення“. Правда — від резолюції ще дуже далеко до реалїзації уміщених в нїй жадань, одначе не можна нїяк легковажити факту, що представники майже всего парламенту за згодою правительства в принціпі сконстатували пекучу потребу українського університету.

Хоч в питанню заснованя українського університету у Львові грали свою роль також і инші полїтичні моменти, а саме: порозуміннє між Словінцями, Італїйцями і Русинами, з котрих-то націй кожна мала щось до узискання в своїй університетській справі, та огляд на заграничну полїтику Австрії — одначе і кріваві події з 1 липня м. р. заважили по свому в згаданій у горі резолюції. Могила бл. п. Коцка на личаківськім кладовищи не виросла на марне. Соворо мовчазча вона голосенїйше говорить про пекучість українського університетського питання, ніж всї найголоснїйші віча, протести, резолюції, демонстрації і сецесії.

Переходячи до сьогорічних подій з українського життя, маємо перш усього до зазначеня кілька замітних подій з української полїтики на позагалицькім теренї.

Відносини, які істнували поміж укр. парламентарним клюбом і торічним правительством бар. Бінерта, не можна нїяк назвати корисними для галицьких Русинів. Опираючи ся між иншими партіями також на „польськім колї“, бар. Бінерт іґнорував жадання Русинів в більшій навіть мірі, ніж його попередники — прислугуючи ся Полякам в усїх їх конфліктах з Українцями. Отся полїтика бар. Бінерта осмілила о стільки Поляків, що вони з кінцем минулого року забавили ся — як то кажуть — нї сїло нї пало в опозицію, думаючи вимогти на правительстві деякі нові концесії для себе. Так звана „демократична“ більшість „польського кола“ забагла нагло виконаня призабутого закона про водні дороги (ка-

Generated on 2015-08-04 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

нали), хоч передше вже ціле десятиліте „польське коло“ гляділо мовчки на його невиконуване. При тім деякі амбітники з „польського кола“ — в першім разї голова „кола“, всепольський лїдер д-р Ґломбінский — задумали при добрій нагоді спечи і свою особисту печеню та доконати т. зв. „виміни мозків“ (термін з всепольського „Słow'a Polsk'ого“) на мінїстерських фотелях, заниманих польськими мінїстрами. Ось і пішло „коло“ в грудни м. р. в „опозицію“, під кличем каналів.

Барон Бінерт зорієнтував ся скоро, в чім річ, та замінивши „мозки“ п.п. Білїнского і Дулємби „мозками“ п.п. Ґломбінского і Залєского (про нього як б. секційного шефа в мінїстерстві рільництва вже згадувано повище), сконструював з новим роком на-похапци нове, урядничо-парляментарне правительство, зложене з тих самих елементів, що й попередне: нїмецьких антисемітів і лїберальв, Поляків, та урядників нїмецькой і чеськой народности. Про людське око зложив також бар. Бінерт голословну заяву, що „правительство подбає по змозї виконати каналовий закон, як-що ревізійні студії викажуть можливість і корисність його виконання“ і поки-що польська „опозіція“ скінчила ся. Правлячі віденські круги, що з огляду на воєнні потреби держави та на експоноване становище Галичини анї не думають вкладати сотки мілїонів в галицькі канали, яких економічна вартість до того дуже сумнївна — задумали одначе на будуче запезпечити ся від польських примх та зашахувати Поляків Русинами. Віденське правительство бачить, що теперішне „демократичне“ коло польське не дає йому сеї певної та солїдної опори, яку десятки лїт давало давне, шляхецько-консервативне „коло“, а ціна яку Відень платить Полякам, тратячи для Австрії симпатії Русинів, чим далї, в міру зросту української національної свідомости, стає за-висока. Ось-де треба шукати жерела, з якого пішло навязанне переговорів поміж теперішним правительством бар. Бінерта і укр. парляментарним клюбом. Поки-що бар. Бінерт спитав лише Українців, під якими условинами вони можуть перейти до правительственної більшости, відкладаючи дальші переговори на будуче — одначе і сего вже було досить, щоби „польське коло“ присмирнїло.

В звязи з тим зворотом правительства треба оцїнювати також згадану вже повисше резолюцію в укр. справі унїверситетській та остаточне рішенне питаня рільничої субвенції для „Сїльского Господаря“.

Відмінною цїлком мірою від соймової чи парляментарної полїтики австрійських Українців треба мірити їх полїтику в т. зв. делеґаціях.

Делеґації се спеціяльність устрою австро-угорської двоїстої монархії. Австрія і Угорщина мають два окремі парламенти, не мають одначе спільного парламенту для спільних справ (загранична полїтика, армія,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

спільні провінції — Босна і Герцеговина та спільний буджет). Сурроґатом парламенту для спільних справ служить власне т. зв. делеґації, т. є. комісії, вибирані обома парламентами — австрійським і угорським. Обі делеґації радять рівночасно, але кожна окремо, раз у Відни, а раз в Будапешті, а рівнозвучні їх ухвали вважають ся спільним рішенєм обох парляментів.

Всї справи, що належать до компетенції делеґацій, стоять в тїсній звязи з великодержавним становищем Австро-Угорщини та з інтересами пануючої в Австро-Угорщинї династії. До того для „спільних справ“ істнує окреме від австрійського і угорського, т. зв. „спільне“ правительство, котрого склад цїлком независимий від парляментарних партій. На чолї сего правительства стоїть саме так зненавиджений в росийських націоналїстичних кругах ґраф Еренталь, передше довголїтний австрійський посол в Петербурзї. Великодержавний і династичний характер делеґаційних справ, як і окремішність „спільного“ правительства від правительств обох складових частин монархії, спричинюють той цїкавий прояв, що ті самі партії, котрі в австрійськім парламентї стоять до австрійського правительства в опозиції, в делеґаціях голосують — сказати-б так — „за цїсарем“. Толкує ся се тим, що голосуванє в делеґаціях против спільного буджету вважаєть ся наче-б-то демонстрацією против плянів і інтересів династії, з якої силою і престіжом тїсно вяжуть ся сила і міждержавний престіж Австро-Угорщини, а натомість таке голосуванє нї трохи не дотикає нї „спільного“ правительства, зависимого виключно від волї монарха, нї австрійського правительства, котре має свій буджет, свою дїяльність і свій круг политичних інтересів. В результатї лише соціял-демократи, як засадничі антимилїтаристи, та Чехи (і то не завсїди та не всї) як природні противники союза Австро-Угорщини з Нїмеччиною, голосують з правила против делеґаційного буджету — з инших-же партій робили се останнє десятилїтє галицькі Русини. Делеґат буковинських Русинів, з огляду на прихильні відносини правительства до буковинських Русинів, голосує усе за делеґаційним буджетом.

В останнїй делеґаційній сесії делеґат галицьких Українців, п. Цеґлинський, по традиції голосував проти буджету. Буковинський делеґат п. Василько вийшов і не голосував. Але саме голосуванє не мало великої ваги, бо більшість для правительственних предложень була забезпечена; сильне вражінє зробили натомість промови обох делеґатів, дуже льояльного характера. Український парляментарний клюб, що десиґнував п. Цеґлинського в делеґати, станув — видно — на становищи, що в хвили, коли у внутрішно-австрійській политицї Поляки тратять свою дотеперішню опінїю державних преторіян та досвідних правителїв Галичини і правительство зачинає собі пригадувати істнованє Русинів, а знов загранична политика

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

монархії вимагає воєнного престіжу Габсбурської монархії династія до скріпленя армії привязує першорядну вагу — політичний розум каже галицьким Русинам станути „за цїсарем“.

Отсе становище українських репрезентантів в австрійській делеґації можна вважати менше або більше корректним і вказанним з огляду на істнуючі і на дальше невиносимі політичні відносини у Галичинї. Є чимало „за“ як і чимáло „против“ такого поведеня Українців у делеґаціях. Український клюб був видко того переконаня, що сила арґументів „за“ стала під теперішну хвилю більшою від сили арґументів „против“ і він певно бере на себе одвічальність за таке становище свого делеґата перед українським загалом у Галичинї.

Тяжко одначе зрозуміти, звідки може мати „Новое Время“ враз з де-якими иншими „истинно-русскими“ орґанами претенсію до нас галицьких Українців, щоби конче виступали против мілїтарних домагань династії та на якій основі з факту промов у делеґаціях може націоналїстична росийська преса кувати против цїлого українства (спеціяльно-ж против Українців з Росії) закид ворожих замірів против цїлости росийської держави. Зі становища „Нового Времени“ се тим більше дика претенсія, аби Галичане ішли против свого монарха, що преціньже воно само par excellence монархістичне, а нагінка на українство в Росії, заініціована саме „Новим Временем“ і його політичними однодумцями чей-же не може успособлювати галицьких Русинів на одушевленний камертон супротив розвиваних тим-же „Новим Временем“ не так давно плянів походу росийської армії на Галичину.

Можемо бути цїлком щирі: положенне, в якому доводить ся жити українству на схід від Збруча, і нам Галичанам не рівнодушне та до того не ворожить воно нам приємних гороскопів на случай як-би здїйснили ся мрії ґр. Бобрінского і він став ґенерал-ґубернатором Галичичини. Волимо вже наші теперішні злиднї, в яких ми якось даємо собі раду. Коли-ж „Новому Времени“ та його опікунам се неприємно, то не наша в тім вина, а їх. Не травленнєм, не денунціованнєм, не клєветнями, а толєрантностю, справедливістю і свободолюбством прихиляєть ся людей. Найбільшими ворогами росийської державности є саме ті, що так носять ся з нею — всякі Меншікови, Бобрінскі, Савенки та инші провокатори.

Найбільше одначе обуреннє „Нового Времени“ з приводу цїсарських слів, сказаних в часї згаданного в горі цїсарського серклю до буковинського делеґата, п. Василька. Цїсар похвалив поведеннє Русинів в делеґаціях дуже теплими словами, дякуючи їм за їх прихильне становище.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Характеристично одначе, що в тім своїм безмежнім обуренню „Новое Время“ найшло незвичайно спочуваючого товариша недолі в польській пресї. Польські орґани преси стрінули цїсарські слова признання для Русинів пароксизмом скаженої люти, і немогучи заатакувати нетикальної особи монарха, анї досяґнути ґрафа Еренталя, викивують—поки-що безуспішно против бар. Бінерта. Кажемо безуспішно — бо „польське коло“ у парляментї якось не може зважити ся на заінтерпельоване правительства у парляментї за-для цїсарських слів. Думаємо, що й не відважить ся таки, бо не схоче робити собі неприхильного настрою там, де прихильности і так мало остало.

Коли не можемо зрозуміти панів з „Нового Времени“, котрим видко треба малювати австрійсько-українського чорта на стїнї, то за те дуже добре розуміємо панів-Поляків. Їх-же цїле панованнє в Галичинї спирало ся на цїсарській ласцї, здобутій валєнродською брехнею: оклеветуваннєм Русинів перед Віднем як „елємент ґравітуючий по-за північно-східнї межі монархії“.

На закінченнє не буде від річи замітити, що поведенне п. Цеглинського в делеґаціях анї не означує зміни тактики укр. клюбу в парлямектї (а тим більше в соймі!), анї не можна його ототожнювати з не дуже-то щасливими виступами п. Василька в тих-же делеґаціях, котрими гал. Русини — тим більше росийські Українцї — не можуть бути одушевлені, анї в кінци не означає, немов-то ми галицькі Українцї похваляють ті засоби, яких австрійські власти — що правда дуже різко — хапають ся супротив пропаґаторів москвофільства у Галичинї і Буковинї.

Спеціяльно, о скілько йде про розписанє буковинськими карними судами стежних листів за ґр. Бобрінским, то сей немудрий концепт буковинських провінціялів треба як нарішучійше осудити. Ґраф Бобрінский — що правда не поводив ся в Галичинї так-як сього вимагає льояльність від члена заграничного парламентарного тїла, користуючого ся особливою уважливістю властий гостинної держави. Але робити з нього дешевим коштом героя та давати поживу і привід до цькованнє на австрійских горожан — на се треба справдї аж суду з „зеленої“ Буковини.

Замість робити так дурні промахи, які хиба лише роблять рекляму ґр. Бобрінскому і його пропаґандї, нехай австрійське правительство краще дасть галицьким Українцям повну спромогу розвитку та визволить нас спід польської опіки — а тодї певно ґрафи Бобрінскі не будуть мати послуху в Галичинї. Бо повторимо тут, тільки вже на адресу по нашім боцї Збруча те, що сказано в горі: не давленнєм та спинюваннєм розвитку, а справедливістю і свободою приковуєть ся народи до держави та викоріняють ся з них ворожі державі течії.

Generated on 2015-08-04 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Бібліографія.

Записки Наукового Товариства імени Шевченка. Наукова часопись, присвячена перед усім українській історії, фільольоґії й етноґрафії, виходить у Львові що два місяці під редакцією *Михайла Грушевського*, т. XCVIII. Р. 1910. кн. VI, ст. 244.

Статї: М. Грушевський, До питання про розселеннє Вятичів. Кілька заміток з приводу новійших праць; Ів. Созанський, З минувшини м. Бродів. (Причинки до історії міста в XVII в.). III; Ів. Франко, Студії над українськими народнїми піснями. XXXIII. Хмельнищина (думи, пісні та вірші); Ів. Джиджора, Економічна політика росийського правительства супроти України в 1710 — 1730 рр.; М. Возняк, Студії над галицько-українськими граматиками XIX в. Додатки. Miscellanea. а) Лопушанський „Святовид" под. Ред.; б) Один із буковинських духовних antiquae educationis, под. В. Гнатюк; в) Уривок граматики Ів. Лаврівського, под. М. Возняк. *Наукова хронїка*. З новійших публїкацій Буковини, под. М. Кордуба. *Бібліоґрафія*: історія політична і суспільно-культурна, мова, етноґрафія, житє суспільне і економічне.

В першій статї подає проф. М. Грушевський з приводу новійших праць про вятицьке племя А. Шахматова, П. Якобі, В. Городцова і А. Поґодіна де кілька своїх критичних заміток дотично сього питання. В результатї супроти твердження Якобія про несловянське (східно-фінське) походженнє Вятичів, дальше супроти лїтописного виводу Вятичів від Ляхів підтримованої новійшими дослїдниками, а в кінцї супроти хитко ї гіпотези Шахматова про оселї Вятичів на Подоню і пізнїйший перехід їх на Оку проф. Грушевський звертає увагу на питаннє, яке він поставив у сїй справі вже давнїйше (Історія України, I[2] ст. 166), а на яке доси дослїдники вятицького племени не дали вдоволяючої відповіди: „самі Вятичі чи не були вже словянського (радимицького можливо) кольонїзацією на фінськім уже ґрунтї і чи не всїй обставинї, що се була пересаджена на фінський ґрунт радимицька кольонїзація, треба шукати обясненнє сих фактів, що в традициї Радимичі і Вятичі являють ся близько спорідненими племенами, а далї в своїм етнічнім розвою розходять ся: Радимичі зістають ся в складї білоруської ґрупи, Вятичі — великоруської".

Зі статї Ів. Созанського опубліковано дальший розділ, III-ий, присвячений характеристицї промислового й торговельного житя міста Бродів у XVII ст. Промисл і торговля спочивають майже виключно в руках чужинців (Вірмен, Греків й инш.) та місцевих Жидів. Польське й українське міщанство горне ся хиба до такого промислу, що стоїть у тїсній звязи з головним занятєм міщанина, то б то хлїборобством, тай то не на ширший розмір, але на стільки, на скільки вимагає сього домашня потреба. Загал ремісників виробляє лишень се, що з гори було замовлене, а дуже невелике було число таких, що не чекали на замовленнє, але продукували стільки, що зі своїм товаром виїзжати на ярмарки, що справдї могли звати ся промисловцями. За кілька десятьок лїт, які оглядає автор, годї зустрінути двох-трьох промисловців і купців,

Generated on 2015-08-04 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

що щасливо ведуть свій інтерес і доробляють ся маєтку, майже всїх матеріяльна карієра кінчила ся довгами, а в слїд за тим — продажею їх реальностий. Автор зупиняєть ся докладно над деякими галузями брідського промислу і торговлї, отже над: горілчаним промислом, шинкарством, виробом золотоглавих матерій й ин., характеризує матеріяльний стан деяких купців і промисловців і т. д. Статя ще не покінчена.

Др. Ів. Франко: по деякім відскоку в чотирьох попереднїх роздїлах своїх „студій“ у нашу народню та півнародню творчість XVIII — XIX вв. (екскурси: про битву під Хотином, про Варшаву, про бандурку і про комаря), вертає от се знов до другої пол. XVII в., до розгляду пісень, дум та віршів про українських гетьманів та козаків того часу, починаючи Богданом Хмельницьким і його товаришами. Ряд спеціяльних розвідок, які повинні складати розділ: Хмельнищина, розпочинає автор в обговорюваній власне книжці деякими загальними увагами про козаків і Хмельницького перед його виступом на широку арену полїтичної дїяльности при кінцї 1647 р. (Козаки і Хмельницький перед р. 1648).

Дуже інтересну і дотеперішньою нашою історіографією майже зовсїм не тикану тему порушує д. Ів. Джиджора в своїй статї. Кінець XVII і перші три десятилїтя XVIII в. зазначають ся сильним розвоєм торговлї лївобічної України особливо — торговлї з заграницею, готовно як наслїдок інтензивнїйшого переходу українського суспільство по неспокоях і замішаннях 2-ої пол. XVII в. до грошевого хозяйства, викликаного чи то чисто економічними, чи навіть полїтичними причинами. Україна стоїть у живих торговельних зносинах зі Шлезком, з Гданьском, Королевцем, Ріґою й ин., а вартість українських товарів, які обертали ся в 1710-х рр. в одній тільки Польщі, сучасники оцінюють „на мілїон і більше“ р. На першім місци по своїй цінности і орґанїзації стояв експорт волів, дальше торговля: юхтом, воском, лоєм, салом, олїєм, щітиною, вовною, горілкою, тютюном, рибою, сілю. Взагалї гетьманшина як експортом так і імпортом, особливо по своїм продуктам, становила, зовсїм окремий економічний терен, торговельно незалежний від Московщини. Що такий одначе стан не міг бути для Москви симпатичним, се зовсїм очевидне. Становище яке заняла вона супроти нього буде представлене в дальшій части сеї цїка-вої працї.

Полишаючи „Додатки“ до „Студій“ д. М. Возняка до осібного обговорення, зазначимо з віддїлу „Miscellanea“ цїкавий документ, опублїкований д. В. Ґнатюком п. з. Один із буковинських духовних antiquae educationis. Є се суспензія о. Ів. Гнїдого, кливодинського пароха (на Буковинї) черновецьким прав. епископом Ісаією Балошескулом (1827 р.) за „невѣжество и небреженіе въ служеніи, чтеніи и пѣніи божественныхъ службъ“.

У віддїлах „Наукової хроніки“ і „Бібліоґрафії“ обговорено, як звичайно, цїлий ряд нових праць на ріжних мовах, які своїм змістом дотикають української історії, мови, етноґрафі суспільно-економічного житя.

Ів. Кревецький.

Іван Франко. *Учитель*. Комедія в трьох дїях. Друге виданнє. Коштом Українсько-руської Видавничої Спілки. Київ 1911 р. стор. 76 ціна 25 коп.

Generated on 2015-08-04 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Комедія се, а скільки трагізма криє у собі вона! Скілько переживань, думок, незмірно близьких для сільського учителя. Хоча написана давно, а і тепер ще не тратить своєї сили і житєвої правди. Автор малює нам стежку, шлях тернистий, буденний по якім приходить ся йти багатьом учителям, що з вірою, надією і енергією йдуть в темні маси.

Учителя сільського переносять з місця на місце, з села в село. Не встиг добре розглянутись, як знов женуть його в глухий куток у гори між Бойків. Він хоровитий, та в його є віра і сила. Се його кріпить і він бореть ся як може, як дозволяють сили його. Перед ним темна, забита маса селян, для яких школа, просвіта, гірше чорта, для яких коршма перша по церкві, а то і краща. Їх провідником, їх учителем і начальником — Жид, коршмар. Що скаже, те святе, те закон і правда для темних Бойків. Він користуєть ся великим довірєм, уміє гаразд держати в руках темну масу і живе собі як пан.

Учитель перейнятий любовю, вірою в народ бажає бодай троха просвітити його. Намагаєть ся, щоби дїти ходили до школи. Батьки, з намови Вольфа-шинкаря не пускають дїтей і при тім на кожнім кроцї, знов таки з намови шинкаря дошкулюють учителеви чим можуть.

Але нарештї селяне переконують ся, що учитель бажає їм добра і вони виявляють тепер велику пошану, охоту до школи, самі заходять до пана учителя на пораду.

Учитель осягнув побіду, але цїною яких жертв, скількох тяжких переживань, — і безповоротної страти здоровля і сил!

Пєса написана надзвичайно живо, займаючо. Шкода, що тепер якось не видко її на сценї навіть в Галиччинї, не кажучи про росийську Украіну.

Для сільських аматорських вистав се скарб неоцїнений.

Л. Будай.

Богдан Лепкий „Кидаю слова". Нариси й оповіданя. (*„Народня бібліотека", 1—2*). Чернівцї 1911, ст. 78, 16°.

На початку маємо тут рід поетичної передмови, заспіву до збірки. „Орю — пише про себе Лепкий. — Кладуть ся скиби чорні та глибокі; довгі предовгі. А під тими скибами мої сили, моя молодість, моє все. Так день за днем. І тільки в тиху ніч, як місто вже і як клопоти задрімають, відчиняю вікно та дивлю ся на схід. Дивлю ся і слухаю. Та око моє паде в пітьму просторів, а думка кане в сутолоку подій". І так далї. Тоном нїби то бадьорим, з вигуками та зазивами, але кисло, вяло, сентіментально. Поет немічний і зівялий сантіментальностями потїшає сам с е б е. Правду сказав Альтенберґ: „слабість нераз укриваєть ся під маскою розмріяня". Прикро слухати поетичні вплили душі людини зовсїм не поетичної вже і до останку безсильної.

Дуже легко з орґанїчної безсильности снувати клубок мрій і з почутя немочи своєї робити з себе жертву фатальности. Але се неправда, не підкріплена нїяким арґументом, що на автора „житє вложило ярмо на карк і казало орати". З морально фальшивих предпосилок виводить він лїнїю своєї творчости. Творець той, хто сильнїйший понад ярмо житя, той, хто визволив себе — має право говорити до других, а хто може тільки стогнати, той сам себе понижує, бажаючи витиснути у людей

Generated on 2015-08-04 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

сльозу. Лепкий стогне вже тільки, а не творить. І остаточно нїяка тепла струя слів не годна нас зворушити і витиснути сльозу.

Названа в горі збірка відслонює всю незручність та неміч тої поетичности та ідеалїзму в змаганях творчих, якими окутував себе Лепкий. Звичайна дневникарська замітка або допись більше може промовити до серця, як отсї оповідання для народу. І більше може дати поради для тих, що йдуть на бездорожа, як сї моральні науки, убрані у форму белетристичної балачки. Бо головним моментом творчости не есть наука як така, не есть готова формула, анї найідеальнїйша думка, взята в основу змісту, а сам акт твореня, виконання твору. З себе мусить брати артист силу, а не з параґрафів та катехетичних доґм суспільного житя. І коли твір не має того другого, чисто артистичного моменту, коли не має того найголовнїйшого нерву, то він з гори схиблений. Такими власне оповіданя Лепкого. Вони на стільки блїді та безбарвні, на стільки позбавлені всякого кольориту та внутрішнього житя і сили, що про найменший їх ефект не може навіть бути мови. Орґанїзаційний момент настільки зник з тих оповідань, що навіть сам найпростїйший змисл та почутє конкретних образів завмерло.

І меньше всього надають ся вони для читача з народу.

М. Євшан.

Олексій Плющ. Твори. Том 1. Видання О. Л. С. Одесса, цїна 75 коп.

Невеличка, порядно видана книжка. З першої сторінки книги дивить ся портрет автора, — юнака-самогубця, що в 20 років покінчив свої рахунки з життєм. Сумні, думні очи, тїсно стулені вуста, втомлене, скорбне, обличчє. І мимоволї, спиняєш ся над ним, вдивляєш ся і хочеш знайти в сих очах одповідь на питання, що примусило юнака, розумного й благороднього, щиро одарованого натурою перервати так рано нитку свого повнозлучного життя?

„Книжка ся, сказав Гайне про своє Buch der Lieder, се тиха урна, попіл в нїй мого кохання". Така-ж тиха урна ся книжка Ол. Плюща, —попіл в нїй життя молодого, але в сим холодним попелї ще жевріє искра життя, ще чують ся муки души. Останнїми часами самогубства серед молоди трапляють ся так часто, що се зявище стає зявищем типовим. Се зявище одбило ся і в творах д. Плюща — переважна частина його оповідань кінчаєть ся самогубством героя. Зрозуміти чужу душу трудно, але ся молода душа автора оповідань, ще лишила за собою на сїм свїтї свій стогін — твори свої, і з них ми можемо довідатись про те, що доводить багато подібних їй душ до такого передчасного кінця?

Одно з кращих оповідань в сїй книжцї — „Записки недужої людини", в нїм автор дає нам образ молодої, але на стільки підбитої утомою життя, людини, яка ладна пустити собі пулю в лоба, аби спочити, спочити на вік". Нема вже тепер тої свїтлої молодости, про яку писав колись Гайне: „Славлять сурми і тімпани юність свїтлую мою". „Юность стала сказкой миновавших лѣтъ"... Нема у нас юности, але не з тих причин про які писав Надсон: „Рано наше время сердцемъ мы дряхлѣемъ: насъ томитъ невѣрье, насъ гнететъ тоска". Нї, се не зневірря 80-років, се друга хвороба, се, як прекрасно висловив ся автор сих оповіданнів, — „передчасна утома життям". „Менї здаєть ся я ско-

Generated on 2015-08-04 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ро умру, пише автор „Записок недужої людини". Чого якшвидко вмру? тим, що тяжко жити". „Проминули вони (лїкарі) по моєму ще одну найголовну хворобу. От про сю сучасну хворобу я і міркую, усе про неї думаю. Що-ж то вона за така хвороба? Лїкарі звуть її то „перевтомою мозковою", то „упадком сил", то ще як небудь. А я її зву — „утома від життя". (стр. 68). Ся хвороба, вірно зазначує молодий автор, залежить не від хворості організму. Менї ясно, каже він, що ся хвороба істнує у вибранців, які навспражки починають жити раніш, як слїд і живуть так, як часто не живуть і розвинуті вже готові до життя люде; живуть до того ще так як не хотїли-б жити..

Юна роками і душею людина увіходить в життє з серцем повним віри, надії, повним бажання любити й служити правді життя. А життє зустріча її суворо, і першим виросшим перед убогим юнаком грізне питанне: „Чи учитись, чи годуватись". (Стор. 79) „От які два питання ставали передо мною (пише далї автор сього оповідання). Треба було і годуватись і нїби то вчитись, то-б то учитись аби як, похапцем за-для дїплому, і се мене більше за все дратувало, бо вчитись справдї так бажалось! Після таких думок на мене напала страшенна меланхолія, зеднана з нудьгою, та повна незадоволеннем духовним (79). Треба-ж додати, що такий юнак не може не приймати участи в громадськім життї, він почуває себе сином свого народу, він рветь ся скрізь допомогти він почуває свою силу духовну але ся надзвичайна напруженність енергії вроджує втому, втому життєм. Така надутомлена молода сила не може вже витримувати боротьби життя. Знесилена душа вже не шукає сонця, вона прагне вічньої тьми, щоб одпочити, одпочити на вік.

З сих безладних юнацьких творів покійного Плюща та з біографії його доданої до книжки встає трагічний образ сучасного юнака, образ який ще жде свого творця. Твори д. Плюща дають для такого образа богатий матеріал.

До книжки д. Плюща додано ще передмову д. Івана Липи. Ми не можемо не спинитись на сїй передмові бо і вона явище типове, бо відкриває погляд цїлого кола людей на літературу і тим робить ся цїкавою. Пишучи про тяжке життє д. Плюща д. Липа хоче довести, що й українська преса в значній мірі причинила ся до того одчаю, що опанував душею молодого письменника. „І при всьому тому, пише д. Липа, (Плющ) не мав морального задоволення бо не знаходив місця в українській пресї, де-б міг усе те друкувати" (VI стр.). Перш за все треба завважити, що житепис д. Плюща, додано до сїєї книжки спростовує таке обвинувачене. З неї ми дознаємо ся, що наша преса не так суворо зустріла проби молодого письменника, як то видаєть ся д. Липі. З сїєї життєписи ми бачимо, що твори д. Плюща друкували ся і в Л. Н. В. і в окремих альманахах (стр 11). Далї д. Липа пише: „Молодого письменника не пригріла ще молодша за його література наша. Причин було багато, між ними й та, що наші видавцї редактори, ба й рецензенти здебільшого поводять ся з українськими письменниками байдужно, непривітно і всї разом намагають ся здаватись розумнїйшими над свій розум, через що й дивлять ся на наших письменників через призму европейскої літератури". „Ся хиба принесла і принесе ще багато нам шкоди". Ну ось, бувши на сей час рецензентом менї й цїкаво зясувати

Generated on 2015-08-04 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

собі-ж питання. Жадною мірою не хочу я своїми словами, або думами нанести шкоду українській літературі; але що б сприяти її розвиткови, я на думку д. Липи не смію дивитись на неї через призму европейської літератури? Я повинна вживати для оцінки нашої літератури призму африканської літератури, і се буде сприяти поступові нашої літератури?

О, ні! Такі думки, які висловлює д. Липа, коли-б вони переведені були в життє, власне і причинили ся-б до того, що-б звести українську літературу на рівень африканської літератури. Европейська людина ставить скрізь для всякої літератури — вимоги художньої творчости. Що-б утворити художній твір треба перш за все з н а т и т е, що ти хочеш втілити в своїм духовнім творі. Літературна творчість не єсть наслїдок якоїсь несподіванної бурі натхнення, що раптом напосїдає на жерця Аполлона, се єсть результат „ума холодныхъ наблюденій и сердца горестныхъ замѣтъ“. Література, як і всї другі галузи штуки вимага глибокого студіовання і техніки. Який-би не був талановитий скульптор, музика, маляр — він повинен, перш ніж почати творити, студіовати ту галузь штуки, на ниві якої має, працювати і здобути собі потрібну техніку. Звичайно, в самих перших несмілих пробах можна постерегти іскру таланту, але сї проби — се етюди на яких самі автори будучих творів ще у ч а т ь с я творити. Таки етюди не попадають на вистави малюнків; з такими музичними творами не виступають на концертах, таким літературним творам не місце в журналах. Се тільки східці, яким „йдуть люде до храму штуки. Нїхто не буде сперечатись з тім, що в сферї скульптури, малярства й музики самого таланту мало, що там ще треба знання і техніки, а про літературу думають чогось, що тут досить „взяти в руки перо і вмокнути його в каламар“. Велика помилка. Літературний твір має багато спільного з твором архітектурним. Як і архітектурний твір він весь має в собі одну спільну ідею, і кожна окрема частина твору підтримує її. План літературного твору повинен бути також розробленним до найменших деталів; письменник довгий час виношує в серцї свій твір і тільки тоди, коли вже все зважено, зміряно, злічено, він „бере в руки перо і вмокує його в каламар. Бо, хоч і сам Дух Господень носив ся над безоднею, але поки Господь не оддїлив в нїй тверди од видимого неба, поки сконцентрував світ в світищах небесних, поки не віддїлив моря від землі — безодня все лишала ся хаосом, і тільки по 6 днях пильної творчости з хаочу утворив ся хороший божий світ.

І з тим ми думаємо що українські критики можуть сміло „дивитись на наших письменників крізь призму европейської літератури“, се-б то вимагати од їх творів — художньої творчости, і шкоди од сього літературі український не буде нї якої. Од слова критики можуть розсипатись тільки карточні будівлї, а справжньому талантови честна, хоч-би й сувора критика тільки допомомога бачити хиби свої, допомога збуватись їх. „Так тяжкій млатъ, дробя стекло, — куетъ булатъ“.

Стоячи на сїй точцї погляду ми підійдемо й до оцінки творів д. Плюща, видрукованих в сїй книзї. Схиляючись з глибокою і щирою повагою перед хорошим і честним образом автора сих повістей, ми не можемо не зазначити отверто що твори д. Плюща, — твори занадто юнацькі, творі непідсудні осуду критики. Безперечно в них світять ся іскри буду-

Generated on 2015-08-04 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

чого таланту, але зараз се ще дитячі спроби. І нема в тому нічого дивного: Оповідання „Плач Шаленого“ написано напр. 16 літнім хлопцем! Якого-б таланту не був юнак, а в такому віці він ще не може знати життя і се незнання життя, ся не реальність реальних оповіданів — світить ся в сьому збірнику скрізь. Сам молодий автор пише про себе: „Голос я маю і вмію співати, а на палітрі ще мало фарб, мало ще їх треба. Збірати їх в житті. Ну-мо-ж щиро, уважно збірати фарби в житті для своєї палітри“. Цілком справедливі слова і вірний погляд. В сих розрізнених безладних рядках юнацьких оповідань чуеть ся щире почуття, трапляють ся вірні думки, — видко що автор їх чує життя, але його ще не знає, фарб на палітрі в нього нема. І шлях він свій розуміє гаразд, він розуміє, що йому треба брати з життя фарбу на свою палітру, але короткий шлях життя літератора-юнака вривається ся, і вривається ся його літерарурна діяльність.

Книжка д. Плюща не для читача, а для письменника: вона дає багатий матеріял для художньої творчости, але художньої творчости в ній ще нема. І ось через що. Малюючи реальні картини життя, художник повинен оживляти їх перед нами; що-ж ми бачимо тут? В оповіданні „Плач Шаленого“, напр., автор малює нам картину смерти од сухот 38 — 39). Прочитавши сю сцену видко зразу, що автор її ніколи не бачив смерти, в даному разі смерти од сухоти, — такий нереальний такий безбарвний се малюнок. Далі (стр. 40—41) сцена гри на флейті над мертвим тілом, вже прибраним для вічнього покою, — де, коли, у яких людей була-б можлива така сцена? Сцена зустрічі Італянця.

З Хмурченком (герой оповідання) просто комічня, замість того щоб бути патетичною, так-же комічно визирає через свою безпідставність і нереальність і остання сцена — сцена божевілля самого героя. Також багато гілербол і нереальних реальностей і в других оповіданнях автора. З дійсностию автор мало рахусть ся. Так напр., незнаючий теорії музикі, музика пише в нього чудові музичні твори (плач Шаленого). Пятилітня дівчина (стр. 140) провадить такі діалоги: „Антоню, мама каже, що ти революціонер, що ти воюєшь з поліцією, з царем навіть, і що ти згинеш на сій війні... і вона страшно боїть ся за тебе дома.“ Думаю що і Бісмарк в пять років на вряд чи й міг вимовити до ладу слово ре-во-лю-ці-онер. І т. д.

Що до форми самих оповідань то вони виявляють молоду, недосвідчену руку і повний брак техніки. Майже всї повістки написані в формі оповіданя самого автора — все се спогади, які лють ся знов і знов на протязї 30 сторінок підряд!.. Кінчив ся один спогад — „і згадки знов полились.“ Оповіданне тоді сильне, коли воно набуває яскравість драматичньої дії, патос ліризму і глибину психологічнього аналізу, а сей потік згадок нагадує шемрання старих бабусь, що згадують всякі події свого життя. І в формі молодого автора видно брак техніки, брак праці над своїми творами. Щире почутте торкає душу навіть в юнацьких гіперболах, як напр., в оповіданні „Сповідь“. Ми не можемо визнати нормальним вчинок героя сього оповідання, який стріляєть ся через те, що раз тільки „зогидив свій ідеал“, але сміятись над почуттями сього героя ми не можемо, бо в них почуваєть ся щирість чистої

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

юнацької душі. „Може кому ще більше смішними здадуть ся мої записки, але я не для сих списав усе що перечував, усе що краяло мою душу". Пише автор і видко, що те про що він пише дійсне краяло його душу. Ся щирість почуття — запорука тому що з д. Плюща міг утворитись згодом талановитий письменник. Тепло написано останній нарис „Огляд Торби", і порівнюючи його а також оповідання „Записки недужої людини" з першим оповіданнєм — „Плач Шаленого", ми бачимо безперечний поступ в творчости молодого письменника. Тим більша шкода його передчасної смерти.

Що до стилю д. Плюща то в такій формі він не міг зоставатись на далі; стіль його, як і форма, зовсім не виробленний, періоди о стільки довгі, згуки мови о стільки не музичні, що читати сї уступи просто тяжко. Яко приклад стілю автора я наведу сей уривок—період у 13 рядків! „З отвертим чолом високим, із тінню задуми на нім, і з поглядом, кинутим геть у долину, в ту чудову, зелену далечінь безкраїх степів, що морем під вітром хвилюючись несуть ся далеко-далеко аж до край неба й непомітно ховають ся там десь за ним, — стояв на високій скелї він, той палкий мисленник, той гетьман необмежених, але величніх своєю чарівливою силою фантазій, стояв та дивив ся в безкрає-широку долину й милував ся собою й окружаючою природою, любував із неї з себе, почуваючи себе безконечно вищим над усе те, що тільки істнує в тому світі, який чевріє посеред дрібних турбот отам у низу, на долині, де ходить те дурне стадо овець, яке пасуть дурні пастухи"... (стр. 127".)

А мова-ж повина бути ясною, дужою і чистою як кристаль. В самій мові трапляють ся не вдатні, грубі вирази напр., „Згуки репетували", (41 стр.) „Схилив голову на росчепирені пучки" (55), „твориво" замість твір і т. д. Можна було-б навести ще багато дефектів творчости юнака-літератора, але пизно вже. „Тише, человѣкъ умеръ".

Л. Старицька-Черняхівська.

Російсько-українські календарі на 1911 й рік: „Хуторянинъ" (Полтава, стр. 305, ціна 25 коп.), „Хлибороб" (Харьків, стор. 140, безпл. додаток до журнала „Хлиборобъ") і „Кіевскій земскій календарь" (Київ, стор. 283, ціна 25 коп.).

З названих трьох календарів ні один не може вважатись зразковим: кожному з них бракує то того, то сього. Перш за все, ні один з них у повній мірі не відповідає завданням самих упорядчиків. Так, редакція календаря „Хуторянинъ" пише: „Видаючи календарі, редакція, хоче дати ряд інформаційних, популярних і дешевих книг для дрібного господаря" (тут і далі курсів наш). Приблизно так саме уявляє собі своє завданнє й редакція Київського земського календаря — „дати людности поняттє про біжучу дїяльність земства й ряд практичних вказівок, пристосованих до потреб селянського господарства". Редакція календаря „Хлиборобъ" ні з якими деклярацїями не виступає, але з самого його змісту видно, для кого саме його видано.

Тиким чином, сами обставини повинні були примусити упорядчиків названих календарів викладати з міст своїх видань яко-мога приступнійше й популярнійше. На ділі ми бачимо щось цїлком протилежне. Київський земський календарь цїлком ігнорує українську мову, календарь „Хуторя-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

нинъ" також іґнорує її в дуже великій мірі, а калєндарь „Хліборобъ" іґнорує її наполовину. Вже се одне, висловлюючись фіґурально, підтинає ту гиляку, на якій калєндарі сидять, бо як на Київщині, так і на Полтавщині й Харьківщині величезна частина селянської людности знає одну мову — українську — й нїякої иншої, в тім числї й великоросийської, майже не розуміє.

Отже, міркуючи а ргіогі, цілком непотрібними для селянської людности повинні бути всї названі калєндарі в тій мірі, в якій вони користують ся росийською мовою. Инакше кажучи, Київський земський календар непотрібний ввесь, од першої сторінки до останьої, бо ввесь він друкований великоросийською мовою; калєндар „Хуторянинъ" також непотрібний у добрих 99 процентах свого змісту, друкованих не по-українському й, нарештї, калнєдар „Хліборобъ" непотрібний наполовину.

Значіннє сих апріорних гадок було б зменшене, як би сї калєндарі друкувались принаймнї популярною росийською мовою. Але й того немає. Ось для прикладу три фрази з кожного з сих калєндарів:

„Дѣятели освобожденія сознавали, что крестьяне въ первое время послѣ освожденія будутъ поставлены въ новыя непривычныя отношенія къ государству и прежнимъ помѣщикам, и потому (?) временно отложили подчиненіе частной жизни крестьянъ общимъ для всѣхъ гражданскимъ законамъ, которые ввели бы строгій порядокъ въ поземельныя отношенія крестьянъ между собою; предоставленъ былъ большой просторъ для примѣненія обычая, которымъ руководствуются волосные суды гражданскіе" (Київський земський калєндарь, стор. 272). „Если приходить ся въ зависимости отъ количества птицы дѣлать нѣсколько насѣстей, то никогда не дѣлайте ихъ уступами, въ видѣ лѣстницы, что зачастую практикуется, а ставьте ихъ паралельно другъ другу, ибо куры стремятся взлетать на ночлегъ какъ можно выше и, взлетая на верхнюю перекладину насѣсти, дерутся между собою изъ-за обладанія ею, сталкиваютъ другъ друга на полъ, отчего могуть получиться нежелательныя поврежденія, кромѣ того, вышесидящія пачкаютъ своими изверженіями сидящихъ ниже" (калєндарь „Хуторянинъ", стор. 140). „Раннее лущеніе поля сейчасъ-же послѣ снятія хлѣба съ послѣдующей, хотя бы и поздней, его вспишкой на зябь даже лучше, чѣмъ одна ранняя и глубокая вспашка, такъ какъ такое лущеніе хорошо очищаетъ поле отъ сорной растительности, которая не только заглушаетъ всходи хлѣба, но и высасываетъ язъ почвы воду и питательныя вещества, въ которыхъ нуждается для хорошаго развитія и полученія высокаго урожая постоянное растеніе" (калєндарь „Хлибороровъ", стор. 42).

Такі „круті" фрази трудно за одним разом проковтнути й інтелїґентному читачеви, а що винесуть з них селяне? Можна з певністю сказати, що, прочитавши наведені фрази, нї один український селянин не зрозуміє, чому селян після скасування кріпацтва не порівняно в правах з иншими громадянами, як саме треба робити сїдала для птицї („паралельно"?) й чим краще раннє „лущеніе" поля від пізнього. І так написано більшість статей у сих калєндарях.

Чисто-українські статтї, як сказано, надруковані тільки в двох калєндарях: „Хлибороба". Приступно й зрозуміло написано тільки статтї

Generated on 2015-08-04 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Гр. Коваленка в календарі „Хуторянина“, що ж до до українських статей „Хлибороба“, то вони написані ще гіршою мовою, ніж статі російські. Типовим зразком тої неможливої мови може служити статя про страхованнє, уміщена на стор. 30—33. Не наводимо з неї уривків, бо шкода місця й часу.

Найкраще з усіх трьох календарів треба все-таки признати календарь „Хуторянина“. Упорядчики його, принаймні, додержували певного плану й по змозі виконали його. Що ж до календарів „Хлибороба“ й Київського земського, то вони представляють собою тільки проби й проби невдатні.

Наприкінці, нам хотїло ся б подати одну пораду всїм громадським орґанїзаціям, що видають тепер на Україні росийсько-українські календарі. Замість того, щоб видавати що-року сепаратні календарі окремо для кожної місцевости — чи не краще було б видавати один календарь, спільний для кількох ґубернїй з однаковими господарськими й культурними умовами? Се було б далеко краще в порівнанню з теперішнім порядком. Тодї зеднали ся б до купи кошти й досвід усїх участників, і замість кількох кепських календарів людність мала б одного, та доброго. Радимо подумати над сим редакціям описаних тут календарів.

М. Гехтер.

КНИЖКИ НАДІСЛАНІ ДО РЕДАКЦІЇ.

Андрій Товкачевський. Утопія і дійсність (До характеристики української інтеліґенції). Збірка статей з передмовою Миколи Євшана. В-во „Життя й Мистецтво“. Київ—1911 р. стор. 120, ціна 75 коп.

Сергій Єфремов. Серед сміливих людей. З сучасного письменства. Видавництво „Вік“. Наші справи № 11. Київ 1911 р. стор. 120 ціна 20 коп.

Олекса Коваленко. Срібні Роси. Українське Видав. „Ранок“. Київ, 1910 р. стор. 31, ціна 15 коп.

Ґрицько Чупринка. Сон-Трава. Українське Видав. „Ранок“. Київ—1011 р. Ціна 15 коп.

Поляки и Евреи. Матеріалы о польско-еврейскомъ спорѣ по поводу законопроекта о городскомъ самоуправленіи въ Польшѣ. Изъ статей и заявленій депутата Грабскаго, Р. Дмовскаго, Н. Дубровскаго, В. Жаботинскаго, депут. И. Петрункевича и А. Свѣнтоховскаго. Одесса. Цѣна 25 коп.

Къ волѣ. Крѣпостное право въ народной поэзіи. Сборникъ составилъ Н. Бродскій. Универсальная Библіотека книгоиздательства „Польза“ В. Антик й К°. Москва. № 506—507. Цѣца 20 коп.

Рабство и воля. Крѣпостное право и крестьянскій бытъ въ русской литературѣ. Составили И. Розановъ И. Н. Сидоровъ. Универсальная Библіотека книгоиздательства „Польза“ В. Антикъ и К°. № 503—509. Москва. Цѣна 20 коп.

Historya Polska z wizerunkami królów. Przystępnie opracowana przez Zofię Ułaszynównę, Kijów, 1910 (Odbitka z tygodn. „Lud Boży“).

Generated on 2015-08-04 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ЗМІСТ ПЯТЬДЕСЯТ ТРЕТЬОГО ТОМУ.

За сїчень, лютий і март 1911 р.

I. ПОЕЗІЇ.

	Сторона.
О. Олесь: Ще рік	3
„ Трагедія серця (Етюд)	241
„ Поезії	545
Микола Вороний: Сонет	66
„ Єретик (Уривок з поеми)	577
Христя Алчевська: Що тобі скажу я, краю?	
„ Поетови (О. О-ви)	98
Михайло Жук: Раб	148
Грицько Чупринка: Чорноморська баляда	289
М. Шаповал: В житті ні що не умирає	360
М. Вдовиченко: Поезії	360
М. Р.: На Ворсклї	598
Переспіви *Павла Граба* з шведських поетів—*Густав Фредінг*	190

II. ПОВІСТИ, НОВЕЛІ, ДРАМИ, МЕМУАРИ.

В. Винниченко: Співочі товариства (песа на у 4 дїї)	4
Ольга Кобилянська: Місяць, новеля	67
М. З.: З похорону	99
Ю. Будяк: Записки учителя 1899—1906 (далї)	104, 290, 489
Орест Левицький: Ганна Мантовт. (Історичне оповіданне з життя волинського панства XVI ст.)	250, 454
Кость Широцький: Шевченкова наречена, Споминн про Т. Шевченка п. Ликерії Яковлевої (Полусмаківної)	275
Сп. Закубанський: В заслannї	305
Стефан Ковалїв: Пятка	341
Л. Старицька-Черняхівська: Гетьман Дорошенко, песа на 5 дїй	504
Олекса Ремез: Ковбок (казка)	556

Герман Банг: Чотири чорти, переклав Л. Будай 155
Чарльз Робертс: Пан скляного дому, 268
„ Король огненних обручів 373
„ Бійка за здобич переклала Н. Романович 631
Айтон Сінклєр: Герой капіталу, переклала Н. Романович 404, 599

III. ЛІТЕРАТУРА, НАУКА, СУСПІЛЬНЕ ЖИТЄ.

Мих. Грушевицький: На українські теми: Замість новорічної	57
„ Іще про наше культурне житє	392
„ Два ювилеї	449

Generated on 2015-08-04 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

М. Євшан: Микола Ленав. 1850—1910 88
„ Українська література в 1910 р. 450
„ Суспільний і артистичний елемент в творчости 547
М. Гехтер: Українське життє в Росії в 1910 р. 123, 317
„ Економічне життє України в 1910 р. 579
Євген Левицький: Рік 1910 в европейській політиці 150
„ Нові вагання европейської рівноваги 432
Мих. Лозинский: З суспільного життя 1910 року 190
Вол. Дорошенко: З нашої літературної критики: М. Євшан, під прапором мистецтва. Літературно-критичні статі 199
„ Український науковий рух в 1910 р. 361
Н. Чопівський: З сучасного промислового життя (з приводу першого загально-російського гірничого зїзду, у Катеринославі від 1—7 вересня 1910 р.) 215
Антон Новіна: Білоруський національний рух 533
Вас. Кричевський Другий конкурс на памятник Шевченка 574
М. Порш: На повороті 614
Л. Цегельський: З галицької України 635

IV. БІБЛІОҐРАФІЯ.

Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, наукова часопись під редак. Мих. Грушевського т. XCVII 1910 р. кн. V—*Ів. Джиджора*; Іван Франко. Молода Україна. Часть перша. Провідні ідеї і епізоди. Коштом Вид. Спілки Львів 1910 р.—*В. Дорошенко*; Леся Українка. Йоганна жінка Хусова. Драматичний етюд. Київ, 1910 р.—*М. Шаповал*; Іван Тобілевич (Карпенко-Карий). Драми і комедії т.т. I і II. Київ 1910 р.—*Л. Будай*; Якуб Колас. Песьні жальби. Вільня 1910 р. —*М. Євшан*; Херсонская губернія. Сводъ цифровыхъ данныхъ. Вып. 1. Населеніе и сельское хозяйство, Херсон 1910 р. — *М. Гехтер* . . . . . 225—237

Записки Українського Наукового Т-ва в Київі, книга VII Київ 1910 р. —*І. Свєнціцкий* і *В. Дорошенко;* В. Щербаківський. Архітектура у ріжних народів і на Україні, Львів—Київ 1910 р.—*В. Кричевський*; А. Тесленко. Страчене життє. Коштом Вид. Спілки Київ 1911 р. —*М. Сріблянський*; Ів. Фе—р—ко. Коло смерти. Львів 1911 р. *В. Дорошенко*; М. Левицький. Дурисвіти (пригоди з життя). Коштом Вид. Спілки. Київ 1911 р.—*Б. Заклинський*; Статистическое Бюро Совѣта съѣзда горно-промышленниковъ Юга Россіи. Харків 1910 р.—*М. Гехтер.* . . . . . 439—437

Записки Наукового Т-ва ім. Шевченка, Наукова часопись під редак. Мих. Грушевського 1911 р. кн. VI том XCVIII—*Ів. Кревецький*; Іван Франко. Учитель, комедія на III дії. Коштом Вид. Спілки, Київ 1911 р.—*Л. Будай*; Богдан Лепкий. Кидаю слова. Нариси і оповідання. Чернівці 1911 р.—*М. Євшан*; Олексій Плющ. Твори том I. Видання О. Л. С. Одеса. *Л. Старацька-Черняхівська*; Російсько-українські календарі на 1911 рік. Календар: „Хуторянинъ". Полтава, календар „Хлиборобъ". Харків, календар „Кіевскій Земскій Календарь", Київ—*М. Гехтер.* . . . . . 645—657

Книжки надіслані до редакції

Відозва Бібліоґрафічної Комісії Наукового Т-ва ім. Шевченка

Generated on 2015-08-04 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990019
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN